

**ESKİCİZÂDE'NİN
TECVİT İLMİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ
VE *TERCEME-İ DÜRR-İ YETİM* ADLI ESERİ**

Ercan ÇAYLAR

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2019

**ESKİCİZÂDE’NİN TECVİT İLMİNE İLİŞKİN
GÖRÜŞLERİ
VE *TERCEME-İ DÜRR-İ YETİM* ADLI ESERİ**

Ercan ÇAYLAR

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESKİŞEHİR

2019

T.C.
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ercan ÇAYLAR tarafından hazırlanan “Eskicizâde’nin Tecvit İlmine İlişkin Görüşleri ve Terceme-i Dürr-i Yetîm Adlı Eseri” başlıklı bu çalışma 03.05.2019 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Prof. Dr. Ali Rıza GÜL

Üye.....

Prof. Dr. Fatma Asiye ŞENAT

Üye.....

Dr. Öğr. Üyesi Eyüp KURT

ONAY

.../.../2019

Prof. Dr. Mesut ERŐAN

Enstitü Müdürü

...../...../.....

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin/projenin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Ercan ÇAYLAR

ÖZET

ESKİCİZÂDE’NİN TECVİT İLMİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ VE *TERCEME-İ DÜRR-İ YETİM* ADLI ESERİ

ÇAYLAR, Ercan

Yüksek Lisans - 2019

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ali Rıza GÜL

Kur’ân’ın nazil oluşundan günümüze değin Kur’ân-ı Kerîm’in düzgün, hatasız ve güzel okunması Müslümanların sürekli gündeminde olmuş bir konudur. Buna binâen İslâm dünyasında farklı coğrafya ve dillerde pek çok eser vücuda getirilmiştir. Bunlardan biri de Birgivî’nin (ö. 981/1573) *Dürrü’l-yetîm* adlı eseridir. Veciz bir üslupla kaleme alınan bu eseri Osmanlı devri ulemasından Eskicizâde Seyyit Ali Mehdî bin Hüseyin el-Edirnevî (ö.1827), *Terceme-i dürr-i yetîm* adıyla tercüme ve şerh ederek geliştirmiştir. Osmanlı medreselerinde meşhur olan da bu eserdir. Tezimizde bu eser üzerinden Eskicizâde’nin Tecvit ilmine dair görüşleri izah edilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızın Birinci Bölümünde Birgivî’nin kısaca hayatına değinerek *Dürrü’l-yetîm* adlı eserini Arapça’dan Türkçe’ye çevirdik; İkinci Bölümde bu eserin şârihi olan Eskicizâde’nin Tecvit ilmine dair görüşlerini aktardık ve *Terceme-i dürr-i yetîm* adlı eserin transkripsiyonunu gerçekleştirdik.

Anahtar Kelimeler: Birgivî, Kıraat, Eskicizâde, Terceme-i dürr-i yetim.

ABSTRACT

ESKİCİZÂDE'S VIEWS ON TAJWEED'S SCIENCE AND HIS WORK NAMED *TERCEME-İ DÜRR-İ YATÎM*

ÇAYLAR, Ercan

Master Degree- 2019

Department of Basic Islamic Scienses

Adviser: Prof. Dr. Ali Rıza GÜL

Recitation of the Quran correctly, error-free and beautifully has always been on the agenda of Muslims until today since the Quran was revealed. Owing to this, there are many works in different geographies and languages in the Islamic world. One of these is *Dürrü'l-Yetîm* of Birgivî (d. 981/1573) This work which was written in a concise style Ottoman clerics Eskicizâde Seyyit Ali Mehdî bin Hüseyin el-Edirnevî (ö.1827) of Ottoman clerics cultivated this work with a concise style via translation and annotation with the name *Terceme-i dürr-i yetîm* This work is the one which is famous in the Ottoman madrasas. In this study, the views of Eskicizâde on the lore of *Tecvit* will be attempted to be explained through this piece In the first part of our study, we translated Birgivî's work from Arabic to Turkish. In the second part, we presented the views of Eskicizâde, the poem of the piece, on the lore of *Tecvit*. In the third chapter, we transcribed the work.

Key Words: Birgivî, Kıraat, Eskicizâde, *Terceme-i dürr-i yetîm*.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
KISALTMALAR.....	IX
ÖNSÖZ.....	X
GİRİŞ.....	1
I. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
II.Araştırmanın Yöntemi ve Planı.....	3

1. BÖLÜM

ESKİCİZÂDE'NİN KAYNAĞI OLARAK BİRGİVÎ VE *DÜRRÜ'L-YETÎM* ADLI ESERİ

1.1. HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ.....	4
1.1.1. Hayatı.....	4
1.1.2. İlmi Kişiliği.....	6
1.1.3. Eserleri.....	7
1.2. DÜRRÜ'L-YETÎM.....	8

2.BÖLÜM

ESKİCİZÂDE VE TECVÎT İLMİNE DAİR GÖRÜŞLERİ

2.1. HAYATI VE ESERLERİ.....	17
2.2. TECVÎT İLMİ.....	18
2.2.1. Tecvit İlminin Tanımı.....	18
2.2.2. Tecvit İlminin Gayesi.....	19
2.3. LAHN.....	21
2.4. TİLÂVET ŞEKİLLERİ.....	23
2.4.1 Tahkîk.....	23
2.4.2. Tedvîr.....	24
2.4.3. Hadr.....	24
2.5. HARFLERİN MAHREÇLERİ.....	26
2.5.1. Boğaz Mahreci.....	27
2.5.2. Dil Mahreci.....	28
2.5.3. Dudak Mahreci.....	29
2.5.4. Geniz Mahreci.....	30

2.6. HARFLERİN SIFATLARI	30
2.6.1. Harflerin Lâzımî Sıfatları:	30
2.6.2. Harflerin Ârızî Sıfatları.....	33
2.6.2.1. Tefhîm ve Terkîk	33
2.6.2.2. İdgâm	36
2.6.2.2.1. İdgâm me'al-ğunne:	37
2.6.2.2.2. İdgâm bilâ ğunne:.....	38
2.6.2.2.3. İdgâm-ı şemsiye:	38
2.6.2.3. İhfâ	39
2.6.2.4. İzhâr	39
2.6.2.5. İklâb	40
2.6.2.6. Medler	40
2.6.2.6.1. Sebeb-i med Olarak Hemze.....	42
2.6.2.6.2. Medd-i muttasıl	42
2.6.2.6.3. Medd-i munfasıl	43
2.6.2.6.4. Medd-i bedel	43
2.6.2.6.5. Sebeb-i med Olarak Sükûn.....	44
2.6.2.6.6. Medlerin Uzatılma Süreleri	45
2.6.2.7. Vakf	46
2.6.2.7.1. Vakf-ı tâm	46
2.6.2.7.2. Vakf-ı kâfi	47
2.6.2.7.3. Vakf-ı hasen	47
2.6.2.7.4. Vakf-ı kabîh.....	47
2.6.2.7.5. Revm	48
2.6.2.7.6. İşmâm	48
2.6.2.8. Sekte	49
2.7. KIRAATTA DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN HUSUSLAR.....	51
TERCEME-İ DÜRR-İ YETİM ADLI ESERİN TRANSKRİPSİYONU.....	55
SONUÇ	74
KAYNAKÇA	75

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
ö.	: ölümü
nşr.	: neşreden
s.	: sayfa
ss.	: sayfa sayısı
vb.	: ve benzeri
t.y.	: tarih yok
y.y.	: yayımcı yok
y.y.y.	: yayım yeri yok

ÖNSÖZ

İmam Birgivî (ö.1573) Osmanlı dönemi Anadolu topraklarında yetişmiş ve İslam bilim tarihine eserleriyle damga vurmuş büyük bir bilgidir. Onun eserlerinden günümüz ilim dünyası bile bigâne kalamamakta eserleri ilgiyle aranmakta ve okunmaktadır. Tecvit ilmiyle alakalı olarak kaleme aldığı *Dürrü'l-yetîm* adlı eseri Kur'ân-ı Kerîm okuyucuları ve öğreticileri arasında haklı bir şöhrete kavuşmuştur. Ayrıca bu eser üzerinde yapılan tercüme ve şerh çalışmaları esere yönelik ilginin en önemli şahididir. Bu çalışmalar arasında Eskicizâde namıyla tanınan Ali Mehdî bin Hüseyin el-Edirnevî'nin *Terceme-i dürr-i yetîm'i* çok özel bir yer tutmaktadır. Eskicizâde bu eserinde sekiz varaktan ibaret olan Birgivî'nin Arapça eserini Matbaa-i Âmire baskısına göre yirmi sekiz sayfada hem tercüme etmiş hem de gerekli açıklamaları yapmak suretiyle kitaptan istifadeyi azami dereceye yükseltmiştir. Cumhuriyet döneminde Tecvit üzerine çalışanlar arasında şöhretinden hala bir şey kaybetmediği görülen bu eserin günümüz okuyucusuyla buluşturulmamış olması ve üzerinde herhangi bir değerlendirme çalışmasının bulunmayışı bizi bu eserle ilgilenmeye sevkeden en büyük âmil olmuştur. Bunun için Eskicizâde'nin eserini günümüzde öğrenilen Tecvit ilmiyle karşılaştırmak böylece Eskicizâde'nin ortaya koyduğu şerhli tercümesini istifadeye sunmak için bir çalışma yapma gereği duyduk. Çalışmamızın Birinci bölümünde Birgivî'nin Türkçeye kazandırdığımız eserini; İkinci Bölümünde Birgivî'nin eseri olmaktan çok Eskicizâde'nin eserine dönüştüğü görülen *Terceme-i dürr-i yetîm*'deki görüşlerini ortaya koyduk. Üçüncü bölümde Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınan eserin transkripsiyonunu gerçekleştirerek günümüz okuyucusunun istifadesine sunduk.

Eserin hazırlanmasında öneri ve görüşlerinden istifade ettiğim kıymetli hocam Prof. Dr. Ali Rıza Gül'e, verdiği destek ve rehberlikten dolayı Yaşar Tekeli'ye ve üzerimde emeği olup da isimlerini burada saymadığım tüm hocalarıma saygı ve şükranlarımı sunarım.

Ercan ÇAYLAR

Eskişehir - 2019

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Müslümanların kutsal kitabı Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılması için lafızlarının doğru ve düzgün okunup ifade edilmesi son derece önemlidir. Bu ise ancak Arapça diliyle nazil olan Kur'ân-ı Kerîm'in yine Arapça harf ve seslere bağlı kalınarak okunmasıyla gerçekleşebilir. Bundan dolayı Kur'ân'ın nasıl okunacağı hususu ilk günlerden bu yana çok önemli olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm bizzat bu okunuş keyfiyetine değinmiş ve tertîl üzere yavaş ve açık bir surette okunması gerektiğini salık vermiştir.¹ Kur'ân'ın tebliğcisi ve ilk muallimi Hz. Muhammed Kur'ân'ın nasıl okunacağını bizzat göstermiştir. Rivâyetlerde tertîl, terassul ve tefsîr olmak üzere Hz. Peygambere ait her üç okuma biçiminde ön plana çıkan okuma biçiminin, Kur'ân'ı acele etmeksizin, harfleri birbirine karıştırmadan, her birinin hakkını vererek, tane tane okumak olduğunu söylemek mümkündür.²

Hız. Peygamber'in yavaş ve her harfin hakkını vererek okumasının yanında uzatarak medli okuduğuna dair rivayetler de bulunmaktadır.³ Bu rivayetlerden birinde Abdullah b. Mesûd'un bir öğrencisinin "إنما الصدقات للفقراء و المساكين" ayetini düz bir şekilde uzatmadan okuduğunu duyduğu ve bunun üzerine "Allah Rasûlü bana bu şekilde okutmadı" diyerek öğrencisini uyardığı dile getirilmektedir.⁴

Bunların dışında Hz. Peygamberin harflerin çıkış yerlerine özen gösterdiği, uzatılması gerekenleri uzattığı, sesini güzelleştirdiği ve ayet sonlarında durduğu gibi hususları dile getiren ve böylelikle Tecvit ilmine temel teşkil ettiği anlaşılan birçok rivayetler bulunmaktadır.⁵

Ayetler, hadisler ve ilk günden bu yana sürüp gelen Kur'ân eğitim metotlarını göz önünde bulunduran İslam âlimleri Kur'ân'ın kendisine has bir okuma şeklinin bulunduğu sonucuna varmışlar ve bu ilme *Tecvîdu'l-Kur'ân* adını vermişlerdir. Tecvit ilminin konuları çoğunlukla Arap dilinin ses ve ifade biçimleriyle ilgilidir. Tecvit ilmi bir disiplin olarak ortaya çıkmadan önce de Araplar Tecvit ilminin birçok

¹ Furkan 25/32; Müzzemmil, 73/4.

² Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra*, C. II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, s. 77.

³ Buhâri, "Fedâilu'l-Kur'ân", 29, y.y., İstanbul, 1979.

⁴ Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, C. IV, Dâru'l-Fikr, Beyrut ty., s. 221,

⁵ Buhâri, *Fedâilu'l-Kur'an*, 29,30.

hususunu uyguluyorlardı. Ancak dilleri Arapça olmayan kavimlerin Müslüman olup çoğalmasıyla Arap dilinin ses ve ifade biçimlerini korumak ve böylece Kur'ân okumadaki hataları en aza indirmek çok önemli bir hale geldi. Kur'ân muallimleri bu hususu kaideler ve kurullarla anlatmaya başladıklarında Tecvit ilmi bir disiplin olarak tanınmaya ve talep edilmeye başladı. Bu ilim zaman içinde daha da gelişti hakkında birçok eser vücuda getirildi.

İslam dininin ve Müslüman toplumların varlık ve medeniyet iddialarına yönelik sayısız ve eşsiz hizmetler veren ecdâdımız da Tecvit ilmine bigâne kalmamış ve çok sayıda eserler telif etmişlerdir. “Osmanlı döneminde İmam Muhammed Birgivi'nin *Dürrü'l-yetîm*'i ve bu eserin şerhli tercümesi olan Eskicizâde Ali b. Hüseyin'in *Terceme-i dürr-i yetîm*'i, Hamza Hüdâî'nin *Tecvid-i Edâiyye*'si, Mağnisi'nin *Terceme-i Cezeriyye*'si, Molla Abdurrahman Karabaşî'nin *Karabaş Tecvidi* adlı risâlesi, Mehmed Zihni Efendi'nin *el-Kavlü's-sedîd fi ilmi't-Tecvid*'i, Debrelî Hoca Abdülkerîm'in *Mizânü'l-hurûf*'u, Abdülazîz b. Abdülfettâh'ın *Îkavâidü't-Tecvit*'i bu alanda basılan en tanınmış eserlerdir. Cumhuriyet döneminde de özellikle 1950'lerden sonra Ali Rıza Sağman, Demirhan Ünlü, İsmail Karaçam, Abdurrahman Çetin gibi müellifler Tecvit alanında eserler vermeye devam etmişlerdir.”⁶

Bizim bu tezimizde ele aldığımız Eskicizâde Tercümesi'nin metni konumundaki Birgivi'nin *Dürrü'l-yetîm*'i bugün İstanbul yazma eserler kütüphanelerinde onlarcasına rastlanan ve Osmanlı döneminde birçok müellifin dikkatini çekerek üzerinde çalışmalar yaptığı bir eserdir. Birgivi'nin bu eserini bir ders kitabı mahiyetinde ve özet olarak nitelendirilecek bilgilerle hazırladığı görülmektedir. Bu muhtasar eserin birçok Tecvit konusuna işaretten değinmesi ve açıklamadan kaçınması dolayısıyla şerhlerine ve şerhli tercümelerine ihtiyaç duyulduğu açıktır. Esere dair şerh ve tercümelerden tespit edebildiklerimizin başlıcaları Şeyh Ahmet er-Rumi'nin *Şerhu dürr-i yetim* adlı eseri; Ahmet bin Abdulkadir el-Akhisari'nin *Şerhu dürr-i yetim*'i; Ahmet bin Muhammed el-Akhisari'nin *Şerhu dürr-i yetim*'i; Ahmet Faiz er-Rumi'nin *Şerhu dürr-i yetim*'i; Ahmet bin Yunus İspartavi'nin *Terceme-i dürr-i yetim*'i ve Eskicizade Ali Mehdi bin Hüseyin el-Edirnevi'nin *Terceme-i dürr-i yetim*'idir. Bunların arasında

⁶ Mehmet Ali Sarı, “Harf”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XVI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 165.

Eskicizâde'nin eseri birçok yönden temâyüz etmiş ve 1837; 1841; 1863 de Matbaa-i Âmire'de üç defa basılmıştır. 1884' de İzmir'de Hafız Nuri Efendi Matbaasında yeniden basılmıştır.

II. Araştırmanın Yöntemi ve Planı

Tezimizin Birinci Bölümü'nde Birgivi'nin hayatı, ilmi kişiliği ve eserlerinin üzerinde durarak eser sahibinin tanınması için çalıştık. Akabinde günümüz Tecvit kitaplarının çoğunda atıflar yapıldığı halde şimdiye kadar tercümesi yapılmamış olan Birgivi'nin *Dürrü'l-yetîm* adlı eserini “Dürrü'l-yetîm” başlığı altında tercüme ettik. Okuyucu bu tercüme sayesinde ilerdeki şerhle asıl metnin arasındaki farkları görme şansına sahip olacaktır.

İkinci Bölüm'de Eskicizâde'nin şerh ve tercümesi olan *Terceme-i dürr-i yetîm*'i inceleyerek onun konuyla ilgili görüşlerini ortaya çıkarmayı hedefledik. Bunu yaparken konuların günümüz okuyucusuna hitap edebilmesi için sadeleştirmeye ve anlaşılır duruma getirmeye çalıştık. Ayrıca 29 hece harflerini Türkçede bilindiği şekilde belirtmeye çalıştık. Bunun yanında güncel Tecvit eserleriyle Eskicizâde'nin görüşleri arasındaki farkları ya da uygunlukları göstermeye gayret ettik. Çalışmamızın sonunda *Terceme-i dürr-i yetîm*'in Osmanlıca Türkçesinden günümüz Türkiye Türkçesine transkripsiyonunu gerçekleştirdik. Böylece her iki eser de günümüz kıraat alanındaki araştırmacıların hatta Tecvit öğretmen ve öğrencilerinin istifadelerine sunulmuş bulunmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİCİZÂDE'NİN KAYNAĞI OLARAK BİRGİVÎ VE *DÜRRÜ'L-YETİM* ADLI ESERİ

1.1. HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

1.1.1. Hayatı

Birgivî Mehmed Efendi (d. 929/1523- ö. 981/1573), Kanûni Sultan Süleyman (ö.974/1566) ve II. Selim (ö. 982/1574) in saltanat günlerine denk gelen On altıncı yüzyılda yaşamıştır. Bu dönem Osmanlıların en güçlü oldukları ve Osmanlı coğrafyasının her yerinde vakıf, medrese, han gibi birçok sosyal kurumun tesis edildiği, sanat ve edebiyatta pek çok eserlerin verildiği bir dönem olarak bilinmektedir.⁷

İslam dünyasında İmam Birgivî olarak da tanınan Birgili Mehmet Efendi 10 Cemâziyelevvel 929 (27 Mart 1523) tarihinde Balıkesir’de dünyaya gelmiştir. Babasının adı Pir Ali, Annesinin adı Meryem’dir. Babası Pir Ali Balıkesir’de müderrislik yapıyordu. Dedesi İskender Efendinin Balıkesir’in Kepsut ilçesine bağlı Bektaşlar köyünden olduğu bilinmektedir.⁸

Birgivî ilk tahsilini babasının yanında yaptı. Babasından Arapça, Mantık ve diğer bazı ilimleri okudu ve Kur’an-ı Kerim’i ezberledi. Daha sonra İstanbul’a giderek Mahmutpaşa mahallesinde Şemsettin Efendi’den ders aldı. Haseki Medresesi’ne girdi; dönemin tanınmış âlimlerinden Ahizade Mehmet Efendi’nin ve

⁷ Halit Yenen, “İmam Birgivî’nin Avâmîl ve İzhârü’l-esrâr’ının İncelenmesi”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana, 2010, s. 8.

⁸ Şemseddin Sami, *Kâmûsu’l-A’lâm*, C. II, İstanbul, Mihran Matbaası, t.y., s. 1284; Ahmet Turan Arslan, *İmam Birgivî Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1992, s. 24; Emrullah Yüksel, “Birgivî”, *DİA*, C. VI, TDV Yay., İstanbul, s. 191.

daha sonra Kızıl molla lakabıyla tanınmış Abdurrahman Efendi'nin öğrencisi oldu. İcazet alarak Müderris oldu. Abdurrahman Efendi'nin yanına mülazım olup ihtisasını tamamladı. Bir süre farklı medreselerde müderrislik yaptı. Kânûnî döneminde hocası Abdurrahman Efendi'nin aracılığıyla Edirne Kassâm-ı Askerîsi olan Birgivî bu görev süresince ders okutmaya devam etti. Birgivî bir süre sonra İstanbul'a dönerek Bayramiye tarikatı şeyhi Abdullah Karamani'ye intisap ederek inzivaya çekildi. Edirne'de Kassâm-ı Askerî iken aldığı paraları defter kayıtlarına göre iade ederek hak sahiplerinden helallik aldı. Ancak Abdullah Karamani'nin tavsiyesi üzerine Sultan II. Selim'in hocası Birgili Ataullah Efendi'nin Birgi'de yaptırdığı medreseye müderris tayin edildi. Birgivî 981 yılı Cemaziyelevvel ayında (Eylül 1573) bir İstanbul seyahati sırasında hastalanarak vefat etmiştir. Vefat ettiği sırada hicri takvime göre elli iki yaşındaydı. Nâşı Birgi'ye getirilerek orada defnedildi.⁹

On altıncı yüzyılda ekonomik açıdan halkın refah seviyesi yükselmiş, mimari saha başta olmak üzere birçok alanda çok kıymetli eserler vücuda getirilmiştir. Ancak bu maddi refah din ve ahlakta gevşekliği beraberinde getirmiş ve toplumdaki bozulmalar hissedilir hale gelmişti. İç karışıklıklar, medreseli ayaklanmaları, toprak düzeninde bozulmalar, paranın ayarının düşürülmesi, idâri kadrolardaki rüşvet ve liyakatsiz kimselere yetkiler verilmesi gibi problemler kendini göstermeye başlamıştır. Bu döneme şahit olan Birgivî, çeşitli meselelere yönelik tespitlerini, teklif ve eleştirilerini eserleriyle ve vaazlarıyla dile getirmiş, bozulmanın sebeplerine eğilerek halkı bilinçlendirmeye çalışmıştır.¹⁰

İmam Birgivî Balıkesir'de doğmuş olmasına rağmen, Birgivî veya Birgili diye meşhur olmasının sebebi, bugün İzmir ili Ödemiş ilçesine bağlı Birgi'deki Atâullah Efendi Dâru'l-Hadisi'nde müderrislik yapmış olmasından ve ömrünün sonuna kadar bu vazifede kalmış olmasından dolayıdır.¹¹ Böylece kuvvetli ihtimalle 971/1564'lerde Birgi'deki vazifesine başlayan Mehmed Efendi ömrünün sonuna kadar bu vazifede kaldığından Türkçe ifadeyle Birgili veya Arapça nisbet ekiyle Birgivî diye meşhur olmuştur.¹²

⁹ Mehmet Ali Ayni, *Türk Ahlakçıları*, Marifet Basımevi, İstanbul, t.y., s. 106; Arslan, *İmam Birgivî Hayatı*, s. 25; Yüksel, "Birgivî", VI, s. 192.

¹⁰ Yenen, "İmam Birgivî'nin Avâmil ve İzhârü'l-esrâr'ının İncelenmesi", s. 9.

¹¹ Arslan, *İmam Birgivî Hayatı*, s. 33.

¹² Sami, *Kâmûsu'l-Âlâm*, II, s. 1284.

1.1.2. İlmî Kişiliği

Mu‘cemü’l-Müellifîn yazarı Ömer Rıza Kehhâle, Birgivî’yi Muhammed b. Pîr Ali er-Rûmî, el-Hanefî, Takıyyüddîn Efendi, sûfî, vâiz, nahvî (gramer âlimi), fakîh, müfessir, muhaddis, ferâiz âlimi ve diğer bazı ilimlerle uğraşmış bir kimse olarak tanıtmaktadır.¹³ Kaynaklar Fıkıhta Hanefî ve itikatta Maturidî olan Birgivî’nin son derece dürüst ve tavizsiz bir ilim adamı olması yanında dini ve ahlaki şahsiyeti bakımından da mükemmel bir insan olduğunda hemfikirdir. O, döneminde çok yaygın olmasına rağmen hiçbir eserini herhangi bir devlet büyüğüne ithaf etmemiş, aksine devlet ileri gelenleri de dâhil olmak üzere her seviyedeki yöneticilerde ve görevlilerde gördüğü kusurları cesaretle tenkit etmiştir. Her türlü bidat ve hurafe Birgivî’nin şiddetle karşı çıktığı hususlar olmuştur.¹⁴

Mehmet Ali Aynî *Türk Ahlakçıları* adlı eserinde: “Ahlakçılarımız içinde Birgivî derecesinde mümtaz bir simaya nadir tesadüf olunur. Çünkü onun dini bilgisi ve bıraktığı eserleri ne kadar yüksek ise meslek ve meşrebi de o nispette pak, nezih ve metindi” şeklinde söz eder.¹⁵ “Özellikle ahlak ve fıkha dair eserlerinde klasik görüş ve bilgileri aktarması yanında kendi dönemindeki dini, ahlaki, sosyal ve siyasi meselelere özel bir önem vermesi, bunlarla ilgili şahsi görüş ve tenkitlerini cesaretle ortaya koyması onun ilmî şahsiyetinin en dikkate değer yönüdür.”¹⁶ Birgivî, kendi zamanında kabirler üzerinde türbe yapılması, buralarda mum yakılması, ücret karşılığı Kur’an okunması gibi bidatlar ve çeşitli batıl inanışlarla mücadele ettiği gibi, kadılar, muhtesipler ve diğer görevlilerin arasında rüşvetin yaygınlaşması, hatta memuriyetlerin rüşvetle satılması, böylece ilmî ve idari rütbelerin ehil olmayan kimselere verilmesi gibi meşru olmayan uygulamalara karşı da mücadele etmiştir. Hayır işlerinin devam etmesi maksadıyla İmam Züfer’in görüşüne dayanarak para vakfetmeyi câiz gören yüksek rütbeli devlet ulemasının aksine bu tür vakıfların câiz olmadığını savunan Birgivî, dönemin Şeyhülislamı Ebussuud Efendiye ve Kadı Bilalzâde’ye reddiye olarak *Îkâzu’l-hâlikîn*, *Îkâzu’n-nâ’imîn* ve *ifhâmü’l-kasrîn* ve *es-Seyfû’s-sârim* adlı risaleleri kaleme almıştır.¹⁷

¹³ Yenen, “İmam Birgivî’nin Avâmil ve İzhâru’l-esrâr’ının İncelenmesi” s. 9.

¹⁴ Yüksel, “Birgivî”, VI, s. 192.

¹⁵ Aynî, *Türk Ahlakçıları*, s. 105.

¹⁶ Yüksel, “Birgivî”, VI, s. 192.

¹⁷ Yüksel, “Birgivî”, VI, s. 192.

1.1.3. Eserleri

Birgivî, Arap dili grameri, ahlak, fıkıh, akâid, tefsir, kıraat, hadis başta olmak üzere birçok dini ilimde eserler vermiştir. Eserlerinin çoğu Arapça olan Birgivî, bazı eserlerini Türkçe yazmıştır. En çok Bilinen Eserlerinden Bazıları şunlardır.

1. *el-Avamil*. Nahiv ilmine dair Arapça küçük bir risale olup *el-Avamilü'l-cedide* diye de bilinmektedir. Arapça gramerinin cümle yapısını inceleyen nahiv ilminin ana konularını çok güzel bir yöntem ve düzende ele alan bu eser uzun yıllar Osmanlı medreselerinde müfredat kitabı olarak kabul edilmiştir. Bugün bile Arapça öğrenmek isteyenlerin uzak kalamadığı bu eser, amel, mamul ve amel (irab) başlıkları altında üç bölümden oluşmaktadır. Birgivî, bu eserin başında kelimenin sonundaki irabı doğru ifade etmek isteyen birinin mutlaka altmış âmili, otuz mamulü ve irabın on şeklini tanıması gerektiğini açıklamaktadır.¹⁸ Yazma eser kütüphanelerinde onlarcasına tesadüf edilen bu eserin ilki İstanbul'da (1234) olmak üzere çeşitli yer ve zamanlarda kırk civarında baskısı yapılmıştır.¹⁹

2. *İzhâru'l-esrar*. Nahiv ilmiyle alakalı Arapça bir eserdir. *el-Avamil* isimli eserin devamı ve açıklaması niteliğinde olup konular *el-Avamil*'deki sırayla incelenmektedir. Bu eserinde ilki İstanbul'da (1219) olmak üzere çeşitli yer zamanlarda kırk aşkın baskısı yapılmıştır. Birçok şerh ve haşiyesi bulunmaktadır.²⁰

3. *et-Tarikatu'l-Muhammediyye ve's-Siretu'n-Nebeviyyeti'l-Ahmediyye*. Din, inanış, davranış, güzel ahlâk ve bidatlerle ilgili çok tanınmış Arapça bir eserdir. Eserin başlangıcında 36 hadis kitabının rumuzu verilmekte olup yeri geldikçe bu rumuzlarla eserlere atıf yapılmaktadır. İlki İstanbul'da (h. 1260/1844) olmak üzere 15 ten fazla baskısı vardır. Ayrıca pek çok şerhi ve Türkçeye tercümesi de bulunmaktadır.²¹ Müellifin en fazla okunan eserlerindedir. Türkiye genelinde eserin bin civarında yazma nüshası bulunmaktadır.²² Ayrıca bu eser hakkında bir doktora çalışması yapılmıştır.²³

¹⁸ Yenen, "İmam Birgivî'nin Avâmil ve İzhâru'l-esrâr'ının İncelenmesi", s. 9.

¹⁹ Yüksel, "Birgivî", VI, s. 193.

²⁰ Yüksel, "Birgivî", VI, s. 193.

²¹ Yüksel, "Birgivî", VI, s. 193.

²² Yenen, "İmam Birgivî'nin Avâmil ve İzhâru'l-esrâr'ının İncelenmesi", s. 9.

²³ Huriye Martı, "Birgili Mehmed Efendi'nin Hadisçiliği ve et-Tarikatü'l-Muhammediyye" Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 2005.

4. *Vasiyetnâme*. Müellifin faydası umumî olsun diye Türkçe yazdığını söylediği bu risalesi derli toplu bir ilmihal kitabı olup halk arasında en meşhur ve en çok okunan eseridir. Hacmine nispetle küfür lafızları üzerinde fazlaca durulan eserde itikâd, ibadet, siyer ve ahlâk konuları çok veciz bir dille anlatılır.²⁴

5. *Dürrü'l-yetîm*. Tecvit'le ilgili olarak çeşitli konuların ele alındığı bu eser kısa ve özet olmasına rağmen İstanbul yazma eserler kütüphanelerindeki nüshaları ve üzerine yapılan şerh ve tercümelere dayanarak anlaşılacağı gibi ilim çevrelerinde ilgi uyandırdığı görülmektedir. Eser, Bâbu's-sıfâtı'z-zâtiyye, Bâbu's-sıfâtı'l- 'ârıza ve Hâtîme fi keyfiyyeti't-tilâve adlı üç bölümden oluşmaktadır.²⁵ Devam eden satırlarda çalışmamıza temel teşkil eden bu eserin Türkçeye çevirisi bulunmaktadır.

1.2. DÜRRÜ'L-YETİM

Dünyada ve ahirette Allah'a hamd, rasulüne ve âline salat ve selam olsun. Bu, hakîm ve hamîd olan Allah'ın kitabı Kur'ân-ı Mecîd'i okuyan her kişiye nasihat olması için mahlûkatın en muhtacı ve kulların en zayıfı tarafından kaleme alınan, bir Tecvit risalesidir. Ey rahmeti her şeyi kuşatan Allahım! Sen bu kuluna merhamet eyle; çünkü o, senin merhametine en çok muhtaç kimsedir.

Tecvit okuyucunun kendisiyle her harfe hakkını ve müstahakkını vermeye güç getirdiği bir yetenektir.

Harfin hakkından kasıt harfe bizzat gereken özellikleridir ki bunlar; mahreç, cehr, şiddet, isti'lâ, itbâk ve zıtları ile kalkale, safîr, ğunne, tekrâr (tekrîr), tefeşşî ve istitâle sıfatlarıdır.

Harfin müstehakkından maksat, bir başka sebebe dayalı olarak ortaya çıkan özellikleridir ki bunlar; tefhîm, terkîk, idğâm, ihfâ, izhâr, kalb, med, vakf, sekte, hareke ve sükündür.

HARFLERİN SIFATLARI

1. MAHREÇ

1.1. Boğaz (Halk)

²⁴ Yenen, "İmam Birgivi'nin Avâmil ve İzhârü'l-esrâr'ının İncelenmesi", s. 9.

²⁵ Yüksel, "Birgivi", VI, s. 193.

a- Aksa'l-ḥalk: Hemze, he ve elifdir.

b- Vesatu'l-halk: Ayn ve hâ'dır.

c- Edna'l-halk: Ğayın ve hâ'dır.

1.2. Dil (Lisan)

a- Aksa'l-lisan ve üstündeki damaktan, kâf ve hemen arkasından onu izleyen kef bulunur.

b- Vasatu'l-lisan ve üstündeki damaktan, cîm, şîn ve yâ bulunur.

c- Yâ harfi mahrecinin az uzağındaki sağ ve sol dil kenarları ve onların karşısında bulunan azı dişlerine varıncaya dek dişler dâd harfinin mahrecidir.

d- Dahik, nâb, rubâiyye ve seniyye dişlerinin üst hizasında bulunan ve dâd mahrecinin sonundan başlayarak dil ucunun mukabili üst damak lâm harfinin mahrecidir.

e- Dil ucuyla iki üst ön dişlerin dipleri, ihfâsız nûn'un (nûn-u muzhera) mahrecidir.

f- Ön dişlerin az üstü olan damak râ harfinin mahrecidir.

g- Dil ucunun iki üst ön dişlerin üst yarısı tı, dâl ve te harflerinin mahrecidir.

h- Dil ucuyla iki alt ön dişlerin üst yarısı sâd, sîn ve ze harflerinin mahrecidir.

ı- Dil ucuyla üst ön dişlerin başları se, zel ve zı harflerinin mahrecidir.

1.3. İki Dudak (Şefeteyn)

a. İki üst ön dişlerin başlarıyla alt dudağın içi fe harfinin mahrecidir.

b. İki dudak arası be, mîm ve vâv harflerinin mahrecidir.

1.4. Geniz (Hayşum)

İhfâ nûn'u (nûn-u muhfâ) ve her ğunnenin mahrecidir.

2. CEHR: Harf harekeliyken nefes akışının kesilmesi demektir.

3. HEMS: Hems, cehr sıfatının tam aksine harf harekeliyken nefes akışının devam etmesidir. Hems harfleri: ستنشحتك خصفة deki harflerdir.

4. ŞİDDET: Harf sâkinen ses akışının tamamen kesilmesidir. Şiddet harfleri: أجدك قطبت deki harflerdir.

5. RİHVET: Harf sâkinen ses akışının tamamen devam etmesidir.

6. BEYNİYYE: Bu harflerde tamamen nefes akışından ya da tamamen nefesin hapsolmesinden söz edilemeyip bilakis her iki durum arasında bir durumun ortaya çıkmasıdır. Beyniyye harfleri: لم يرو عنا daki yedi harftir.

7. İSTİ'LÂ: Dilin üst damağa yükselmesidir. İsti'lâ harfleri غ خ ق ط ظ ص ص harfleridir.

8. İNHİFÂD (İSTİFÂLE): İsti'lânın tam aksine dilin üst damağa kalkmamasına denilmektedir.

9. İTBÂK: Dilin üst damağa kapanması olup harfleri, ص ظ ط ص dır.

10. İNFİTÂH: İtbâkın tam aksine dilin üst damağa kapanmamasıdır.

11. KALKALE: Şiddet ve cehrin bir arada olmasıdır. Bu sıfat harf sâkinen özel bir çabayı gerektirir. Alimlerin bir çoğu (cumhur ulema) şiddet ve cehr sıfatlarına sahip olan hemze'yi bu sıfatın dışında görmüşlerdir.

12. SAFÎR: Harfin sesinin ıslık sesine benzemesi olup harfleri, ص س ز dır.

13. ĞUNNE: Harfin sesinin genizden gelmesidir. Ğunne, nûn ve mîm harflerinde meydana gelir.

14. TEKRÎR: Dil ucunun harfin çıkartılması esnasında hareket ettirilmesidir.

15. TEFEŞŞÎ: Harfin çıkartılması esnasında sesin ağızda yayılmasıdır. Bu sıfat, şîn harfine mahsustur.

16. İSTİTÂLE: Sesin mahrece uzatılması demektir. Bu sıfat, dâd harfine mahsustur.

17. TEFHÎM: Harfin kalın okunması özelliğidir.

17.1. İsti'la harflerinde tefhîm gereklidir.

17.2. Allah lafzının (lafzatullah) lâm'ında (lâm-ı celâle) makabli imâlesiz fethalı veya dammeli olursa tefhîm gerekir.

Allah lafzının öncesi imâlesiz fethalı veya dammeli olursa lâm'ın tefhîmi gerekir; imâleli fethalı olursa tefhîm de terkîk de câizdir. Öncesi kesralı olursa terkîk vâciptir.

Diğer lamlar fethalı olup öncesi "صلاة، طلاق، ظل" gibi sâd (ص), tı (ط), zı (ظ) olursa veya "فصال" gibi aralarında elif olursa veya "ان يوصل" gibi bunlardan sonra lâm, vakf ile sâkin kılınsa veya "صأصال" gibi iki fethalı sâd arasında lâm, sâkin olarak bulunursa tefhîmi ve terkîki câizdir.

gerçekleşir. Harleri aynı olan ما ليه هلك de tercih edilen olan ilk (ه) de vakftur; geçerse (vasl) idğâm olur. Burada idğâm gerekmez izhâr tercih edilir görüşü de vardır.

İdğâm-ı mütekaribeynde boğaz harfleri yoktur. Râ harfi dışında ve lâm-ı tarif dışında lâm olmalıdır: “اَثَقَلْتُ دَعْوَالله، قَالَتْ طَائِفَةٌ، قَدْ تَبَيَّنَ، اذْطَلَمْتُمْ، قُلْ رَبِّ” gibi. Ancak “يلهث” de idğâmın aksine izhâr da câizdir. “الم نَخْلُقْكُمْ” da idğâm vâciptir ancak kâf harfinde isti’lâ yapmak ve yapmamak câizdir. “احطت، بسطت، فرطت” da idğâm da itbâk da vâciptir.

“الم نَخْلُقْكُمْ” de idğâm tercih olunmakla beraber izhâr câizdir. Ancak “احطت، بسطت، فرطت” gibi isti’la harflerinde izhâr yapılmamalıdır. “احطت، بسطت، فرطت” gibi itbâk harflerinde idğâm vâciptir.

Tenvin ve sâkin nûn, lâm ile râ harfleriyle karşılaşırsa *idğâm bilâ ğunne* olur. Tenvin ve sâkin nûn, mîm harfine karşılaşırsa idğâm maal ğunne olur. “طسم، يس” de idğâm da izhâr da câiz olur.

20. İHFÂ: İdğamla izhâr arası bir durumdur ve şeddelenmez. Sâkin mîm be harfiyle karşılaştığında ğunneyle birlikte okunur. Sâkin nûn 15 harften önce gelirse ğunne ile okunması gerekir. Bu harfler: ك، ق، ف، ط، ظ، ص، ض، ط، ظ، ف، ق، ك. Ha ve ğayın harflerinden önce ihfâ câizdir.

21. İZHÂR: Her harfte ve sıfatta asıl olan izhârdır ve ihfâ harfleri dışında kalan harflerde izhâr gerekir. Ancak idğâm, ihfâ, iklâb, hazf, kalb, nakl, teshîl, imâle, ihtilâs gibi bir engel bulunur ise izhâr olmaz. Bu engeller vâcip veya câiz olduğu yerlerin dışında izhâr vâciptir; câiz olduğu yerlerde izhâr da câizdir.

22. KALB: Kalb, be harfinden önceki sâkin nûn’u ğunne ile birlikte ihfâlî mîm’e (mîm-i muhfât) çevirmektir.

23. MED: Med ve lîn harflerinde sesi uzatmaktır. Bu uzatmaya lafzî ve gayri lafzî (manevî) olmak üzere iki şeyin sebep olduğu kabul edilmektedir. Gayri lafzî sebepler لا اله الا الله ta tazîm, tebrie لا sında mübâlağadır. Lafzî sebepler de iki tanedir. Birincisi harf-i medden sonra gelen hemze’dir. Har-i med ve hemze bir kelimedede gelseler “مؤيلا، المؤؤدة” nin dışındakilerde *medd-i muttasıl* olur. İki ayrı kelimedede gelirlerse *medd-i munfasıl* olur. Harf-i medden önce hemze gelip ve bu hemze sahih sâkin bir harften sonra vaki değilse yine harfî med tenvinden bedel değilse ya da يواخذ nun elif’i değil ise bu hemze yine medde sebep (sebeb-i med) olur. Lafzî sebeplerin ikincisi, harf-i med ya da harf-i lîn’den sonra gelen sükûndur; bu sükûn ister idğâm

gibi sükûn-u lâzımî olsun gerek vakf için yapılan sükûn-u arızı olsun. Uzatmanın (med) miktarı tûl ve tevassut olarak iki türdür. Uzatmanın miktarı hakkında dört mertebenin olduğu da söylenmiştir.

Sebebi sükûn-u lâzım olan medde (Medd-i lâzım) bütün kurrâlara göre tûl gereklidir. Muttasıl medlerde kurrâların çoğuna göre tûl gereklidir. Bazı kurrâlardan tûl ile tevassut ve bazı kurrâdan dört mertebe aktarılmıştır. Geri kalan yedi durumda med yapılabilir (câiz) konumundadır. Sebeb-i manevîde yalnız tevassuttur. Munfasıl medde tûl, tevassut ve dört mertebe bulunur. Sebebi sükûn-u ârız olan medde (medd-i ârız), medd-i bedelde, kendisinde tevassut muteber olan “سوآت” lafzının dışında muttasıl-ı lînîde, sâkin-i lâzım lînîde iki mertebe aktarılmıştır. Sâkin-i ârız lînîde bu mertebe tûl aleyhine daha azalmaktadır.

24. VAKF: Tenefüs devam ettiği halde ile sesi kesmek demektir. Vakıfta asıl olan sükûn üzere olmaktır. Kelime sonunda yapılan vakfta işmâm ve revm yapılagelmiştir. İşmâm: Dammede sâkin harf üzerinde dudakları yumarak işaret etmektir. Revm: Dammede ve kesrede hareketin sesinin bir kısmını getirmektir. Hâ-i te'nis, cemî mîm'i ve ârızî hareketlerde yapılmaz. Müfret müzekker zamiri olan he zaminin öncesi dammeli veya kesralı bir harf olsa ya da öncesinde sâkin vâv yahut sâkin yâ harfleri olsa ağırlıklı görüşe göre (muhtâr) işmâm ve revm câiz olmaz. Bunların dışında işmâm ve revm câizdir.

Vakf eğer mana tamam olmadan mecburen yapılıyorsa bu “vakf-ı kabîh”tir. Mana tamam olup sonrasıyla lafzî bağı varsa bu, “vakf-ı hasen”dir. Her ikisinde de sonra gelen yer ayet başı ise oradan başlanır, şayet ayet başı değilse geriden alınır. Mana tamam olup sonrasıyla lafzî bir bağ bulunmayıp sadece anlamı tamamlayıcı bir bağ varsa buna “vakf-ı kâfi” denir. Mana tamam sonrakiyle lafzen ve manen bağlantı yok ise bu “vakf-ı tâm”dır. Son ikisinde ayet başı olsa da olmasa da geriden alınmaz.

25. SEKTE: Nefes alıp vermeden sesi kesmek demektir. Hükmü vakfın hükmüyle aynıdır. Sekte mutlak olarak ayet başlarında gelir. Ayet başlarının dışında Hafsa göre dört yerde, Ebu Cafer'e göre sure başlarında olan huruf-u mukattaada, Hamza'ya göre hemze'den önceki sâkinlerde sekte yapılır.

TİLÂVETİN KEYFİYYETİ

Tilâvet üç şekilde icrâ edilir:

- 1-Tahkîk okuyuşu ile (buna tertil de denir.)
- 2-Tedvîr okuyuşu ile yani orta halli süratte okumak demektir.
- 3-Hadr okuyuşu ile yani sürat okumak demektir.

Tahkikte çok uzatıp südürmekten kaçınmalıdır. Hadrda harfleri birbirine girdirmekten kaçınmalıdır. Kıraat beyaz -cilde- benzer. Beyazlık azalırsa esmere, çoğalırsa barasa döner. Bu tilavetlerin hepsi câiz olup, tercihe şayan olan okuyuş tedvirdir.

TENBİHAT (TİLAVETTE DİKKAT EDİLECEK 33 HUSUS)

1. (أ) Hemze: Hızlı okumada hemzeler teshîl ile okunmamalı ya da hafzedilmemelidir. Hemze kalın harflerden önce geldiğinde kalınlaştırmamalıdır.
2. (إ) Elif: Öncesi ince harf olan elifler kalın okunmamalıdır. İnceltmekte ileri gidilmemeli ve imâle olmayan yerde imâleli okunmamalıdır.

Kalın harflere komşu olan ince (istifâle sıfatlı) harfleri kalınlaştırmaktan sakınmalıdır.

عليما gibi bir kelimedede üzerinde durulurken elif'i hemzeye dönüştürmemelidir. Sebeb-i med yoksa medd-i tabii sınırını aşmamalıdır.

3. (ب) Be harfini telaffuz ederken Farsçadaki "P" ile karışmaması için be'deki cehr sıfatına dikkat etmelidir.

Be harfi sâkin ise kalkale yapmalıdır. Fakat kalkale yaparken harf harekeli yada şeddeliymiş gibi olmamalıdır. Kalkale harfleri dışındakiler de kalkale yapılmamalıdır.

4. (ت) Te harfini telaffuz ederken şiddet özelliğini ortaya çıkartmalıdır, ancak harekeli olduğu sanılacak kadar bunda aşırıya kaçmamalı ve harekeli iken "د" dal'a benzememesi için hems özelliğine riayet ederek okunmalıdır.

5. (ث) Peltek se'yi س "sin" gibi telaffuz etmemelidir.
6. (ج) Cîm harfini Farsçadaki "Ç"ye benzememesi için ondaki cebr ve şiddet özelliğine riayet ederek okumalıdır.
7. (ح) Hâ harfini "ه" ve "خ" gibi telaffuz etmemelidir. فسيحه da idğâm yapmamalı ve بحرحزه de ح hâ'yı iyice belirtmelidir.
8. (خ) Hâ'yı terkikle okumaktan sâkinmalıdır.
9. (د) Dal sâkin iken ت ile karışmaması için cebr sıfatını belli etmelidir.
10. (ذ) Zel harfini ظ ve ز gibi telaffuzdan kaçınmalıdır.
11. (ر) Râ harfindeki tekrar özelliğini ortaya çıkarmaktan sakınmalıdır. Özellikle de şeddeli râ harfinde buna dikkat edilmelidir. Rânın tefhîm ve terkîk sıfatlarını yerine göre uygulamalıdır.
12. (ز) Ze harfini zel ذ ve زı ظ gibi çıkarmamalı ve safîr özelliğini belirtmelidir.
13. (س) Se harfini peltek se ث gibi yapmamalı, safîr ile okumalı ve tefhîmden sakınmalıdır.
14. (ش) Şîn harfinin tefeşî özelliğini yapmalıdır.
15. (ص) Sâd harfinin safîrini ve itbâkını gerçekleştirilmelidir.
16. (ض) Dâd harfini mahrecinden çıkartmaya çalışmalı ve inceltmekten sakınmalıdır.
17. (ط) Tı harfini ت te'ye benzetmemelidir.
18. (ظ) Zı harfine safîr özelliği vermektен kaçınmalıdır. Çünkü bu durumda zı harfi kalın ز ze haline gelir.
19. (ع) Ayn harfini hemze gibi telaffuz etmemeli ve iyice belirtmelidir.
20. (غ) Ğayn harfini terkîk ile inceltmekten okumamalı ve iyice belirtmelidir.
21. (ف) Fe harfini vâv gibi okumamalıdır. افواجا gibi yerlerde idğâm yapmamalı ve fe harfi sâkin durumdayken kalkale yapmaktan sakınmalıdır. Bunun gibi افواجا deki vâv'dan ayırmak maksadıyla üzerinde sekte yapmamalıdır.
22. (ق) Kâf harfini incelterek ك gibi söylemekten kaçınmalıdır.
23. (ك) Kef harfinin şiddet özelliğini belirtmeli ve kalınlaştırmaktan kaçınmalıdır.

24. (ل) جَعَلْنَا gibi bir kelimedede lââm'ı nûn'a idğâm etmekten sakındığı gibi lââm'ı kalkale ile okumaktan da sakınmalıdır.
25. (ن) Nûn'da ihfâ yerinde izhâr yapmaktan kaçınmalıdır. يعلمون gibi kelimelerde vakf durumunda ihfâ yapmamalıdır.
26. (و) يعلمون gibi kelimelerde vâv'ı ve önceki harfî tefhîm ile kalınlaştırarak okumamalıdır.
27. (ه) Vakf durumunda hâ-i te'nisi harekeli okumamalı ve hâ'yı açıkça belirtmelidir. Bununla beraber özellikle de يرہ daki vakfda hâ gibi çıkarmamalıdır.
28. Özellikle üzerinde vakfederken şeddeli harfin şeddesini tamamlamalı fakat harekelendirmemelidir.
29. الغمضوب ve انعمت gibilerde sükûnu tamamlamayıp harekeye katmamaya özen göstermelidir. Sükûn üzerinde sekte yapmamalıdır.
30. Harekeyi tamamlayarak okumaya özen gösterdiği gibi yanyana iki damme ve iki kesrede ihtilâs ile okumaktan sakınmalıdır.
31. Kesralı harfle dammeli harf ya da dammeli ile kesralı yanyana geldiklerinde kesralıyı dammeliye yahut dammeliyi kesralıya tabi kılmamalıdır.
32. Fethadan sonra sâkin yâ bulunuyorsa fethayı kesraya imâle etmemeli; imâleye düşüceğinden korkarak fethayı ve çevresini kalın okumaktan kaçınmalıdır. Özellikle de يَوْم ve خَيْر gibilerin vakf durumunda fethayı dolu dolu okuyayım derken fethayı imâle edilen elif'e benzetmemeye dikkat etmelidir.
33. Sesin kesilmesi gereken vakfta sesi kesmeden sâkin üzerine vakf yapmamalıdır. Vakf durumunda tâ-i tenisi hâ'ya ve fethalı tenvini elif'e çevirmelidir.

İKİNCİ BÖLÜM

ESKİCİZÂDE VE TECVİT İLMİNE DAİR GÖRÜŞLERİ

2.1. HAYATI VE ESERLERİ

Tam adı ‘Eskicizâde Seyyid Ali Mehdi b. Hüseyin el-Edirnevi’ olan Eskicizâde’nin hayatı hakkında yaptığımız araştırmalarda vefat tarihi H.1243 (M.1827)’nin dışında hiçbir malumat bulunmamaktadır.³⁷ Kaynaklarda geçen Edirnevi nisbesinden Edirneli olduğu, Hanefî mezhebine mensup, peygamber sülalesinden bir seyyid ve Kur’ân hâfızı olduğu ve Eskicizâde lakabıyla tanındığı anlaşılmaktadır. “İsâgûci” isimli mantık kitabına Arapça bir şerh yazan Eskicizâde, mezkur eserin girişinde şu cümlelerle anlatılmaktadır:

جامع هذا الشرح اللطيف العالم الفاضل المحقق و التحريز الكامل المدقق العارف بالله السيد الحافظ
الحاج علي الحنفي الشهير بين الصغار و الكبار كالشمس في وسط النهار بأسكجي زادة أفندي الأدرنوي رحمه
الله رحمة واسعة.

“Bu çok değerli ve kâmil şerh ve yazıları, kıymetli âlim ârif-i bi’llâh Seyyid Hafız Hacı Ali Hanefî kaleme almıştır. O, küçük ve büyük nezdinde gündüzün ışığını sağlayan bir güneş misali olup ‘Edirneli Eskicizâde Efendi’ olarak şöhret sahibidir. Allah kendisine rahmet eylesin.”³⁸

Basılmış eserlerini şöylece sıralamak mümkündür:

1. *Emsile Şerhi*. Arapça öğretiminde sarf ilminin en temel eseri olarak bilinen Emsile kitabına dair Arapça bir şerhtir. 1836 yılında Daru’l-Amire’de basılmış olup 280 sayfadır.³⁹
2. *Terceme-i cihet vahdet*. Mantık ve vahdet-i vücut hakkında Esiruddin Mufaddal b. Ömer Ebheri’nin kaleme aldığı *cihet vahdet* risalesinin 29 sayfalık bir tercümesidir.⁴⁰
3. *İsâgûci Şerhi*. “İsâgûci” kitabının Arapça bir şerhi olan bu kitap Eskicizâde’nin mantık alanında da söz sahibi olduğunu göstermektedir. 291 sayfadır.

³⁷ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C. I, İstanbul, 1915, s. 242.

³⁸ Eskicizâde, *Şerhu İsâgûci*, Vilayet Matbaası, Edirne, 1287/1870. s. 1.

³⁹ Eskicizâde, *Şerhu’l- Emsile*, Amire Matbaası, İstanbul, 1251/1835.

⁴⁰ Eskicizâde, *Terceme-i cihet vahdet*, y.y., y.y.y., 1274/1857.

4. *Terceme-i dürr-i yetim*. Tecvit ilmi hakkında Birgivî'nin kaleme aldığı *Dürrü'l-yetîm* adlı eserin Türkçe tercümesi ve şerhidir. Eser çok kıymetli olup, tecvit ilmiyle ilgilenenler arasında hala aranmakta ve kendisine başvurulmaktadır.⁴¹
5. *el-Fevâidü'l-vâhidiyye ale'risâleti'l-velediyye*. Mantık ilmine dair Risale-i Velediye için yazılmış bir şerh olup 134 sayfadır.⁴²

2.2. TECVİT İLMİ

2.1. Tecvit İlminin Tanımı

Tecvit, Arapçada 'Cevded' kökünden doğan ve sülasi mezid 'tef'il' babından masdar olan bir kelimedir. Sözlükte “*bir şeyi güzel yapmak, hoş yapmak, süslemek*” anlamındadır.⁴³ Terim olarak Arapça ya da Türkçe kaynaklarda birçok tarifi yapılmıştır. İbnü'l-Cezerî'ye (ö. 833/1430) göre Tecvit, “Harflerin her bir sıfattan hakkını ve müstehakkını vermek ve her harfi aslına döndürmektir.”⁴⁴

Muhammed b. Pir Ali el-Birgivî'ye (ö. 981/ 1573) göre Tecvit: “Okuyucunun kendisiyle her harfe hakkını ve müstehakkını vermeye güç getirdiği bir yetenektir.”⁴⁵ Eskicizâde Ali Mehdi b. Hüseyin (ö. 1243/1828) *Terceme-i Dürr-i yetîm*'de Birgivî'nin bu tarifini ele alarak *hak* ve *müstehak* kelimelerini açıklamıştır. Ona göre *hak* ile “Harfin zâtında olan sıfatları” bir başka deyişle sıfatı lâzımleri kastedilmektedir. Dolayısıyla zâtından ayrılması düşünülemez sıfat, harfin hakkı olmuş olur. *Müstehak* ile “Harfin zâtına değil bulunduğu yer icabı kendisine ârız olan sıfatları” kastedilmektedir.⁴⁶ Harfin hakkı olan on altı tane sifata *sıfât-ı zâtiye* ya da *sıfât-ı lâzime*; Harfin müstehakkı olan on bir sifata “*Sıfât-ı ârıza*” denilmektedir. Bu açıklamaya göre Birgivî'nin yukarıdaki tarifini şöyle sadeleştirmek mümkündür: “Tecvit, harflerin lâzımî ve ârızî sıfatlarını vermeye güç getirilen bir melekedir.”⁴⁷

⁴¹ Eskicizâde Seyyid Ali Mehdi b. Hüseyin, *Terceme-i Dürr-i Yetîm*, Âmire Matbaası, İstanbul, 1253 /1837.

⁴² Eskicizâde, *el-Fevâidü'l-Vâhidiyye ale'r-Risâleti'l-Velediyye*, Vilayet Matbaası, Edirne, 1251/1835.

⁴³ Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, C.I, y.y., İstanbul, 1304-1305, s. 110; Abdurrahman Çetin, *Kuran Okuma Esasları*, Emin Yayınevi, Bursa, 2015, s. 57.

⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *el-Mukaddime*, y.y., İstanbul, 1308, s. 7

⁴⁵ Muhammed b. Pir Ali el-Birgivî, *Dürrü'l-Yetîm*, Hafız Nuri Matbaası, İstanbul, 1301, s. 2.

⁴⁶ Eskicizâde, *Terceme-i Dürr-i Yetîm*, s. 2.

⁴⁷ Sarı, *Kur'an-ı Kerim'i Güzel Okuma* s. 44.

Bazı Tecvit kitaplarında Birgivi'nin Tecvit tanımında geçen *meleke*, alışkanlık ve yatkınlığı ifade ettiğinden bu tanımın Tecvit'in pratik yönünü öne aldığı ileri sürülmüştür.⁴⁸

Hak ve müstehak kavramları kullanılmadan yapılan genel anlamlı bir tarif daha bulunmaktadır. Bu tarife göre Tecvit, "Kendisinde harflerin mahreçlerinden ve sıfatlarından bahsedilen bir ilimdir."⁴⁹

Tecvit'in bu olumlu –icâbi- tarifleri dışında birde menfî bir tarifini lahn üzerinden yapmak mümkündür. Buna göre Tecvit, "Kur'ân-ı lahn-ı celî ve lahn-ı hafiden koruyarak okumaktır." Bu tarif ile lâzımî sıfatlara aykırı olan lahn-ı celî ve ârizî sıfatlara aykırı olan lahn-ı hafî üzerinden Tecviti tanımlamak mümkün olmaktadır.

Bu tariflerin dışında Tecvitin tâli konularına değinilerek yapılan bir tarif daha bulunmaktadır. Bu tarife göre Tecvit, "Harflerin mahreçlerine dikkatle, her harfin hakkını vererek vasl, vakf, med, kasr gibi tilâvet kâidelerine riâyet ederek Kur'ân-ı güzel okumayı öğreten ilimdir"⁵⁰

2.2.2. Tecvit İlminin Gayesi

Tecvit ilminin amacı Kur'ân-ı Kerim'i hatasız ve doğru bir şekilde okuyabilmektir. Kur'ân'ı 'tertîl' üzere okuma emri (Müzzemmil 73/4) ancak Tecvit ilmine riâyet edilerek yerine getirilir. Tecvit eserlerinde bu husus: "Tecvit'in gayesi Allah'ın emrini (me'mûrun bih) yerine getirmektir." şeklinde açıklanmaktadır.⁵¹ "Me'mûrun bih"ten Kur'ân'ı Kerîm'i doğru okumakla ilgili âyet ve hadisler anlaşılmalıdır. Bu tür âyet ve hadislere yeri geldikçe değinilecektir.

Tecvit ilminin hükmünün Kitap (Kur'ân), Sünnet ve İcma'ya göre farz olduğu kabul edilmektedir.⁵²

⁴⁸ Ramazan Pakdil, *Talim Tecvid ve Kıraat*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2016, s. 25; Sarı, *Kur'ân'ı Güzel Okuma*, s. 44.

⁴⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, C. I, y.y., İstanbul, 1971, s. 353; Muhammed el-Mer'aşî (Saçaklızâde), *Cühdü'l-mukil*, Konya, 1873, s. 4.

⁵⁰ Demirhan Ünlü, *Kur'ân-ı Kerim'in Tecvidi*, TDV Yayınları, Ankara, 2003, s. 38.

⁵¹ İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2010, s. 170; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 58

⁵² İbnü'l-Cezerî, *el-Mukaddime*, s. 4; Pakdil, *Tecvid*, s. 26; Sarı, *Kur'ân'ı Güzel Okuma*, s. 45; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s. 62.

Kur'ân'dan delili, "Kur'ân'ı tertîl ile oku!" (Müzzemmil 73/4) âyetidir. Bu âyette geçen 'tertîl' kelimesiyle Kur'ân'ı tane tane ve anlaşılır bir biçimde okumak kastedilmektedir. Bu ise ancak Tecvit ilmini bilmekle olur. Zira harflerin mahreçleri ve sıfatları bilinip uygulanmadan tertilden bahsedilemez. Demirhan Ünlü tertîli, "Tertîl, aslında âhenk ve nizam olup Kur'ân'da her harfin hakkını vererek, belli ederek ve acele etmeden okumaktır."⁵³ diyerek açıklamaktadır. Elmalılı Hamdi Yazır (ö.1942), tertilin bir şeyi güzel uyum ve tertip ile kusursuz olarak açık açık hakkını ifa ederek açıklamak olduğunu söylemekte ve şu açıklamayı yapmaktadır: "Bir söz haddi zâtında ne kadar güzel olursa olsun gereği gibi güzel okunmayınca güzelliği kalmaz. Kelâmın tertîl ile güzel söylenmesi ve okunması ise sadece ses güzelliğiyle ve gelişi güzel eze büze teganni etmek kabilinden bir musiki işi değildir. Nazmın mana ile münâsebeti ve lisan fesahat ve belağatı hakkı ile gözetilerek ruhî ve manevî bir mutâbakatla manayı duymak ve mümkün olduğu kadar duyurmak olmak üzere tecvitle okumak işidir. Bunun için Kur'ân okurken tertîl ve Tecvit lâzımdır."⁵⁴

Sünnet'ten delili, Hz. Peygamber'in bütün hallerinde Kur'ân'ı Tecvit üzere okumasıdır. Hanımlarından Ümmü Seleme kendisine Hz. Peygamber'in nasıl Kur'ân okuduğu sorulunca O'nun kıraatinin harf harf ve tane tane açık bir okuyuş olduğunu söylemiştir.⁵⁵

Ashab-ı Kiram'dan Enes b. Malik'e "Allah Rasulü'nün okuyuşu nasıldı?" diye sorulunca O şöyle cevap vermiştir: "O, uzatması gereken yerde med eder uzatırdı." Akabinde misal olması için besmeleyi okuyarak Hz. Peygamber'in Besmele'de, er-rahmân ve er-rahîm'i nasıl uzatarak okuduğunu göstermiştir.⁵⁶

İcmâdan delili, Sahabi, tabiin ve sonra gelen Müslümanlardan hiç birinin Tecvit'in gereksiz olduğunu söylememeleri ve tam aksine onun gerekliliği hususunda fikir birliği içinde olmalarıdır. Bu durum Tecvit'in farzıyeti hususunda icmânın oluştuğunu göstermektedir.⁵⁷

Eskicizâde birçok Tecvit kitabının üzerinde durduğu bu hususlara hiç değinmemiş ve Tecvit ilminin gayesi ve hükmünü zikretmeden doğrudan konuya

⁵³ Ünlü, *Tecvid*, s. 32.

⁵⁴ Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. VII, Eser Neşriyat, İstanbul, t.y., s. 5426.

⁵⁵ Tirmizi, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 23. Çağrı Yay. İstanbul, t.y.

⁵⁶ Buhari, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 29.

⁵⁷ Ali Rıza Sağman, *İlaveli Yeni Sağman Tecvidi*, İstanbul, 1964. s.7'den naklen, Çetin, *Kur'an Okuma esasları*, s. 83.

geçmiştir. Hâlbuki Tecvit ilminin konusu ve hükmü, üzerinde önemle durulmayı hak eden konuların başında gelmektedir.

2.3. LAHN

Sözlükte, “hata etmek, doğrudan sapmak” gibi anlamlarda kullanıldığı kaydedilen lahn, bir Tecvit terimi olarak, Kur’ân’ı okurken harflerin sıfatlarında hareketlerinde sükûnlarında ve Tecvit kâidelerinin uygulanmasında yapılan hatalara denir.⁵⁸

Lahn, celî ve hafî olmak üzere iki kısma ayrılır. Lahn-ı celî, açık ve belirgin hata demek olup Kur’ân’ı düzgün okuyabilen herkesin kolayca anlayabileceği fâhiş hatalardır. Bunun için harfte, harekede ve sükûnda meydana gelen hatalar lahn-ı celîdir. Örnek olarak bir harfin yerine başkasını okumak, bir harekeyi başka bir harekeyle ya da sükûnla okumak, sâkin bir harfi harekeli okumak lahn-ı celî olarak görülmelidir. Her Kur’ân okuyucusunun kendisini bu tür hatalardan koruması farz-ı ayndır. Lahn-ı celînin namazı bozabilir. Bu yüzden özellikle de namaz esnasındaki Kur’ân tilâvetinde lahn-ı celîye düşmemeye dikkat edilmesi gerekir. Farz-ı ayna önem vermemek dinen haram olarak kabul edildiğinden lahn-ı celînin haram oluşu söylenmektedir.⁵⁹

Lahn-ı hafî, Kur’ân’ı Tecvit’le okuma hususunda mehâret kazanmış kişilerin anlayabileceği türden hatalardır. Bunun için “kapalı, gizli” anlamındaki ‘hafî’ kelimesiyle isimlendirilmiştir. İhfâyı, izhârı, iklâbı, İdgâmı yapmamak, medli olanı kasr ile, kasr olanı med ile okumak gibi tilâvetin güzelliğini bozan hatalar lahn-ı hafîdir. Genel olarak lahnın bu türü ile mananın bozulmayacağı kabul edilmektedir.⁶⁰

Eskicizâde lahnın tarifini üzerinde durmayarak iki tür lahn olduğundan bahisle konuya giriş yapmaktadır. O’na göre lahnın iki kısmından biri lahn-ı celî ve diğeri lahn-ı hafîdir. Lahn-ı celî demek, mana ister bozulsun ister bozulmasın harflerde hareketlerde ya da sükûnlarda oluşan hatalardır. Harflerde oluşan hatalara örnek olarak, harfin zâtını ya da sıfat-ı lâzimesini değiştirmek, harf artırmak ya da eksiltmek gibi durumlar gösterilebilir. O, bunun yanında medd-i tabii olmayan yerde

⁵⁸ Tayyar Altıkulaç, *Tecvidü'l-Kur’ân*, y.y., Ankara, 1982, s. 7; Pakdil, *Tecvid*, s. 31; Sarı, *Kur’ân’ı Güzel Okuma*, s. 31; Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, s. 236.

⁵⁹ Sarı, *Kur’ân-ı Güzel Okuma*, s. 31; Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, s. 237; Pakdil, *Tecvid*, s. 33

⁶⁰ Pakdil, *Tecvid*, s. 34; Sarı, *Kur’ân’ı Güzel Okuma*, s. 32; Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, s. 237.

med, medd-i tabii olan yerde med yapmamayı lahn-1 celî olarak kabul ettiği gibi harekede hata yaparak onu başka bir harekeye ya da sükûna çevirmenin ya da sükûnda hata yaparak onu harekeye çevirmenin lahn-1 celî olduğunu açıklamaktadır.⁶¹ O'na göre her lahn-1 celînin manayı bozmasına gerek yoktur. Mana bozulmasa da eğer Arapçaya aykırılığı varsa bu durum lahn-1 celînin gerçekleşmesi için yeterlidir. Eskicizâde'ye göre lahn-1 hafî ârizî sıfatlarda gelişen hatalardır. Lahn-1 hafî, lahn-1 celî gibi iki kısımdır: Birincisi avamın malumu olan sıfatların terkiyle ikincisi ise hükm-ü râ'ya ve lafzatullah'ın ahkâmına riâyet etmemek gibi ancak eğitimli kişilerin bileceği sıfatların terkiyle gerçekleşir. Lahn-1 hafîde ise mana bozulmaz ancak her halükarda örfi arabî olarak belirttiği Arapçaya aykırıdır.⁶²

Eskicizâde lahn-1 celînin hükmü hakkında haram-1 kat'i (kesin haram) ifadesini kullanmakta ve bu hükmün sebebi olarak, Kur'ân'ı lahn-1 celîsiz okunmanın farz olduğunu ve bunun ihlalinin haramlığa delil oluşturduğunu ileri sürmektedir. O, bunun yanında lahn-1 celînin ahiret azabına sebep olacağını da belirtmektedir. Eskicizâde'ye göre lahn-1 hafî ikiye ayrılır: Birincisi tahrimen mekruh olan lahn-1 hafîdir. Bu lahn türü hakkında ahiret cezasının ihtimali olduğundan bundan kaçınmak vâciptir. İkincisi tenzihen mekruh olan lahndır. Bu tür lahnda sevabın azalması tehlikesi bulunduğundan bu gibi lahna yol açacak hatalardan kaçınmak müstehaptır.

Eskicizâde, kıraat âlimlerinin celî olsun hafî olsun lahnın her türünü "namazı bozanlar" arasında gördüklerini ileri sürmektedir. Onlara göre Kur'ân Tecvit ile nazil olduğundan hangi tür olursa olsun lahn, Kur'ân'ın fesahatine aykırı olup kıraati kıraat olmaktan çıkarmakta olduğundan namaz içerisinde lahnın her türünden sakınmak farzdır. Eskicizâde buna ek olarak fakihlerin görüşünü dile getirerek onların, manayı değiştirip imanı küfür, küfrü iman gibi gösteren bir hata olmadığı sürece lahnın namazı bozmayacağını söylediklerini belirtmektedir.⁶³

⁶¹ Eskicizâde, *Terceme*, s. 21.

⁶² Eskicizâde, *Terceme*, s. 22.

⁶³ Eskicizâde, *Terceme*, s. 23.

2.4. TİLÂVET ŞEKİLLERİ

Kur'ân-ı Kerim sürat bakımından üç şekilde okunabilir. Bunlar tahkik, hadr ve tedvir okuyuşlarıdır.⁶⁴

2.4.1 Tahkîk

Sözlükte bir şeyin hakkını eksiksiz ve fazlasız tam manasıyla yerine getirmeye özen göstermek anlamına gelen “tahkik” Tecvit terimi olarak, Kur'ân'ı okurken her harfin hakkını vererek medleri tam yapmak, hareke sükûn ve şeddeleri ayırt edilecek biçimde özen göstermek ve ğunnelerin hakkını vermek olarak tarif edilmektedir.⁶⁵ İmam Âsım kıraatına göre bu okuyuş biçiminde medler dört elif uzatılır. Harfler tane tane ve çok açık okunduğundan bu kıraat biçimine “tertîl” de denilmektedir.⁶⁶ Tahkik ve tertîl'in farklı olduğunu düşünenler tahkikin talim ve çalışma için olduğunu, tertîlin ise tefekkür ve hüküm çıkartmak (istinbat) için olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁶⁷

Eskicizâde ise tahkike ikinci bir isimlendirme olarak tertîl de denildiğini ve kıraatın bu türünün İmam Âsım'ın talebeleri Hamza ile Verş'in tercihleri olduğunu söylemektedir. O, bunun akabinde tahkiki: “Kıraatta acele etmeyip her harfin ziyadesiz ve noksansız hakkını vermektir.” şeklinde tarif ederek tahkikin nasıl yapılacağını şöyle izah eder: “Medler tam yapılmalı, nefesin boşa akmasından ve aşırılıktan uzak durmalıdır. Şeddeler iki harf izhârından az olmamalı, muhaffefler (cezmliler) ise mahrece iyice dayanılarak (i'timad) okunmamalıdır. Sâkinler harekeli gibi okunmamalı, hareketlerin harf üretmesinden sakınılmalıdır. Râ'yı tırlatmaktan (tekrir), nun'u tatnîn ile okumaktan (bir elif miktarının üzerinde ğunne ile okumak) sakınılmalıdır. Tahkik okuyuşunda hemzeleri belirterek okumalı (tahkik), hareke ve sükûnları tam yapmalı, izhârları i'timad (sektesiz ve nakilsiz) kılmalıdır. Harfleri birbirine karıştırmayıp vakıflardan câiz olanı yapıp ihfâları iki harften daha az ve bir harften daha çok (bir buçuk elif miktarı) yapmalıdır. Bunun yanında gerekmediği yerde kasr ve ihtilâs yapmaktan uzak durmalıdır.”⁶⁸

⁶⁴ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 176.

⁶⁵ Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, III, s. 813; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 221; Pakdil, *Tecvid*, s. 34.

⁶⁶ Sarı, *Kur'an-ı Güzel okuma*, s. 29; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 221.

⁶⁷ Osman b. Said Dâni, *et-Tahdîd fi'l-İtkani ve't-Tecvid*, y.y., Bağdat, 1988 s. 3'den naklen, Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 222.; Pakdil, *Tecvid*, s. 37.

⁶⁸ Eskicizâde, *Terceme*, s. 19, 20.

2.4.2. Tedvîr

Sözlükte döndürmek çevirmek anlamına gelen “tedvir” Tecvit terimi olarak, tahkikle hadr arasında orta süratli bir okuyuş olarak tarif edilmektedir.⁶⁹ Eskicizâde bu okuyuşun İbn-i Âmir, Kisâi ve sonra gelenlerin (halef kıraati salikleri) tercihleri olduğunu belirtmektedir. Bu okuyuşun en makbul okuyuş olduğunu da “Bu okuyuş bütün imamlardan nakledilmektedir.” demek suretiyle belirterek tedvirin iyi ve düzgün Kur’ân okuyucularının (ehli eda) tercihi olduğunu kaydetmektedir.⁷⁰

2.4.3. Hadr

Sözlükte “bir işte süratli olmak” anlamına gelen “hadr” Tecvit terimi olarak, Kur’ân’ı Tecvit kurallarına uymak şartıyla asgari cevaz ölçülerine riâyet ederek süratle okumak olarak tarif edilmektedir.⁷¹ Asgari med ve tutuş ölçülerinin bozulduğu durumlar “herzeme” veya “tahlit” olarak adlandırılmakta olup câiz çerçevesinde değerlendirilen “hadr” okuyuşu sayılmamaktadır.⁷² Hadr okuyuşunda, asgari med ölçüleri esastır. Buna göre medd-i tabiiler bir elif; medd-i munfasıllar ve medd-i ârızlar ve ârızî sükûnlu medd-i lînler bir eliftir. Medd-i muttasıllar ve medd-i lâzımlar ve lâzımî sukûnlu medd-i lînler iki elifin altına düşürülmemelidir. Şeddelere, sâkinlere, cezimlere aynen riâyet edilmeli, kalınlık, incelik, pelteklik ve keskinlik gibi harflerin lâzımî sıfatları mutlaka belirtilmelidir. Ğunneler yapılmalıdır. Hadr okuyuşunda tertîl dışına çıkmak câiz görülmediğinden genel itibarıyla bu okuyuş tertile aykırı olmamalıdır.⁷³

Eskicizâde, hadr okuyuşunun kıraat imamlarından İbn-i Kesir, Ebu Amr, Kâlun, Ebu Ca’fer ve Ya’kub’un tercihleri olduğunu söylemektedir.⁷⁴ O, hadr okuyuşun nasıl olması gerektiğini şu ifadelerle izah etmektedir: “Hadr okuyuşu sürat ile kıraatdır. Mesela kasr (bir elif miktarında) ile teskin (ibdalsiz) ile ihtilas ile

⁶⁹ Sarı, *Kur’an’ı Güzel Okuma*, s. 29.

⁷⁰ Eskicizâde, *Terceme*, s. 20.

⁷¹ Pakdil, *Tecvid*, s. 35; Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, s. 222.

⁷² Pakdil, *Tecvid*, s. 35.

⁷³ Pakdil, *Tecvid*, s. 37.

⁷⁴ Eskicizâde, *Terceme*, s. 20.

idgâm-ı kebir ⁷⁵ ve hemzeleri tahfif ile kıraattır. Lakin geçiş (vasl) yapayım derken harflerin irabını değiştirmekten veya harfi harfe karıştırmaktan kaçınmak, yine ihfâdan ve med harflerinin medlerini giderip medsiz kılmaktan, ekser harekâtı ihtilâstan, ğunneyi yapmayıp terketmekten kısaca rivayeti sahih olmayan okuyuşlardan kaçınmalıdır.”⁷⁶

Medlerin miktarlarının tayini için bu okuyuşlardan birisinin tercih edilmesi gerekir. Ancak okuyucunun duruma göre kolayına geleni tercih etmesi tavsiye edilmektedir.⁷⁷ Eskicizâde, üç okuyuş şeklinin açıklamasını yaptıktan sonra her üç okuyuşun da câiz olduğunu fakat evla olan okuyuşun tedvirle okumak olduğunu belirtmektedir.⁷⁸

Eskicizâde, bir okuma şekli olması bakımından sesli ve sessiz okuyuşlara değinmekte ve her iki türdeki okuyuşun câiz olduğunu asıl önemli olanın niyeti salih olduğunu dile getirmektedir. O, şöyle demektedir: “Kıraatte açıktan sesli (cehr) ya da içinden gizlice (isrâr) okuyuşları câiz olup her ikisi de rivâyet edilemektedir. Niyeti salihaya uygun olanı üstündür.”⁷⁹

Eskicizâde, müzik namelerini andıran okuyuşları sakınılacak okuyuşlar olarak görmektedir. Ona göre bu tür okuyuşlardan uzak durmak gerektiği sahih rivâyetlerle vurgulandığından dikkat edilmelidir.⁸⁰ Arap dili kâidelerinin dışında kalan okuyuşları yasaklanan okuyuşlar çerçevesinde gören Eskicizâde, Arap dili kâidelerine uygun olmayan okuyuşların harflerin telaffuzunun sıhhatini korumaları durumunda bile kerâhatten kurtulamayacaklarını, harflerin telaffuzunun sıhhati korunmadığı durumlarda okuyuşun yasak okuyuşlar çerçevesinde değerlendirileceğini ve Arap dili kâidelerini ihlâl eden okuyuş manayı bozacak duruma gelmişse namazın bozulmasının da kaçınılmaz olacağını söylemektedir. O bu görüşlerini şu ifadeleriyle dile getirir: “Zamanımızda Arapçaya uygun düşmeyen (acemi) okuyuşlar yasak çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bunu Aliyyü’l-Kâri Şerhu’l-mişkât’ta Câmiu’l-usul adlı kitaptan nakletmiştir. Bu tür okuyuşlarda harflerin sıhhati korunmuyorsa haram olduğu gibi korunsa bile kerahatten kurtulamaz. Lahn bahsinde geçtiği gibi

⁷⁵ İdgâm-ı Kebir: “Müdğâm ile müdğamun fihin her ikisi de harekeli olduğunda yapılan idgâmdır. Kıraatı Âsım ve Hafs rivayetinde bulunmayıp Ebu Amr ve Yakub kıraatlerinde vardır.” Pakdil, *Tecvid*, s. 175.

⁷⁶ Eskicizâde, *Terceme*, s. 20.

⁷⁷ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, s. 223.

⁷⁸ Eskicizâde, *Terceme*, s. 20.

⁷⁹ Eskicizâde, *Terceme*, s. 20.

⁸⁰ Eskicizâde, *Terceme*, s. 20.

mana bozuluyorsa namazı bozduğu açıktır. Okuyucuya gereken güzel bir ses ile ve Arab diline uygun olarak tilâvet etmektir.”⁸¹

Eskicizâde, bir kıraatın nasıl olması gerektiği yanında nasıl olmaması gerektiğine dair de görüşler ileri sürmektedir. O’na göre düzgün bir tilâvetin ğinâdan (teğanni yapmak), tehzîzden (hareketlendirip oynatmak), tamfîtden (medleri lüzumsuz fazla uzatmak), ter’îdden (sesi gök gürültüsü gibi biden yükseltip tekrar alçaltmak), terkîsten (sâkin üzerine sukunu gösterip aniden hareke ile okumak), tatrîbten (Kur’ân’ı nağmeli okumak için med olmayan yerlere med, med olanların da sürelerine riâyet etmeyerek daha fazla uzatmak), tahzînden (âdet dışı Kur’ân-ı hüznü bir şekilde okumak) arınmış olması gerekir. Bunun yanında okuyucu sesini aşırı baskı altında tutmadan okumalıdır. İnsan doğasının hoşlanmadığı sesleri çıkartmamaya özen gösterdiği gibi harflerin mahreçlerini ve sıfatlarını eda etmede aşırıya gitmemelidir. O’na göre bir kıraatte en önemli olan şey Tecvit’e riâyet edilerek kolay tatlı güzel hoş bir üslup ile okumaktır. Harfleri çiğnercesine bastırmaya, aşırı zorlamaya tekellüfe ve yapmacık çeşitli sanatlar icrasına gerek yoktur. Okuyuş, Arapça tabiatından sapılmadan fasih Arapça ile kalplerin ve kulakların lezzet alacakları bir okuyuş olmalıdır.⁸²

2.5. HARFLERİN MAHREÇLERİ

Sözlükte bir şeyin ucu, kenarı, yanı anlamına gelen harf kelimesi, bir Tecvit terimi olarak, “Bir mahrece dayanarak çıkan sese” denmektedir.⁸³

Harfler asli harfler ve ferî harfler olarak ikiye ayrılır. Asli harf bir mahrece dayanarak çıkan ve şekli (resmî) bulunan 29 harftir. Ferî harfler ise Arapça’da bulunduğu kabul edilen fakat kendisine ait şekli olmayan harflerdir. Bu harfler 29 Arapça harflerden birinin şeklinde yazılsa bile kendine ait sesle okunurlar. Bu harflerin beş adet olduğu kabul edilmektedir. Bunlar, hemze-i müsehhele, elif-i mumâle, sâd-ı müşemme, lâm-ı mufahhame ve nûnu muhfâttır.⁸⁴

⁸¹ Eskicizâde, *Terceme*, s. 20.

⁸² Eskicizâde, *Terceme*, s. 21.

⁸³ Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, III, 554; Sarı, *Kur’ân’ı Güzel Okuma*, s. 43; Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, s. 65.

⁸⁴ Pakdil, *Tecvid*, s. 48

Sözlükte çıkış yeri demek olan ‘mahreç’ “المخرج: ج المخرج” bir Tecvit terimi olarak, harfin doğduğu yere verilen isimdir.⁸⁵ Eskicizâde, *Babu’s-sıfâti’z zâtiye* başlığı altında saydığı 16 zâti sıfatın ilki olarak harflerin çıkış yerlerini ele almaktadır. Klasik Tecvit kitaplarında *mahâricü’l-hurûf* konusu başlı başına incelenmekte olup ‘Harflerin Sıfatları’ başlığı altında verilmezken Eskicizâde’nin Birgivi’nin bu konudaki tercihinine aynen riâyet ettiği görülmektedir.

Eskicizâde, mahreci tanımlarken “Harfin çıkıp belirlediği yere derler.” şeklinde açıklamaktadır. O’na göre herhangi bir harfin mahrecini tespit etmek için yapılacak ilk şey harfi sâkin ya da şeddeli hale getirip başında bir hemze getirmek suretiyle telaffuz etmektir. Böylece harfin ilk oluştuğu noktanın ilgili harfin mahreci olduğu anlaşılacaktır.⁸⁶

Mahreçler külli ve cüzi olarak ikiye ayrılmaktadır. Külli mahreç bir harf gurubunun ortak mahrecine denir. Tecvit kitaplarının birçoğunda külli mahreçler beş olarak kabul edilmektedir. Bunlar, Ağız boşluğu (cevf), boğaz, dil, dudak ve geniz (hayşum)dur. Eskicizâde, Tecvit kitaplarında beş olarak gösterilen bu külli mahreçlerin dört külli mahreç olduğunu ileri sürmüş ve ağız boşluğunu külli mahreç olarak saymamıştır. O’na göre külli mahreçler boğaz, dil, dudak ve genizdir. Bu gâyet yerinde bir tercihtir. Çünkü dokunma ve temas olmadığına göre med harflerinin asıl meydana geldiği ses tellerini gözardı ederek ağız boşluğunu mahreç yeri olarak kabul etmek doğru gözükmemektedir. Med harfleri için ağız boşluğunun asıl işlevi ses tellerinde oluşan sesi dışarıya aktarmaktır. İbnu’l-Cezerî’ye göre ise ağız boşluğu ilk mahreçtir. Halbuki O, med harflerinin ağızda herhangi bir yere dokunmadıkları söylemektedir.⁸⁷

2.5.1. Boğaz Mahreci

Boğazın göğüse bitişik olan yerinden, dil köküne kadar olan bölge boğaz mahrecini oluşturur. Bu mahreçten altı harfin çıktığı kabul edilir. Bunlar boğazın aşağısından yukarıya doğru: Hemze (أ), he (ه), ayın (ع), hâ (ح), ğayın (غ) ve hâ (خ) dir. Bu harflere *hurufu’l- halk* denilmektedir.

⁸⁵ Sarı, *Kur’ân’ı Güzel Okuma*, s. 59.

⁸⁶ Eskicizâde, *Terceme*, s. 3.

⁸⁷ Pakdil, *Tecvid*, s. 66.

Eskicizâde, boğaz mahrecini üçe taksim etmiştir. Boğazın dibinin göğüse bitişik olan yerinden hemze, he ve elif meydana gelmektedir. Daha açık bir taksimle göğüse hemen bitişik olan noktadan hemze, az yukarısından he ve az sonrasından da elif oluşur. O'na göre bu üç noktanın her biri mahreci cüziyyedir. Fakat birbirlerine çok yakın mahreçler olduklarından tek mahreç kabul edilmişlerdir. Külli mahreçte ortak olsalar da cüzi mahreçte hususiyetlerini korurlar. Eskicizâde, boğazın ortasından evvela ayın sonra hâ meydana geldiğini ve boğazın başından öncelikle ğayın sonra hâ meydana geldiğini belirtmektedir.⁸⁸

2.5.2. Dil Mahreci

Dil mahreci, dilin en gerisiyle dilin ön dişlerine kadar uzanan kısmıdır. Bu mahrecin kendi içinde 10 cüzi mahrece ayrıldığı kabul edilmektedir.⁸⁹ Eskicizâde de külli dil mahrecinin on cüzi mahrece bölündüğünü belirtmiş ve her cüzi mahrecin yerini şu şekilde açıklamıştır:

- 1- Dil kökü ve hemen karşısındaki damaktan kâf (ق) harfi;
- 2- Dil kökünün ağız istikametine yakın yerinden diğer bir deyişle kâf mahrecinin hemen yanından kef (ك) harfi;
- 3- Dil ortası ve karşısına gelen üst damaktan sırasıyla cîm (ج), şîn (ش) ve yâ (ي) harfleri;
- 4- Dilin sol veya sağ yanıyla “adras” denilen üst azı dişlerine dokunmakla dâd (ض) harfi çıkar. Eskicizâde bu harfin mahrecini açıklarken *Dürr-i yetîm* metnindeki “Dâd mahreci, dilin kenarı ve onu takip eden azı dişleri yönünde bu harfin mahrecidir.” bilgisine ek olarak şunları belirtmektedir: “Dâd mahreci, yâ mahrecinin hemen sonrası beraberli olan soldan ya da sağdan dil yanıyla onun karşısı olan üst dişlerdir ki azı dişin üzerindeki dişe gelinceye kadardır. Bu mahreçten dâd’ı çıkartmanın yolu budur ki alt çeneyi bir miktar aşağı çekip dilin ortasını üst damağa kapayıp ol yanı mezkur olan dişlere azıcık değer gibi yaparak dilin ucunu boşta bırakıp tekellüfsiz dâd sesini çıkarmak ile olur. Bunda azıcık fişilti ve vıziltı oluşur. Fakat bu zı harfinden hafiftir. Zira dâd harfi güçlüdür. Cehrde, itbâkta ve

⁸⁸ Eskicizâde, *Terceme*, s. 4.

⁸⁹ Pakdil, *Tecvid*, s. 61.

isti'lâda zı'dan daha güçlüdür. Rehâvette daha azdır. Bunun gereği dâd'da ses güçlü, vızıltı zayıf olmalıdır.”⁹⁰

- 5- Dil ucu ile üst ön dişlerin etlerine yakın ön damaktan lâm (ل) harfi;
- 6- Dil ucunun bir miktar arkası ile iki üst ön dişlerin hemen üstündeki ön damaktan râ (ر) harfi;
- 7- Dil ucu iki üst ön diş etlerinden nûn (ن) harfi;
- 8- Dilin ucu ile üst ön diş diplerinden tı (ط), dâl (د) ve te (ت) harfleri;
- 9- Dil ucu ile alt ön dişlerin üstünden safîr harfleri olarak bilinen sâd (ص), sîn (س) ve ze (ز) harfleri;
- 10- Dil ucu ve üst ön diş uçlarından peltek harfler olarak bilinen zı (ظ), zel (ذ) ve se (ث) harfleri çıkar.⁹¹

2.5.3. Dudak Mahreci

Eskicizâde'ye göre dudak iki cüzi mahrece sahiptir. Fe harfinin mahreci iki üst ön dişlerin başlarıyla alt dudağın içidir. İkinci cüzi mahreç dudak arasındır. Buradan da tertip üzere be mîm ve vâv harfleri çıkar. Şöyle ki başlangıçta dudakların içleri birbirine kuvvetli kapanmakla be çıkar; sonra yine içlerinden bir miktar uçlarına yakın yerleri birbirine zayıfça kapanmakla mîm çıkar; daha ziyade uçlarına yakın olan yerleri birbirine kapanmayarak yumulmak suretiyle vâv çıkmaktadır. Eskicizâde bu görüşlerin Birgivî'nin ve Aliyyü'l-Kârî'nin tercihleri olduğuna işaret ettikten sonra vâv'da dudağın uç bölgesinin yumulması hususuna Şâtîbî ve İbnü'l-Cezerî'nin muhalefet ettiklerini ve her ikisinin vâv'ı diğer iki harfin mahrecinden de öne aldıklarını ifade eder. Bunun Arap diyarında okunan vâv'la aynı olduğunu ancak ince sifata sahip olan vâv'ı kalınlaştırdığını söyleyerek bu görüşe meyletmediğini belirtmiştir. Eskicizâde'nin konuya ilişkin ifadeleri şöyledir: “Bu tertip, İmam Mekki'nin Riâye'sinde açıklanan şeklidir; ayrıca Birgivî'nin de tercihidir. Aliyyü'l-Kârî rahimehullahın dahi tercihi bu olup Anadolu'da okunan vâv da budur. İmam Şâtîbî ve İbnü'l-Cezerî ise vav'ı takdim ettiler; bu İbn-i Kâsîh'in de tercihidir ve

⁹⁰ Eskicizâde, *Terceme*, s. 5.

⁹¹ Eskicizâde, *Terceme*, s. 5.

Arap memleketlerinde okunan vâv'dır fakat onlar bu harfi kalın okurlar halbuki vâv'ın sıfatı ince okunmasıdır.”⁹²

2.5.4. Geniz Mahreci

Arapçada hayşum olarak bilinen Geniz kovuğu, burun deliklerinden başlayıp küçük dil yakınına inen burun ve boğaz boşluğudur. Buradan mîm ve ihfâ nûn'u (nûn-u muhfât) çıkar. Eskicizâde'ye göre geniz tek mahreç olup cüzi mahreçlere bölünmez. Geniz kovuğu mahrecin kendisi olarak kabul edilir. Bu mahreçten ihfa nûn'u ile ğunne elde edilmektedir. On beş ihfâ harfinden önce gelen sâkin nûn, zâtının gidip ğunnesi bâki kalarak okunmasıdır ki bu harfte dilin ucu asli nûn mahrecinden ayrılmış ve boştaadır. İşte bu dil ucuyla nûn mahreci arasından çıkan ğunneli nûn'a “nûn-u muhfât” denir.⁹³ Nûn-u muhfât, asli harflerden sayılmamaktadır. Kendisine ait bir resmi ve şekli yoktur.⁹⁴

2.6. HARFLERİN SIFATLARI

Sözlükte “sıfat” nişan, alamet, nitelik, nicelik, özellik anlamlarına gelir. Tecvit terimi olarak sıfat, harf mahreçte meydana gelişi sırasında sese ârız olan ve harfi karakterize eden keyfiyete verilen addır.⁹⁵ Önemine binaen Tecvit ve kıraat ilmiyle ilgili eserlerde özellikleri, kısımları ve çeşitlerinden tafsilatıyla bahsedildiğini gördüğümüz Arapça harfler, öncelikle sıfatları bakımından lâzımî (zâtî) ve ârızî olarak iki bölümde incelenmektedir.

2.6.1. Harflerin Lâzımî Sıfatları:

Lâzımî sıfatlara zâtî ya da vâcib sıfatlar da denilmektedir. Bunlar harflerin olmazsa olmaz sıfatlarıdır. Bu sıfatlar olmasa o harften hiç söz edilemeyeceğinden lâzımî sıfatların harflerden ayrı düşünülmesi mümkün değildir. Bundan dolayıdır ki

⁹² Eskiçizâde, *Terceme*, s. 7.

⁹³ Eskiçizâde, *Terceme*, s. 7.

⁹⁴ Pakdil, *Tecvid*, s. 48.

⁹⁵ Pakdil, *Tecvid*, s. 68.

lâzımî sıfatların terkinden lahn-ı celî meydana gelir. İbnü'l Cezerî *el-Mukaddime* isimli eserinde 18 tane sıfâtı lâzıme olduğunu belirtmiştir.⁹⁶ Buna mukabil Eskicizâde bu sıfatları 15 olarak zikretmiş olup Cezerî'den farklı olarak üç sıfâtı, lâzımî sıfatlar içine almamıştır. Bunlar, ismât, izlâk ve lîn sıfatlarıdır. İsmât ve izlâk sıfatları aynı zamanda zıtlı sıfatlardandır. İsmât, harfin güçlkle ve çabayla meydana getirilmesi; izlâk ise tam aksine harfin kolaylıkla telaffuz edilebilmesidir. Lîn sıfâtı vâv ve yâ harflerinin hem kendileri hem de bir önceki harfler sâkin olmak suretiyle lîn harfi olduklarında dile zorluk vermeden okunmasına denir.

Lâzımî sıfatlar kendi içlerinde zıtlı zıtsız şeklinde ikinci bir taksimata tabi tutuldukları gibi kuvvetli ve zayıf olanlar şeklinde bir başka taksimat daha bulunmaktadır.⁹⁷

Eskicizâde'ye göre zâtî (lâzımî) sıfatlar sırasıyla, cehr, hems, şiddet, rehâvet, beyniyye, isti'la, inhifâd, itbâk, infitâh, kalkale, safir, ğunne, tekrîr, tefeşî ve istitâledir. Eskicizâde bu sıfatların tariflerini ve hangi harflere mahsus olduklarını şöyle açıklamaktadır:⁹⁸

- 1- Cehr: Cehr diye bir harf hareke ile söylenince nefesin tamamı veya ekserisi hapsedilmek suretiyle mahreçte hiç aralık kalmayıp birden sesin açık açık ortaya çıkmasına denir.
- 2- Hems: Hems, cehrin zıttı olup bir harf hareke ile söylenince nefesin hapsedilmeyip akıtılması suretiyle sesin mahreçteki aralıktan akarcasına çıkmasına hems denmektedir. Hems harfleri “ستشحتك خصفة” ifadesindeki “ت،ث،ح،خ،س،ش،ص،ف،ك،ه” harfleridir. Bu harflerin dışında kalan 18 harf cehr harfleri olarak kabul edilmektedir.
- 3- Şiddet: Şiddet diye harf sükûn ile söylenince sesin asla akmamasına denir. Şiddet harfleri “أجدك قطبت” ifadesindeki “أ،ب،ت،ج،د،ط،ق،ك” harfleridir.
- 4- Rehâvet (rihvet): Rehâvet diye sesin nefesle birlikte tamamen akmasına denir. Rehâvet harfleri “خس حط شص هز ضغث فذ” ifadesindeki “ا،ث،ح،خ،ذ،ز،س،ش،ص،ض،ظ،غ،ف،و،ه،ى” harflerdir.

⁹⁶ Pakdil, *Tecvid*, s. 69.

⁹⁷ Karaçam, *Kur'ân'ı Kerim'in Faziletleri*, s. 213; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 71,72.

⁹⁸ Eskicizâde, *Terceme*, s. 8.

- 5- Beyniyye: Beyniyye diye sesin nefesle birlikte akmak ve akmamak arasında olmasına denir. Harfleri “ر،ع،ل،م،ن،و،ي” ifadesindeki “لم يروعن” Bazı Tecvid eserlerinde bu harflerin “لن عمر” deki beş harf olduğu yâ ve vâv harflerinin beyniye olmayıp rihvet harflerinden oldukları ileri sürülmektedir.⁹⁹
- 6- İsti'lâ: İsti'lâ diye harf söylenince dilin üst damağa kalkmasına denir. Harfleri “ص،ض،ط،ظ،غ،ق،خ” ifadesindeki “خص ضغط قط” harfleridir.
- 7- İnhifâd: Bu sıfat İstifâle olarak da bilinmekte olup isti'lâ sıfatının zıttıdır. Harfleri isti'lâ harflerinin dışında kalan 21 harftir.
- 8- İtbâk: Harf söylendiğinde dilin üst damağa kapanmasına denir. Harfleri şunlardır: “ص،ض،ط،ظ”
- 9- İnfîtâh: İnfîtâh, itbâkın zıttıdır. Harfleri itbâk harflerinin dışında kalan 25 harftir.
- 10- Kalkale: Şiddet ile cehr sıfatlarının birleşmesi olup her ikisinden oluşan bir sıfatı lâzımedir.
- 11- Safîr: Harfin sesinin ıslığa benzemesine denir. Harfleri: “ص،س،ز”dır.
- 12- Ğunne: Harfin sesinin genizden gelmesidir. Ğunne harfleri nûn ile mîmdir.
- 13- Tekrîr: Râ harfine mahsus bir sıfattır. Harf söylenirken dilin sürçmesidir. Şöyle ki dilin ucu üst damağa yapışıp damaktan ayrılmaksızın serçer gibi titreyip durmasıdır. Titremedikçe râ çıkmaz. Lakin damaktan ayrılarak seyrek titirse tekriri izhâr olur ki lahdır. Müteaddid râ'lar ortaya çıkar.
- 14- Tefeşşî: Şîn harfine mahsus bir sıfattır. Söylenirken sesi ağız içine dağıtıp zâ (ظ) yı muceme mahrecine varıncaya kadar uzatmaktır.
- 15- İstitâle: Dâd'ın mahrecinin uzunluğu sesin aktığı yöne olduğundan istitâle diye dâd'ın sesi mahrecin evvelinden ahirine varıncaya kadar uzamasına denir.¹⁰⁰

⁹⁹ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s.117; Pakdil, *Tecvid*, s. 70.

¹⁰⁰ Eskicizâde, *Terceme*, s. 9.

2.6.2. Harflerin Ârızî Sıfatları

Ârızî sıfatlar, harflerde bulunmadıkları takdirde harfin zâtında bir değişiklik oluşturmayan ancak harfin bulunduğu yer icabı kendisinde oluşması gereken sıfatlardır. Eskiçizâde, harflerin ârızî sıfatları olarak tefhîm, terkîk, İdğâm, ihfâ, izhâr, kalb, med, vakıf ve sekte olmak üzere dokuz sıfatın olduğunu belirtmektedir. Bu sıfatların özellikleri şöyledir:

1. Tefhîm: Harfin kalın okunması özelliğidir.
2. Terkîk: Harfin ince okunması özelliğidir.
3. İdğâm: Birincisi sâkin ikincisi harekeli aynı iki harfi birbirine katıp şeddeli bir harf kılmaktır.
4. İhfâ: Nûn harfinin zâtının gizlenerek izhâr ile idğâm arası bir durum almasıdır.
5. İzhar: İki harfin arasının birbirinden ayrılıp açık okunmasıdır.
6. Kalb: Bir harfi başka bir harfe çevirmek özelliğidir.
7. Med: Harfi medden önceki harfin sesinin bir eliften fazla uzatılmasıdır.
8. Vakf: Sükûn üzere durup sesi kesmek ve nefes alarak kıraate devam etmektir.
9. Sekte: Nefes almadan sesi kesmektir.¹⁰¹

2.6.2.1. Tefhîm ve Terkîk

Tefhîm sözlükte, ta'zim, yüceltmek, bir şeyi kalın kılmak demek olup Tecvit terimi olarak harfin kalın okunması özelliğidir.¹⁰² Tefhîm harfleri 11 harf olarak kabul edilmektedir.¹⁰³ Eskiçizâde'ye göre kalın okunması gereken harfler, başta isti'lâ harfleri olarak tanınan (خص ضغط قظ) cümlesindeki yedi harf olmak üzere lafzatullah'ın lâm'ı, "Hükmü'r-râ" ya konu olan râ, öncesi kalın olan harften sonraki elif ve öncesi kalın olan harfi med vâv dır. İsti'lâ harfleri olarak tanınan (خص ضغط

¹⁰¹ Eskiçizâde, *Terceme*, s. 9.

¹⁰² Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s. 119.

¹⁰³ Pakdil, *Tecvid*, s. 75.; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s. 119.

قظ) cümlesindeki yedi harfin damme ve fethalı hallerinde kalın okuyuş gereklidir. Kesralı okuyuşları kalın değildir.¹⁰⁴

Sözlükte bir şeyi ince kılmak anlamında olan ‘terkîk’ Tecvit terimi olarak bir harfin ince okunma özelliğidir.¹⁰⁵ Eskicizâde’ye göre belli şartlar dahilindeki lâm, râ ve elif’ler dışında kalan inhifâd (istifâle) harfleri terkîk harfleri olarak kabul edilmektedir.¹⁰⁶

Lâm (ل) harfinde Tefhîm ve Terkîk

1 - Öncesi fethalı veya dammeli olan lafzatullah’ın lâm’ı kalın okunur: “والله ، ” gibi. “تصرالله”

2 – Öncesi kesralı olan lafzatullah’ın lâm’ı ince okunur: “الله ، بالله” gibi.¹⁰⁷

Eskicizâde, lâm harfinin kalınlık ve inceliği hususunda şunları dile getirmektedir: “Lafzatullah içindeki lâm’ın öncesi –imâlesiz- fethalı veya dammeli olursa lâm’ı tefhîm ile okumak gerekir; imâleli fethalı olursa tefhîm ve terkîk câizdir. Öncesi kesralı olursa terkîk vâciptir. Lâm fethalı olup “ظَلَّ ، طلاق ، صلاة” gibi öncesi sâd (ص), tâ (ط), zâ (ظ) olursa veya “فِصال” gibi aralarında elif olursa veya “ان يوصل” gibi bunlardan sonra lâm vakf ile sâkin kılınsa veya “صَلِّصال” gibi iki fethalı sâd arasında lâm, sâkin olarak bulunsu tefhîm ve terkîk câizdir. Bu suretlerin dışında lâm’ın terkîki vâciptir.”¹⁰⁸

Râ (ر) harfinde Tefhîm ve Terkîk

1 - Râ harfi dammeli ya da fethalı ise ya da sâkin olup öncesi dammeli ya da fethalı ise kalın okunur: “تَصِيرُ ، تَرْمِيهِمْ” gibi.

2 – Râ harfi sâkin olup öncesinde ârızı bir kesra varsa kalın okunur: “ارْجِعِي ، ” gibi. “أَمْ ارْتَابُوا”

¹⁰⁴ Eskicizâde, *Terceme*, s. 9,10; Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, s. 120.

¹⁰⁵ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, s. 120.

¹⁰⁶ Eskicizâde, *Terceme*, s. 10.

¹⁰⁷ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, s. 120.

¹⁰⁸ Eskicizâde, *Terceme*, s. 10.

3 - Râ sâkin, öncesi kesralı ve sonrasında fethalı bir isti‘lâ harfi varsa râ kalın olunur: “مِرْصَادٌ ، فِرْقَانَةٌ ، اِرْصَادًا ، اِرْطَاسٌ ، اِرْطَاسٌ” gibi.¹⁰⁹

4 - Râ harfi kesralı ya da kendisi sâkin olup öncesi kesralı ise ince okunur: “رِزْقًا ، يَغْفِرُ” gibi.

5 - Râ harfi sâkin öncesinde harf-i lîn olan yâ varsa ince okunur: “السَّيْرُ ، ”¹¹⁰ حَيْزٌ

Eskicizâde râ harfinin kalınlık ve inceliği hususunda şunları dile getirmektedir: “Râ harfinin hükmüne gelince; Râ imalesiz fethalı veya revm ile revmsiz dammeli olup evvel kelimedede öncesinde aslen kesralı veya yâ-i sâkine bulunmasa tefhîmi vâciptir.

“بِشْرَرٌ” kelimesinin vakfında ve vaslında ilk râ’nın tefhîm ve terkîki câizdir. İkinci râ’nın revmsiz vakfında ilk râ’ya tabidir. Ancak “صَابِرُونَ ، حَيْرَانٌ ، سَيَّرُوا” gibi râ’nın öncesinde kesralı bir harf veya sâkin bir yâ harfi bulunursa râ’nın tefhîm ve terkîkinde görüş birliği yoktur (muhtelefun fih).

Kesralı harf ile râ arasında bir sâkin harf bulunur ise yabancı kelimelerde (kelime-i acemiye) “ابْرَاهِيمُ ، اسْرَائِيلُ ، عِمْرَانٌ” gibi tefhîm vâciptir. “اَصْرَاءُ ، قَطْرًا ، وَقْرًا” gibi Arapça kelimelerde önceki harf sâkin sâd, tâ, kâf olursa yahut öncesinde bu harfler olmayıp “مِدْرَارًا ، اسْرَارًا” gibi râ mükerrer olursa yine tefhîm gerekir. “اِعْرَاضًا” da olduğu gibi kesralı harf ile râ arasındaki harf sâd, tâ, kâf harflerinden başka bir harf olursa ve râ harfi mükerrer olmazsa ve bununla beraber râ’nın sonrasındaki harf kesralı kâf’ın dışındaki bir başka isti‘lâ harfi bulunur ise yine tefhîm gerekli olur. Fakat “اِشْرَاقٍ” da olduğu gibi râ’dan sonra kesralı kâf harfi bulunur ise râ’nın tefhîm ve terkîkinde görüş birliği bulunmamaktadır.

Râ revmsiz sâkin olup öncesi dammeli veya fethalı olur da herhangi bir sâkin harf araya girmemiş olursa “اِرْكُضْ ، وَاذْكُرْ ، وَبَرِّقْ ، وَاَنْحَرْ” gibi veya araya giren harf “لَيْلَةٌ” deki gibi yâ ile imâleli elif’in dışındaki başka bir harf olursa tefhîm gerekli olur.

Eğer araya giren harf “السَّيْرُ ، دَارٌ ، نَارٌ” daki gibi imâleli elif olursa râ’nın tefhîm ve terkîkinde görüş birliği bulunmamaktadır.

¹⁰⁹ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, s. 183,184.

¹¹⁰ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, s. 184.

Sâkin râ'nın öncesi kesralı olup kesrası ârizi olursa “ارجعي، ارجع، اركب، ارتضى” gibi yahut asli olup sonrasında kesrasız isti'lâ harfi bulunursa “قرطاس، لبالمرصاد” gibi tefhîm gerekir. Kesralı isti'lâ harfi bulunur ise “فَرْقِي” gibi vaslında ve vakfında tefhîm ve terkîk câizdir.

“من مِصْرَ، عين القَطْرِ” gibilerde râ kelimenin sonunda bulunup kesra ile râ'nın arasına bir isti'lâ harfi sâkin olarak girerse revmsiz vakfında yine tefhîm ve terkîk câizdir. Bu zikrolunanların dışında kalanların tamamında râ'nın terkîki gerekir.

Kurrâların birçoğu kesralı zâid mîm'den sonraki sâkin râ'yı tefhîm ederler; “مِرْفَقًا” gibi. Bunu Aliyyü'l-Kâri, İbn-i Şüreyk'ten nakl eylemiştir.¹¹¹

Elif (ا) harfi'inde Tefhîm ve Terkîk

İsti'lâ harflerinden sonra gelen ve harfi med olan elif kalın okunur: “الظَّاهِر ، ” gibi.¹¹²

Eskicizâde, elif harfinin kalınlık ve inceliği hususunda şunları dile getirmektedir: “Elif'in hükmüne gelince, elif'in tefhîm ve terkîkinin vucubu veya cevâzı öncesine tabidir. Tefhîmi ya da terkîki vâcip olan harften sonra vaki olsa onun dahi tefhîmi veya terkîki vâciptir. Tefhîmi ya da terkîki câiz olan harften sonra vaki olursa onun da tefhîmi veya terkîki câiz olur.”¹¹³

2.6.2.2. İdgâm

Sözlükte dâhil etmek, katmak anlamına gelen idgâm, Tecvit terimi olarak, birbirinin aynısı (mütemâsil) iki harf ya da birbirinin mahreçleri bir sıfatları başka (mütecânis) iki harf yahut birbirinin mahreç ya da sıfatlarında yakınlığı olan iki harften (mütekârib) birinin diğerine katılmak suretiyle şeddeli harf gibi okunmasına denir.¹¹⁴ İdgâm, İdgâm-ı kebir ve İdgâm-ı sağîr olarak iki kısımdır. İdgâm-ı kebir

¹¹¹ Eskicizâde, *Terceme*, s. 11.

¹¹² Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s. 184; Pakdil, *Tecvid*, s. 75.

¹¹³ Eskicizâde, *Terceme*, s. 11.

¹¹⁴ Karaçam, *Kur'ân'ı Kerim'in Faziletleri*, s. 281; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s. 232; Pakdil, *Tecvid*, s. 175.

idgâm edilen her iki harften ikisi de harekeli olduklarında yapılan idgâma denilmekle birlikte bu tür idgâm Âsım Kıraatı ve Hafs rivâyetinde bulunmamaktadır.¹¹⁵

İdgâm-1 sağır ise altı çeşittir. Bunlar:

1. İdgâm mea'l-ğunne
2. İdgâm bilâ ğunne
3. İdgâm-1 misleyn
4. İdgâm-1 mütecâniseyn
5. İdgâm-1 mütekâribeyn
6. İdgâm-1 şemsiyye'dir.¹¹⁶

Eskicizâde idgâm konusunu misalleri ve istisnalarıyla etraflıca ele almakta ve izah etmektedir: “فاضربُ به، ربحتُ تجارتهم، مالىهُ هلك” örneklerinde olduğu gibi -harfi med olmayan- sâkin bir harf kendi gibi aynı harfe (misli) uğrasa idgâmı vâcib olur. Ancak “ماليهُ هلك” de tercih edilen olan vakf olunmaktadır. “اثقلتُ دعوالله، قالتُ طائفة، قد تبين، “ اذظلمتم، قل رب لمان- lâm harfi, râ ile karşılaşır (mütekâribeyn), yahut boğaz harflerinin dışında mahreçleri aynı sıfatları başka (mütecânis) harflerden birisi sâkin olup diğerine uğrarsa yine idgâm vâcib olur; Ancak “يلهت ذلك” de idgâm da izhâr da câizdir. “الم نحلفكم”da idgâm vâciptir, ancak kaf'ta isti'lâ yapmak ve yapmamak câizdir. “احطت، بسطت، فرطت” da idgâm da itbâk da vâciptir. Lâm-1 ta'rif “ ت، ث، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ن” harflerinden ibaret olan on üç harften biriyle karşılaşır idgâm vâcib olur ve buna İdgâm-1 Şemsiye denir.¹¹⁷

2.6.2.2.1. İdgâm me'al-ğunne:

İdgâm mea'l-ğunne, tenvin ya da sâkin nûn'dan sonra vav, yâ, mim ve nûn harflerinden biri bulunursa sâkin nûn'un o harfe şeddeli bir harf gibi katılıp aynı anda sesin bir kısmı genize verilerek en fazla bir buçuk saniye tutulmasına

¹¹⁵ Pakdil, *Tecvid*, s. 175.

¹¹⁶ Pakdil, *Tecvid*, s. 175.

¹¹⁷ Eskicizâde, *Terceme*, s. 12.

denilmektedir.¹¹⁸ İdğâm mea'l-ğunne, lügat ve terim bakımından idğâmın aynı olup genizden getirilen ğunne sesiyle özel bir mahiyet kazanır.

Eskicizâde, idğâm mea'l ğunne'yi sâkin nûndan sonra gelen harflerin hükümlerine göre taksim etmektedir: “Tenvin ve nûn-u sâkin mim harfine uğrarsa idğâm mea'l-ğunne gerekli olur. Tenvin ve nûn-u sâkin vav ile yâ'ya harflerine uğrarsa idğâm gerekli olmakla beraber ğunne yapmak evlâdır; “ طسم، يس والقران، ن ” de idğâm da izhâr da câiz olur. Ancak nûn-u sâkin ile vav yahut yâ bir kelimedede vâki olsa izhâr gerekli olur; “صُنُون، قُنُون، بُنُون” gibi.”¹¹⁹ Buna “*izhâr-ı kelime-i vâhide*” denir.¹²⁰

2.6.2.2.2. İdğâm bilâ ğunne:

Tenvin ve nûn-u sâkinden sonra lâm ve râ harflerinden biri gelirse tenvin ya da nûn-u sâkin lâm ve ya râ'ya katılıp şeddeli bir harf olarak ğunnesiz okunmasına *idğâm bilâ ğunne* yani ğunnesiz idğâm denir.¹²¹ Eskicizâde bu durumda idğâm mea'l-ğunne'nin de câiz olabileceğini söylemektedir.¹²²

2.6.2.2.3. İdğâm-ı şemsiye:

Arapçada lâm-ı ta'rif “ال” herhangi bir ismin belli bir nesneye ait olduğunu bildirmek için kullanılmaktadır. Bu edatın Tecvit ilmi bakımından önemi güneşin yıldızların görünmesine engel olmasına teşbih edilerek kendisinden sonra *şemsi harfler* olarak adlandırılan harflerle karşılaştığında lâm-ı ta'rif o harfe katılıp idğâm edilerek şeddeli bir harf olarak okunur.

Eskicizâde idğâm-ı şemsiye'yi şöyle tanımlamaktadır:

“Lâm-ı ta'rif şu on üç harften biriyle karşılaşırsa idğâm vâcip olur. Bu harfler şunlardır: “ت، ث، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ن”

¹¹⁸ Pakdil, *Tecvid*, s. 181.

¹¹⁹ Eskicizâde, *Terceme*, s. 12.

¹²⁰ Pakdil, *Tecvid*, s. 181.

¹²¹ Pakdil, *Tecvid*, s. 183.

¹²² Eskicizâde, *Terceme*, s. 12.

2.6.2.3. İhfâ

Sözlükte gizlemek anlamına gelen ihfâ, Tecvit terimi olarak, ğunneyi belirtmek suretiyle, şeddelemeksizin, idğâm ile izhâr arası bir durumdur.¹²³ Tenvin ya da sâkin nûndan sonra onbeş ihfâ harfinden biri gelirse ihfâ olur. İhfanın hükmü vâcip olup yaklaşık bir buçuk elif miktarıdır.¹²⁴ Eskicizâde'ye göre ihfâ, izhâr ile idğâm arasında bir sıfat olup tenvin veya nûn-u sâkin, 15 ihfâ harfinden biriyle karşılaştığında gerçekleşir. İhfâ harfleri şunlardır: “ت، ث، ج، د، ذ، ز، س، ش، ص، ض، ”. Bununla birlikte Eskicizâde'ye göre “Tenvin ve nûn-u sâkin ha (خ) ile gayın (غ) ile karşılaşırsa ihfâ câiz olur.”¹²⁵

Eskicizâde, İhfânın nasıl uygulaması gerektiğini şöyle izah eder: “Malum ola ki tenvin ile nûn-u sâkinin ihfâsı zâtları tamamen yok olup ğunne sıfatının baki kalmasıdır. Bunun için dil ucu boşta olmalıdır. Ancak mim'in ihfâsı zâtını bil külliye gidermeyip dudaklarını bir birine basmayarak zâtını tamamen örtmektir.”¹²⁶

Dudak ihfâsı, sâkin mimden sonra be harfi geldiğinde yapılan ihfâdır. Mim harfinin mahreci dudak olduğu için bu ismi almıştır. Buradaki ihfâ uygulaması mim harfinin zâtını tamamen gidermeyerek dudakları birbirine tam basmadan mim harfini ğunneli olarak okumaktır.¹²⁷ Eskicizâde bu tür ihfâyı şöyle açıklamaktadır: “Mîm-i sâkin bâ'ya uğrarsa ihfâ tercih edilir.”¹²⁸

2.6.2.4. İzhâr

Açıklamak, ortaya çıkarmak anlamına gelen izhâr, Tecvit terimi olarak, İki harfin arasını birbirinden uzaklaştırarak ayırmaktır.¹²⁹ Tenvin veya sâkin nûn'dan sonra izhâr harflerinden biri geldiğinde izhâr yapılır. Bunlara boğaz harfleri de denmekte olup altı adettir. Bu harfler: “أ، ء، ح، خ، ع، غ” dir. Dört harfte izhâr yapmak

¹²³ Pakdil, *Tecvid*, s. 165.

¹²⁴ Pakdil, *Tecvid*, s. 166.

¹²⁵ Eskicizâde, *Terceme*, s. 13.

¹²⁶ Eskicizâde, *Terceme*, s. 13.

¹²⁷ Pakdil, *Tecvid*, s. 167.

¹²⁸ Eskicizâde, *Terceme*, s. 13.

¹²⁹ Karaçam, *Kur'an'ı Kerim'in Faziletleri*, s. 294; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 167.

görüş birliğinden dolayı gereklidir. خ ve غ da görüş ayrılığı olduğundan izhâr câizdir.¹³⁰

Eskicizâde'ye göre, her harfte ve her sıfatı lâzıme ve ârızada asıl olan izhâr olunmasıdır. Ancak İdgâm, ihfâ, iklâb, hazf, kalb, nakl, teshil, imâle, ihtilas gibi bir mani bulunur ise izhâr olunmazlar. Bu maniler vâcip veya câiz olduğu yerlerin dışında izhâr vâciptir; câiz olduğu yerlerde izhâr da câizdir. Bunların muraccâh oldukları yerlerde izhâr muhtardır; vâcip oldukları yerde izhâr mümtenedir. Mesela mim ile nûn müşeddede olduklarında ğunnelerini izhâr vâciptir. Tenvin ve nûn-u sâkin, hemze(أ), he(ه), ayn(ع), ha(ح) biriyle karşılaşırsa izhâr vâcip olur. Ğayın (غ) veya ha (ح) ile karşılaşırsa izhâr câiz olur.”¹³¹

Eskicizâde'ye göre, sâkin mim, mim ve ba'nın dışında bir harfle karşılaşırsa izhâr vâcip olur; “عليهم غير، عليهم ولا الضالين، لكم دينكم، الحمد” gibi.¹³² Buna dudak izhârı (izhârî şefevî) denilmektedir.¹³³

2.6.2.5. İklâb

Sözlükte döndürmek çevirmek demek olan iklâb, Tecvit terimi olarak, Tenvin ya da sâkin nûn'u tam bir mim'e çevirmek ve onu be'nin yanında ğunne ile ihfâ etmektir.¹³⁴ İklâb harfî be'dir. Tenvin ve sâkin nûndan sonra “من بعد” gibi iklâb harfî be geldiğinde gerçekleşir. Hükümü vâcip ve muttefekun aleyhtir.¹³⁵ Eskicizâde'ye göre iklâb, tenvin ve nûn-u sâkin, be harfiyle karşılaştığında nun harfinin ğunneli ihfâ mim'ine (mim-i muhfât) dönüşmesidir.”¹³⁶

2.6.2.6. Medler

Sözlükte “uzatmak, ziyade etmek” anlamına gelen med, Tecvit terimi olarak, med veya lîn harflerinden birisi ile harfin sesini uzatmaya denilir.¹³⁷ Bir kelimedede

¹³⁰ Pakdîl, *Tecvid*, s. 168.

¹³¹ Eskicizâde, *Terceme*, s. 13.

¹³² Eskicizâde, *Terceme*, s. 13.

¹³³ Pakdîl, *Tecvid*, s. 169.

¹³⁴ Pakdîl, *Tecvid*, s. 169.

¹³⁵ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s. 177; Pakdîl, *Tecvid*, s. 169.

¹³⁶ Eskicizâde, *Terceme*, s. 14.

¹³⁷ Çetin, *Kur'ân Okuma esasları*, s. 201.

med harfini ispat edip okumaya med denildiği gibi medd-i tabii üzerine artırıp uzatmaya da med denir ki Tecvit ve kıraat ilminde med genellikle bu anlamda kullanılmaktadır.¹³⁸ Meddin zıddı kasr olup sözlük anlamı “kısaltmak, hapsetmek” demektir.¹³⁹

Eskicizâde’ye göre med, bir sebepten dolayı harfî medleri bir eliften ziyade çekmektir.¹⁴⁰ O, meddin iki sebebi olduğunu söyledikten sonra meddin iki sebebinden ilkinin manevi ikincisi ise lafzi sebepler olduğunu ileri sürmektedir. Manevi sebepleri açıklayan Eskicizâde sözlerini şöyle sürdürür: “Malum ola ki sebebi med ikidir: Manevi ve lafzi. Manevi de ikidir. Biri tazim ile mübalağadır; duada, istiğasede, kelime-i tevhitte olduğu gibi. Biri ise yalnız mübalağadır. Lâ-i tebrîe ile bir şeyi nefy ettiğimizde yapılır; “لاَ رَبِّبَ، لَأَشِيَّةَ، لَأَمْرَدٌ لَهُ، لَأَجْرَمَ لَهُ، لَأَشْرِيكَ” gibi.”¹⁴¹

Meddi tanımak için med harflerini bilmek gerekir. Med harfleri, bazı şartlar dâhilinde kendisinden önceki harfin sesini sahip bulunduğu hareke doğrultusunda uzatmayı sağlayan harflerdir. Med harfleri üç adettir: Elif, vav ve yâ. Bu üç harfin med harfi olmaları için iki şart vardır:

1. Med harfî sâkin olmalıdır.

2. Med harfinin öncesinde kendi cinsinden bir hareke olmalıdır: Elif’ten önce fetha, vav’dan önce damme yâ’dan önce kesra bulunmalıdır. Med harflerine sesleri havada son buldukları için “el-Hurufu’l-Hevâiyye”; cevfi mahrecinden çıktıkları için “el-Hurufu’l-Cevfiyye”; uzatma işlevi gördükleri için “el-Hurufu’l-meddiyye”; İlet harflerinden oldukları için “el-Hurufu’l-illiyye” de denilmiştir.¹⁴²

Medler, asli ve fer’i med olmak üzere iki kısma ayrılır. Asli med, medd-i tabiidir. Fer’i med ise beş çeşittir. Bunlar: Medd-i muttasıl, medd-i munfasıl, medd-i lâzım, medd-i ârız ve medd-i lîn’dir.

Eskicizâde, medd-i aslinin dışında dokuz çeşit med daha bulunduğunu ifade etmektedir: “Med dokuz kısımdır. Sebeb-i manevi med ile medd-i muttasıl, medd-i munfasıl, medd-i bedel, medd-i lâzım (sâkin-i lâzım meddi), medd-i ârız (sâkin-i

¹³⁸ Pakdil, *Tecvid*, s. 135.

¹³⁹ Pakdil, *Tecvid*, s. 135.

¹⁴⁰ Eskicizâde, *Terceme*, s. 14.

¹⁴¹ Eskicizâde, *Terceme*, s. 14.

¹⁴² Pakdil, *Tecvid*, s. 138.

âriz), muttasıl lîni, sâkin-i lazım lîni, sâkin-i âriz lîni.”¹⁴³ Yukarıda da açıklandığı gibi manevi sebebe dayanan med Allah’a dua ederken ve Allah’tan yardım isterken yapılan medlerdir. Bunun gibi kelime-i tevhid söylenirken gerçekleştirilen med de sebebi manevi ile icra edilmektedir. Sebeb-i manevinin ikinci kısmı mübalağa tarikiyle gerçekleşen meddir. Bu da Arapça gramerinde cinsten hükmünü kaldıran lâ olarak bilinen “لا، لنفي الجنس” in geçtiği yerlerde görülmektedir. Eskicizâde’nin lâ-i tebrîe dediği bu lâ’ların geçtiği yerlerde de asli med üzerine med icrası, sebebi maneviyeye dayandığından yanlış görülmemelidir.

Med sebebi, meddi tabii (bir elif miktarı uzatma) üzerine daha fazla uzatmayı gerektiren sebep demektir. İki şekli bulunmakta olup bunlar, hemze ve sükûndur.

2.6.2.6.1. Sebeb-i med Olarak Hemze

“Hemze”, Arap alfabesinin ilk harfi olup hemze-i vasil ve hemze-i katı’ olarak iki çeşittir. Başlangıçta yazılan ve okunan, fakat bir harften sonra gelip arada kaldığında yazıda kalmakla beraber okunuştan düşen hemzeye “hemze-i vasil” denir. Başlangıçta ve ortada kaldığında düşmeyen hemzeye “hemze-i katı’” denir. Vasil hemzeleri sebeb-i med olmazlar. Sebeb-i med ancak katı’ hemzesi olur.¹⁴⁴ Hemze sebebiyle iki med çeşidi meydana gelmektedir. Bunlar, medd-i muttasıl ve medd-i munfasıldır.

2.6.2.6.2. Medd-i muttasıl

Sözlükte “bitişik” anlamına gelen “muttasıl” kelimesiyle terkip edilen “medd-i muttasıl” bir Tecvit terimi olarak, harfî medden sonra med sebebi olarak hemze gelip ve her ikisinin aynı kelimedeki bitişik bulunmasına denir. Bu durumda medd-i tabii üzerine med yapmak yani iki elif miktarı uzatmak gereklidir. Medd-i muttasılda iki elif miktarı asgari seviye olarak kabul edilmektedir. En süratli okuyuş olarak bilinen hadr okuyuşu, bu iki eliflik uzatma değeri üzerinden gerçekleştirilir. Âsım kıraatının Hafs rivâyetinde medd-i muttasılın azami meddi dört eliftir.

¹⁴³ Eskiçizâde, *Terceme*, s. 15.

¹⁴⁴ Karaçam, *Kur’ân’ı Kerim’in Faziletleri*, s. 250,251; Pakdil, *Tecvid*, s. 138; Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, s. 204.

Eskicizâde medd-i muttasıl çok veciz bir şekilde anlatmaktadır. Ona göre lafzî sebab-i med iki şey olup birincisi harfi medden sonra vaki olan hemzedir. Harfi med ve hemze “جاء، سوء، جيء” deki gibi bir kelimedede bir ararya gelirlerse “medd-i muttasıl” olur.¹⁴⁵

2.6.2.6.3. Medd-i munfasıl

Sözlükte “ayrı” anlamına gelen “munfasıl” kelimesiyle terkip edilen “medd-i munfasıl” bir Tecvit terimi olarak, harfi medden sonra med sebebi olarak hemze gelip ve her ikisinin ayrı kelimedede bulunmasına denir. Bu durumda medd-i tabi üzerine med yapmak yani iki elif miktarı uzatmak câizdir. Bu meddin asgari seviyesi medd-i asli olan tabii med gibi bir elif miktarı uzatılmasıdır. Bunun üzerindeki uzatma değerlerinin hepsi câiz olmakla birlikte Âsım kıraatına göre hadr okuyuşunda bir elif; tedvirde üç elif ve tahkik okuyuşunda dört elif miktarı okunması tavsiye edilmektedir.¹⁴⁶

Eskicizâde medd-i munfasıl hakkında şunları söylemektedir: “Lafzî (sebeb-i med de manevî sebab-i med gibi) ikidir. Evvelkisi harfi medden sonra vaki olan hemzedir; bir kelimedede vaki olsalar “meddi muttasıl” olur; “جاء، سوء، جيء” gibi. Başka kelimedede vaki olsalar “medd-i munfasıl” olur; “ياايها، اني اخاف، توبواللى الله” gibi.”¹⁴⁷ Eskicizâde “Medd-i muttasıl-ı lîn-î” den bahsederek bu med türünün Verş rivâyetinde bu adla icra edildiğini belirtmekte ve “مؤئلاً، مؤؤد” nin dışındakilerde “ثئيء، سُوء” gibi harf-i lînde böyle medd-i munfasıl yapılmaktadır.” demektedir.¹⁴⁸

2.6.2.6.4. Medd-i bedel

Sözlükte “karşılık” anlamına gelen “bedel” kelimesiyle terkip edilen “medd-i bedel” bir Tecvit terimi olarak, yanyana gelen ve ikincisi sâkin olan iki hemzeden

¹⁴⁵ Eskicizâde, *Terceme*, s. 14.

¹⁴⁶ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s. 146; Pakdil, *Tecvid*, s. 144.

¹⁴⁷ Eskicizâde, *Terceme*, s. 14.

¹⁴⁸ Eskicizâde, *Terceme*, s. 14.

ikincisinin, birinci hemzenin harekesi cinsinden med harfine dönüşmesidir. Med, sâkin hemzeden bedel olduğu için bu isim verilmiştir.¹⁴⁹

Eskicizâde'ye göre medd-i bedel, harfi medden evvel hemze vaki olup, öncesi, o kelimedede sâkin sahih olmayıp o harfi meddi “شيئا” gibi vakıf durumunda tenvinden mübeddel olmazsa Verş kıraatında evvel hemze yine sebab-i med olur. Buna Medd-i Bedel denir. “ایمانا، اوتوا، نبیین، سواتهما، قل أمنا” gibi. Ancak “یؤاخذ، اوحی” bundan müstesnadır.¹⁵⁰

2.6.2.6.5. Sebeb-i med Olarak Sükûn

Sükûn sözlükte “durmak, susmak” anlamına gelir. Tecvit terimi olarak harflerin harekesizlik hallerine denir. Harekesi olmayan harfe sâkin harf denir. Sükûn-u lâzım ve sükûn-u ârız şeklinde iki çeşit sükûn bulunmaktadır. Sükûn-u lâzım, Kur’ân-ı Kerîm’i okurken hem durulduğu, hem de geçildiği yerde var olan sükûna denir. Sükûn-u ârız, durulduğunda ortaya çıkan geçildiği zaman kaybolan sükûndur.¹⁵¹ Sükûn sebebiyle oluşan medler üç çeşittir. Bunlar: Medd-i lâzım, medd-i ârız ve medd-i lîn’dir.

Eskicizâde, lafzi sebebi meddin ikincisi olan bu sükûn hakkında şunları söylemektedir: “Sebeb-i meddin ikincisi harfi med yahut harfi lînden sonra gelen sükûndur. Gerek “حم عسق دابّة، الان، الم، الر، كهيعص” gibi sükûnu lâzım olsun. Gerek “يعلمون، والصيف” gibi sükûnu arız olsun.”¹⁵²

Eskicizâde sükûnun harekelenmesi ve hemze’nin teshili, hazfi ya da nakli gibi herhangi bir nedenle teğayyürü durumunda da sebebi med olmaktan geri kalmayacaklarını belirtmektedir. O’na göre “الم” de “ميم” deki sukun-u lâzım “الم الله” gibi hemze-i vasla uğradığı yerde harekelenecek olsa bile sebab-i med olmayı sürdürür. Yine “هؤلاء ان كنتم” de teshil tercih edilerek okunsa ya da “جزاؤ” gibi vav ile yazıldığı yerde vav’a dönüştürülerek okunsa ya da “من آمن” de Verş kıraatındaki gibi nakil ile okunsa bile sebab-i med olma özelliğini kaybetmemektedir.¹⁵³

¹⁴⁹ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, s. 207.

¹⁵⁰ Eskicizâde, *Terceme*, s. 15.

¹⁵¹ Sarı, *Kur’ân’ı Güzel Okuma*, s.58; Pakdil, *Tecvid*, s. 139.

¹⁵² Eskicizâde, *Terceme*, s. 15.

¹⁵³ Eskicizâde, *Terceme*, s. 15.

2.6.2.6.6. Medlerin Uzatılma Süreleri

Eskicizâde medlerin asgari ve azami uzatılma sürelerini açıklama sadedinde meddin iki merteye olduğunu ve bu mertebelerden ilkinin “tûl” mertebesi diğèrinin ise tavassut mertebesi olduğunu belirtmektedir. O’na göre tul dört ya da beş elif miktarı; tavassut ise üç ya da dört elif miktarındadır. Medlerin süresi hakkında dört mertebenin zikredildiğini ekleyen Eskicizâde bu mertebeleri ve miktarlarını şöyle sıralamaktadır: “Atvel, tul, tavassut, ma fevkal kasr; beş elif, dört elif, üç elif, iki elif yahut üç elif iki buçuk elif, bir buçuk elif yahut iki elif, bir elif üç rubu, bir elif iki rubu, bir elif bir rubudur.”¹⁵⁴

Bu açıklamaya göre atvel beş elif, tûl dört elif, tavassut üç elif, mâ fevka’l-kasr iki elif olmalıdır. Bunun dışında mâ fevka’l-kasr hakkında yukarıda da görüldüğü üzere değışik birçok sürelerinin olduğu ileri sürülmektedir. Eskicizâde bu miktarların takdirlerinin kesin olmadığını ve ihtilafli olduğunu söyledikten sonra bunu iyice anlamanın yolunun fem-i muhsin olarak bilinen Kuran okuyuşunda bilgili ve yetenekli kişilerden öğrenmekle olacağını beyan etmektedir.¹⁵⁵

Eskicizâde bundan sonra “elif miktarı”nın ne demek olduğuna değinmekte ve şu izahatı yapmaktadır: “Elif diye bir parmak kaldıracak kadardır veya bir kere “â” diyecek kadardır yahut “elif” diyecek kadardır (denilmiştir.)”¹⁵⁶

Bu med ölçülerinin hangi medlerde olduğuna dair izaha getiren Eskicizâde meddi lâzımda tul okuyuşunun tüm kurrâ indinde ittifakla vâcip olduğunu ve muttasıl medler olan meddi muttasılda cumhur ulema indinde vucubiyetin hükmedildiğini belirtir. Bunların dışında kalan meddi munfasıl, meddi arız ve meddi lînlerin medleri hakkında yedi kısım meddin câiz olduğunu belirtmektedir. Medd-i manevide tavassut ölçüsü esastır. Medd-i munfasılda tul, tavassut ve dört mertebeden herhangi biri olabilmektedir. Medd-i ârız, medd-i bedel, medd-i lîn-i muttasıl, medd-i lîn-i lâzımda (sâkin-i lâzım-ı lîni) tul ve tavassut olabileceğini kaydetmekle birlikte bunlarda tulun tavassuta kıyasla daha az yapıldığını söylemektedir. Eskicizâde medd-i lînlerin tul ölçüsünün iki ya da üç elif miktarı olduğunu tavassut ölçüsünün ise tul ile meddi terk arasında bir ölçü olduğunu söylemektedir.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Eskicizâde, *Terceme*, s. 15.

¹⁵⁵ Eskicizâde, *Terceme*, s. 15.

¹⁵⁶ Eskicizâde, *Terceme*, s. 15.

¹⁵⁷ Eskicizâde, *Terceme*, s. 16.

2.6.2.7. Vakf

Sözlükte “durmak ve durdurmak” anlamına gelen “vakf”¹⁵⁸ bir Tecvit terimi olarak, kırâate devam etmek niyetiyle adet üzere nefes olarak kelime üzerinde sesi bir süre kesmekten ibarettir.¹⁵⁹ Ses kesildikten sonra, kısa bir müddet beklenip nefes alınır ve okumaya devam edilir.¹⁶⁰ Hz. Peygamber’in vakf ve ibtidâya son derece riâyet ettiği ve sözün bittiği yerlerde durduğu ve uygun yerlerden yeniden okumaya başladığı bilinmektedir.¹⁶¹ “Bir kavram olarak Kur’ân’da geçmemekle birlikte muhataplarından kendisinin anlaşılmasını Tecvit ve tertîl ile tane tane okunmasını istemesi göz önünde bulundurulursa bu hususa en başta Kur’ân’ın kaynak ettiği söylenebilir. Nitekim Hz. Ali iki âyette geçen tertili “harfleri Tecvit ile okumak ve vakıfları bilmek” şeklinde açıklamıştır.”¹⁶² Tecvit ve Kıraat bilginlerinin genel itibariyle vakfı dört kısımda inceledikleri görülmektedir. Bunlar: Vakf-ı Tam, vakf-ı kâfi, vakf-ı hasen ve vakf-ı kabihtir.¹⁶³

2.6.2.7.1. Vakf-ı tām

Vakf edilen yerde anlam tamam olur, sonrasında gramer ve anlam yönünden bir alakası bulunmazsa böyle bir kelime üzerinde yapılacak duruşa *vakf-ı tām* denir. Bu tür vakıflar âyet sonlarıyla konu ve kıssa bitişlerinde görülür. Bazen âyet ortasında da anlam tamamlanabilir. Böyle yerlerde vakf yapmak evla olarak kabul edilmektedir.¹⁶⁴ Âyet başlarındaki duruşların çoğu vakf-ı tām’dır. Her kıssanın sonu, her surenin sonu, nida harfi yâ’dan önceki vakıflar, emir fiilleri, kasemler, ve şart cümlelerinden önceki vakıflar bu kabildendir.¹⁶⁵ Eskicizâde vakf-ı tāmı, “Mana tamam olup sonrasına lafzen ya da mana bakımından bağlı değilse buna vakf-ı tam denir.” şeklinde tarif etmektedir.¹⁶⁶

¹⁵⁸ Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, III, s. 762.

¹⁵⁹ Çetin, *Kur’ân Okuma esasları*, s. 259.

¹⁶⁰ Çetin, *Kur’ân Okuma esasları*, s. 259.

¹⁶¹ Pakdil, *Tecvid*, s. 250.

¹⁶² Çetin, *Kur’ân Okuma esasları*, s. 261.

¹⁶³ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri*, s. 327.

¹⁶⁴ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri*, s. 329.

¹⁶⁵ Sarı, *Kur’ân’ı Güzel Okuma*, s. 109.

¹⁶⁶ Eskicizâde, *Terceme*, s. 17.

2.6.2.7.2. Vakf-ı kâfi

Durulan yerde gramer ve anlam bakımlarından mana tamam olmakla birlikte sonrasında anlam bağı ya da alakası varsa böyle yerlerdeki vakıflara *vakf-ı kâfi* denir.¹⁶⁷ Vakf-ı tâma nisbetle ikinci derece bir vakıftır. Genellikle “إِنَّ، أَلَا، بَلْ، سَوْفَ،” gibi kelimelerle başlayan âyetlerden önceki duruşların vakf-ı kâfi tarifine uygun olduğu görülmektedir.¹⁶⁸ Eskicizâde vakf-ı kâfiyi “Mana tamam olup sonrasına ancak mana bakımından bağlı ise buna vakf-ı kâfi denir. “ومما رزقناهم ينفقون،” “من قبلك، على هدى من ربهم” üzerlerine vakf gibi.” ifadeleriyle açıklamaktadır.¹⁶⁹

2.6.2.7.3. Vakf-ı hasen

Durulan yerde anlam tamam olmakla birlikte sonrasında yalnızca gramer bakımından bağı ve ilgisi varsa böyle bir yerde yapılan vakfa “*vakf-ı hasen*” denir.¹⁷⁰ Sıfat ile mevsuf ya da bedel ile bedel edilen arasında yapılan vakflar buna misal olarak verilebilir. Vakf-ı hasenlerde durmakta bir sakınca yoktur. Fakat durulan yer âyet sonu değilse geriden uygun bir yerden başlamak daha hoş görülmüştür.¹⁷¹

Eskicizâde vakf-ı haseni: “Sonraki kelimeye muhtaç olunmadan vakf tamam olup ancak lafız bakımından sonraki gelene bir bağlantı varsa buna vakf-ı hasen denir. Mevsuf ile sıfat arasında ve bedel ile mubdel minhu arasındaki vakf gibi.” şeklinde açıklamaktadır.¹⁷²

2.6.2.7.4. Vakf-ı kabîh

Bir sonraki kelime olmadan anlam bakımından tamam olmayan yerde vakıf yapmak “vakf-ı kabîh” olarak kabul edilmektedir. Böyle yerlerde durmak câiz

¹⁶⁷ Pakdil, *Tecvid*, s. 251.

¹⁶⁸ Sarı, *Kur’ân’ı Güzel Okuma*, s. 109.

¹⁶⁹ Eskicizâde, *Terceme*, s. 18.

¹⁷⁰ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri*, s. 329.

¹⁷¹ Sarı, *Kur’ân’ı Güzel Okuma*, s. 109.

¹⁷² Eskicizâde, *Terceme*, s. 17.

görülmemektedir. Eğer bir sebepten durulmuş ise geriden alıp kıraati sürdürmek gerekir.

Eskicizâde sonraki kelime olmadan anlamın tamam olmadığı yerde vakf yapmak eğer zorunluysa buna “vakf-ı ızdırarı” denildiğini ve eğer -âyet sonu olmak gibi- bir zaruret yoksa bu tür duruşların çirkin vakıf anlamında vakf-ı kabîh olacağını söylemektedir. O, gramer bakımından muzaf, fiil, mübteda üzerine vakıf yapmanın bu tür vakf-ı kabîh olduğunu bunun yanında kavil maddesiyle mekulünün yine faille mefulünün arasını ayırmanın vakf-ı kabîh olacağını açıklamıştır.¹⁷³

2.6.2.7.5. Revm

Sözlükte “istemek, talep etmek” anlamına gelen “revm” bir Tecvit terimi olarak, gizli bir sesle harekeyi belirtmeye çalışmaktır. Revm, son harfin sesine üzerindeki harekenin sesini vermek suretiyle gerçekleştirilir. Son harfin belirtildiği sırada hafif bir hareke sesi ile durulur. Revm kasr ile okunduğunda meydana gelir. Tul ve tasavvut okuyuşlarında revm yapılmaz. Çünkü revm, hareke hükmündedir. Buna göre meddi arızda son harfin harekesi kesra olursa 4 şekilde okunabilir. Bunlar: Tul, tavassut, kasr ve kasr ile revmdir. Eğer son harfin harekesi damme ise 7 şekilde okunabilir. Bu şekiller: Tul, tavassut, kasr, tul ile işmâm, tavassut ile işmâm kasr ile işmâm kasr ile revmdir. Buna göre revm son harfin harekesinin kesra ya da damme olduğu her yerde yapılabilmektedir.¹⁷⁴

2.6.2.7.6. İşmâm

Sözlükte “koklatmak” anlamına gelen “işmâm” bir Tecvid terimi olarak, sükûndan sonra dudakları ileri sürerek yummandır. İşmâmda ses değil görüntü bulunmaktadır.¹⁷⁵

Eskicizâde revm ve işmâmı açıklarken söze vakfın tarifiyle başlamaktadır: “Vakf nefes alıp vermekle sesi durdurmandır ve vakıfta asıl olan sükûn üzere olmaktır.” Akabinde revm ve işmâmın nerelerde geldiğine ve hangisinin daha çok beğenildiğine değinmektedir: “Ancak dammelerde işmâm da revm de gelmiştir.

¹⁷³ Eskicizâde, *Terceme*, s. 17.

¹⁷⁴ Çetin, *Kur'ân Okuma esasları*, s. 221.

¹⁷⁵ Çetin, *Kur'ân Okuma esasları*, s. 222.

Kesrelerde ancak revm gelmiştir. Ehli edâ indinde ikisi de müstehaptır. Ancak revmin müstehaplığı kesindir.”¹⁷⁶

Revm ve İşmâmın ortaya çıkmadığı yerler, Hâ-i te’nisler, cemi mimleri, hareke-i ârızalar, zamirin öncesi dammeli veya kesralı olduğu zaman ya da öncesinde harfi med vav veya yâ, yahut harf-i lîn vav ya da yâ olduğu zaman böyle zamirlerde revm ve işmâm yapılmaz.¹⁷⁷

Eskicizâde bu hususu açıklama sadedinde örneklerden yararlanmayı ihmal etmeyip konuyu bol örneklerle izah etmektedir şöyle ki: “المنخفة، همزة لمزة” gibilerde hâ-i te’nis; ehli sıla’ya göre mîm-i cem’; vasıllarında hareke-i arıza ile müteharrikler “قم الليل، هم العدو، ولاتنسوا الفضل، انتم الاعلون، يومئذ، حينئذ” gibi, bunlarda işmâmda revmde câiz değildir. Ve müfret müzekker zamiri olan “هاء” zamirinin öncesi dammeli veya kesralı veya vav-ı sâkine veya yâ-i sâkine olsa muhtar olan işmâm ve revm câiz olmaktır. Bunların dışında işmâm ve revm câizdir “له، منه، واجنبيه،” gibi.

Vakfedilen harfin (harf-i mevkuf) öncesi harfi med veya harfi lîn olsa dammelilerde yedi vecih câiz olur: Tul, tevassut, kasr, tul ile işmâm, tavassut ile işmâm, kasr ile işmâm, kasr ile revm “تستعين خير”; Kesralılarda dört vecih câiz olur: Tul, tevassut, kasr, kasr ile revm “يوم الدين، من خوف” gibi. Fethalılarda üç vecih câiz olur: Tul, tevassut, kasr. “العالمين، لآخر” gibilerde iskan da revm de câizdir. “ان” gibilerde yalnız iskân câizdir.”¹⁷⁸

2.6.2.8. Sekte

Sözlükte “durmak, susmak, sesi kesmek” anlamlarına gelen sekte bir Tecvid terimi olarak: nefes almaksızın sesi kesmeye denir. Sekte yapılan yerde ses kesilir, nefes almadan kısa bir süre beklenir ve tilâvete devam edilir.¹⁷⁹ Sekte yapılacak yerde sekte yapılmaz da vasledilirse mananın bozulma tehlikesi vardır. İşte bu tehlikeyi kaldırmak için sekte yapılmaktadır. Hareke üzerine sekte yapılmaz; sâkin

¹⁷⁶ Eskicizâde, *Terceme*, s. 17.

¹⁷⁷ Pakdil, *Tecvid*, s. 154

¹⁷⁸ Eskicizâde, *Terceme*, s. 17.

¹⁷⁹ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, s. 175

harf üzerine yapılır. Sektenin sahih rivâyetle sabit olması gerekir. Bunun dışında kişiler iradeleriyle sekte yapamaz.¹⁸⁰

Âsım kıraatı, Hafs rivâyetine göre 4 yerde sekte bulunmakta olup bu sekteler âyetlerin içinde meydana gelmektedir:

- 1- Kehf suresi bir ve ikinci âyetler arasındaki “وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا * قَيِّمًا” da meydana gelmektedir. Burası âyet sonu olduğu için sekteden çok vakıf yapmak daha iyidir.¹⁸¹ Birinci âyetin sonunda sekte yaparken tenvin üzerine değil meddi tabii üzerine vakıf suretinde sekte yapılmalı ve nefesi kesmeden ikinci âyete geçilmelidir.
- 2- Yasin suresi 52. Âyette “مِنْ مَرْقِدِنَا * مِنْ مَرْقِدِنَا * هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ”nın hemen ardında mim (م) secavendi olduğu için vakfedilip nefes alınarak durulabilir. Bunun evla olduğu söylenmiştir.¹⁸² Nefes almadan sukun üzerine iki hareke miktarı durulur ve devam edilirse sekte gerçekleşmiş olur.
- 3- Kıyame suresi 27. Âyette “رَاقِي * مَنْ رَاقِي * مَنْ” de sekte yapmak ve iki hareke miktarı nefes almadan bekleyip arkasından devam etmek gerekir.
- 4- Mutaffifin suresi 14. Âyette “بَل * كَلَّا بَل * رَانَ” de sekte yapmak ve iki hareke miktarı nefes almadan bekleyip arkasından devam etmek gerekir.

Hâ-i sekte “هاء السكت”

Bazı kelimelerin sonlarındaki son harekeyi korumak için kelimenin en sonuna konulan sâkin hâ'lara sekte hâ'sı denir. Zamire benzetilse bile hareketli olmadığından zamirden farklıdır.¹⁸³ Hâ-i sekte, Âsım kıraatında vakıfta da vasıl da da okunur.¹⁸⁴ Kur'ân-ı Kerim'de dokuz yerde geçen sekte hâ'ları “لَمْ يَتَسَنَّه * وانظر...¹⁸⁵؛ فَبِهَذَا هُمْ أَقْتَدِهِ * ” örneklerinde olduğu gibi kelime sonundaki harekeyi koruma yanında¹⁸⁶ okuyuşa da ahenk kazandırdığı görülmektedir. Hesap ve amel defterlerinin

¹⁸⁰ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s. 176

¹⁸¹ Pakdil, *Tecvid*, s. 211.

¹⁸² Pakdil, *Tecvid*, s. 211.

¹⁸³ İki kelimedede gelen zamirler bu kuraldan müstesnadır. Sakin olan zamirlerin bulunduğu bu kelimeler şunlardır: Neml suresi 28. Ayetteki: فَأَلْقَى إِلَيْهِمُ; Araf 110. ve Şuara 36. Ayetlerdeki: أَرْجَاهُ وَأَخَاهُ;

¹⁸⁴ Pakdil, *Tecvid*, s. 213

¹⁸⁵ Bakara, 2/ 259.

¹⁸⁶ Enam, 7/90.

verilmesiyle ilgili âyetlerde¹⁸⁷ pişmanlıkları ortaya çıkartıcı bir vazife gördüğünü düşünmek mümkündür.

Eskicizâde sekte hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra başka kıraatların tercihlerine değinerek Âsım kıraatının görüşleriyle karşılaştırmaktadır: “Sekte teneffüssüz savtı kat’ etmektir. Ancak zamanı vakf zamanından az ola; vakfin zamanı nefes alacak kadardır. Pes sekte vasla mahsustur. Sektenin hükmü iskânda revmde işmâmda ibdalde ve dahi ğayırda vakf gibidir. Âyet başlarında sekte gelmiştir; mâbadine tealluk gerek ola gerek olmaya. Ancak âyet başları değilse Hafs’dan dört yerde gelmiştir: “عوجا قيما، من مرقدنا هذا، من راق، بل ران”. Ebu Cafer’den sure başlarında olan huruf-u mucemede gelmiştir “الم، المص، الر، المر، كهيعص، طه، طسم،”. İdğam ihfâ olanlarını sekte ile izhâr lazım olur. Ve dahi Hamza kıraatında hemze’nin Öncesindeki sâkinlerde sekte gelmiştir: “من امن،” de “قال الله على ما نقول وكيل” gibi. Bazı kurrâdan “خلوا الى شياطينهم، ابني ادم، اأذرتهم، والارض” olduğu gibi sekte dahi kabihtir. Evla budur ki kuvve-i nağme ile Allah lafzının “قال” ye fail olmak tevehhümünü def etmelidir. Bunu “Medârik” kitabının yazarı söylemektedir. “هاء” sektelerin vasıllarında bazı kurrâ indinde küçük vakfe lazımdır. Âsım, tüm yerlerde geçiş durumunda hâ’yı okumuştur. Bazıları “كتايبه، حسابيه” lafızlarının dışında isbat etmediler. Vakf halinde “هاء” sektelerin ispatı muttafakun aleyhdır.”¹⁸⁸

2.7. KIRAATTA DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN HUSUSLAR

Eskicizâde eserinin sonunda İmam Birgivi’nin *Dürrü’l-yetîm*’indeki Tenbihat bölümünü ele alarak harflerin okunuşunda nelere dikkat ve özen gösterilmesi gerektiğini, hangi hatalardan uzak kalınması gerektiğini açıklamıştır.

Eskicizâde’ye göre Kur’ân okuyucusunun harfleri zâti ve ârızı sıfatlarına son derece riâyet ederek okuması ve böylece okuyuşunu yanlıştan koruması gerektiğini belirtmektedir. Ona göre harflerin söylenmesindeki hataların çoğu harf kelime içindeyken yapılmaktadır. Bundan dolayı harflerin yalnız kullanımlarından daha çok kelime içindeki kullanımlarına özen göstermek icab eder: “Okuyucu tilavetinde harflerin hak ve müstehakkını edâda uyanık ve dikkatli ve özenli ola ki farklı

¹⁸⁷ Hakka, 69/ 19, 20, 25, 26, 28, 29; Kâria, 101/10.

¹⁸⁸ Eskicizâde, *Terceme*, s. 18, 19.

harflerin tecavüzleriyle telaffuz zorluğu ve hatalardan korunmuş ola. Zira harf, kelime içinde tek durumundaki okunuşu gibi kolay değildir. Bundan dolayı denildi ki “men ahkeme sıhhate’t-telaffuzi halete’t-terkib hasale hakikatu’t-tecvidi bi’l-itkani ve’t-tedrib”. “Kim, harfleri (sadece yalnız başına değil, bir kelime içinde) yanyana buldukları sırada doğru telaffuz ederse sağlamlık ve uygulamada tecvidi gerçekleştirmiş olur.”¹⁸⁹

Eskicizâde’ye göre sūratlı okumalarda hemze harfini söylerken yeri omadığı sürece hazf ya da teshil yapmamaya özen göstermelidir. Çünkü bu durumlarda hemzenin keyfiyeti kaybolmaktadır. Bunun yanında hemze ince harf olarak kabul edildiğinden kalın harften önceki hemze’nin inceliğini korumak şarttır.¹⁹⁰

Eskicizâde’ye göre elif harfi ince harflerden olup kalınlaştırmamaya özen göstermek gerekir. Elif harfinden önce geçen harfleri de kalınlaştırmamalıdır. Bunun yanında incelteceğim derken imale-i suğra durumuna getirmemeye de özen göstermelidir. Elif kelimenin sonunda vakıf durumunda ise hemze gibi okumamaya özen göstermelidir. Med durumunda iken bir elif miktarına dikkat etmeli ve sebebi med yokken kural dışı olarak bir elif miktarından fazla çekmemelidir. Bunun yanında genel olarak kalın harflerle yanyana gelen ince harfleri kalınlaştırmamaya özen göstermelidir.¹⁹¹

Eskicizâde’ye göre be harfini söylerken cehr sıfatına yani nefesin akışının kesilmesine dikkat etmeli ve ‘pe’ harfine benzemesine engel olmalıdır. Bunun yanında ba harfi kalkale sıfatına da sahip olduğundan bunu açıkça göstermeye çalışmalıdır. Ancak kalkaleyi göstereyim derken harfi harekeli ya da şeddeli gibi okumaktan sâkinmak gerekir. Kalkale harfleri dışında bu sıfatı uygulamamaya özen göstermelidir.¹⁹²

Eskicizade’ye göre ‘te’ harfini söylerken şiddet sıfatını gözönünde bulundurmalı ve bu sığata uygun bir şekilde harfin nefesin kesilmesiyle çıktığını

¹⁸⁹ Eskicizâde, *Terceme*, s. 25.

¹⁹⁰ Eskicizâde, *Terceme*, s. 25. “Sūrat ile kıraatlerde hemzeleri hazf ya da teshil; harfi mufahhamın mâkablinde tefhim yapılmaz.”

¹⁹¹ Eskicizâde, *Terceme*, s. 25. “Elifât-ı murakkakayı tefhim; makablilerini tefhim; terkiklerinde imale-i suğra haddine değın mübalağa; Mufahhamın mücaviri olan hurufu munhafıdayı tefhim-yapmamalıdır-. علیما“alimen” gibisinin vakfi halinde meddi mâbadine hemze -şeklinde- götürmek. Sebeb-i medsiz medleri haddi tecavüz ettirmek-.”

¹⁹² Eskicizâde, *Terceme*, s. 25. “Bâ: Bâ’nın cehrini giderub ba-i farisi gibi teleffuz. Huruf-u kalkaleyi sakin oldukda kalkaleyi adem-i izhar. -Ya da- hareke veya teşdid haddine değın kalkalede mübalağa . Hurufunun ğayride kalkale.”

unutmamalıdır. Rihvet yapmamaya özen göstermelidir. Şiddet sıfatında aşırıya giderek sâkin ‘te’ harfini harekeli durumuna getirmemek gerekir. Harekeli iken hems sıfatını uygulamalı ve mahrecine fazla dayanmaması aksi durumda te’nin dal harfine dönüşeceğini unutmamalıdır.¹⁹³

Eskicizade’ye göre peltek se harfini söylerken ‘sin’ olmamasına özen göstermeli; cim harfini söylerken ‘çe’ harfine benzetmemelidir. Cim harfinin şiddet sıfatını uygulamalıdır. Ha harfini söylerken noktalı ha veya yumuşak he harfleri gibi çıkmamasına özen göstermeli ve bu harflerle olan farkını ortaya çıkartmalıdır.¹⁹⁴

Ona göre noktalı ha harfini söylerken inceltmemek gerekir ve sâkin iken ğayın harfinden ayırt etmelidir.¹⁹⁵ Dal harfini harekeli söylerken cehr sıfatına, cezli veya şeddeli iken kalkale sıfatına özen göstermek gerekir.¹⁹⁶ Zel harfini söylerken pelteğe dikkat ederek keskin ze harfine benzememesine çalışmalıdır. Terkîk özelliğini taşıyan bu harfi za harfine benzetmemelidir.¹⁹⁷

Ra harfinin tekrar sıfatına dikkat etmeli ve ra’yı söylerken dil ucunu hafifce titretmelidir. Fazla titremesi ve tırlı sesinin meydana gelmesi makbul değildir. Ra harfinin kalın ve ince okunan yerleri bilip ona göre okumalıdır.¹⁹⁸

Keskin ze harfini söylerken peltek okumaktan kaçınmalıdır.¹⁹⁹ Sin harfini söylerken peltek yapmamalı ve sad harfi gibi kalınlaştırmamaya özen göstermelidir.²⁰⁰ Şin harfini söylerken tefeşşî sıfatına riâyet etmeli sin harfine benzetmemelidir.²⁰¹ Sad harfini söylerken safir sıfatına ve itbâk sıfatına özen göstermelidir.²⁰² Dad harfini söylerken mahrecine riâyet etmeli, kesinlikle terkîk

¹⁹³ Eskicizâde, *Terceme*, s. 25. “Te’nin şiddetini giderub harf-i rihve gibi kılmak, şiddetinde mübalağa eyleyub müteharrik gibi kılmak; hemsini giderub “dal” gibi kılmak.”

¹⁹⁴ Eskicizâde, *Terceme*, s. 25. “(ث) sâ’yı sin gibi telaffuz. (ج) Cim’i bila cehr cimi farisi gibi telaffuz şiddetini gidermek. (ح) hâ’yı hâ, hâ gibi telaffuz “فسبحه” (50/40) da idgām; (يانوح اهبط , بحزححه) misallüllerde ‘adem-i beyân.”

¹⁹⁵ Eskicizâde, *Terceme*, s. 26. “(خ) hâ’yı terkîk vakti sükûnunda ğayn-ı mucemedden hâliş kılmamak.”

¹⁹⁶ Eskicizâde, *Terceme*, s. 26. “(ذ) dâl’ı sükûnunda tā gibi kılub cehrini gidermek, kalâlesini gidermek.”

¹⁹⁷ Eskicizâde, *Terceme*, s. 26. “(ز) Zâl’i ze , zâ gibi telaffuz.”

¹⁹⁸ Eskicizâde, *Terceme*, s. 26. “(ر) Râ’nın tekrarını izhâr mahallinin ğayrıda tefhîm ve terkîk”

¹⁹⁹ Eskicizâde, *Terceme*, s. 26. “(ز) Ze’yi zel , zâ gibi bilâ safir telaffuz”

²⁰⁰ Eskicizâde, *Terceme*, s. 26. “(س) Sin’i sâ gibi bilâ safir telaffuz, şād gibi tefhîm”

²⁰¹ Eskicizâde, *Terceme*, s. 26. “(ش) Şin’in tefeşşisini giderub sin gibi kılmak”

²⁰² Eskicizâde, *Terceme*, s. 26. “(ص) Sād’ın safirini itbâkını gidermek.”

yapmamalı, zı ya da peltek se harfleriyle yanyana geldiğinde mahrecine özen göstermelidir.²⁰³

Kalın ta harfini söylerken itbâk ve tefhîm özelliklerine özen göstermeli ve ince te harfine benzemesine yol açacak nefes akışına meydan vermemelidir.²⁰⁴ Za harfini safirle okuyarak kalın ze harfi gibi yapmamalıdır.²⁰⁵ Ayn harfini söylerken sıfatı şiddet ve mahreci boğazın en alt noktası olan hemze gibi yapmamalıdır. Cehr sıfatına sahip olan ayn'ın nefes akışı ile okunmaya kalkılırsa ha'ya dönüşeceğini unutmamak gerekir.²⁰⁶ Ğayın harfini söylerken incetmemek gerekir. Bunun yanında ayn kaf şin ve dad harflerinden önce iken harfin mahrecine daha özen gösterilmelidir.²⁰⁷ Fe harfini söylerken vav'a benzetmemek gerekir.²⁰⁸ Kaf harfini kef harfine benzetmemeye özen göstermelidir.²⁰⁹ Kef harfini söylerken şiddet sıfatına dikkat etmeli ve ses akışının kesilmesini sağlamalıdır.²¹⁰ Lam harfinin söylerken çok açık okuma kastıyla kalkaleye sebep olmamalıdır. Terkîk sıfatına özen göstermelidir.²¹¹ mim harfi sâkin olup izhâr durumunda harekeli gibi yapılmamalıdır. Kalın harflerden önce harekeli ise kalınlaştırılmamalıdır.²¹² Nûn harfini ihfâ yerinde izhâr, izhâr yerinde ihfâ yapmamaya özen göstermelidir. Arka arkaya geldiğinde açık okunmasına dikkat etmelidir.²¹³ Vav harfini her halinde terkîk sıfatına özen göstererek söylemelidir.²¹⁴ He harfini duruşta harekeli gibi yapmamalı ya da sonunda

²⁰³ Eskicizâde, *Terceme*, s. 26. “(ض) Dād'ı mahrecinden ‘adem-i ihrâc; terkîk etmek; şâ'nın mākablinde ‘adem-i beyân; Zâ-i mu‘ceme ile cem’ oldukda beyânında ‘adem-i ihtimâm.”

²⁰⁴ Eskicizâde, *Terceme*, s. 26. “(ط) Ṭā'yı tā gibi kılub itbâkını tefhîmini giderub hems vermek.”

²⁰⁵ Eskicizâde, *Terceme*, s. 26. “(ظ) Zā'ya safir verub zā-i mufahhâm gibi kılmak.”

²⁰⁶ Eskicizâde, *Terceme*, s. 26. “(ع) ‘Ayn'ı hemze gibi şiddet verub aksâyı halkdan çıkarmak; cehrini giderub hâ-i mühmele gibi kılmak; tekerrüründe izhârlarını muhafaza etmemek; elif'in mākablinde harfî şedîd gibi bi'l-küllîye hâbs-i savt etmek; elif'in mākablinde tefhîm etmek; Hâ'nın mākablinde izhârını terk etmek.”

²⁰⁷

²⁰⁸ Eskicizâde, *Terceme*, s. 26. “(ف) Fā'yı vāv gibi telaffuz, (أفواجا) mişillüde idgām, vāv'dan imtiyâz için halka feriyâmekte 26. (ك) Mîm'ın terkîk, fâ'nın harflerinde ihdâd-i izhâr, hâ'nın mākablinde beyân-ı izhârden gayrimârmek.”

²⁰⁹ Eskicizâde, *Terceme*, s. 26. “(ق) Qāf'ı terkîk kâf gibi kılmak.”

²¹⁰ Eskicizâde, *Terceme*, s. 26. “(ك) Kāf'ın şiddetini giderub icrâ'i şavt etmek, şiddetine hemsine ihtimâm eylemeyüb kâf'ı ‘acemî gibi kılmak, tefhîm etmek.”

²¹¹ Eskicizâde, *Terceme*, s. 26. “(ل) Lām'ı (جَعَلْنَا، ظَلَمْنَا) mişillüde idgām etmek, ihfâ etmek, beyânında kalkale edüb mübâlağa etmek, harf-i mufahhâmın mākablinde yâ mâba'dinde terkîkine ihtimâmı terk etmek.”

²¹² Eskicizâde, *Terceme*, s. 26 “(م) Mîm sâkin olup fâ'ya, vāv'a uğradıkda ihfâ yâ idgām etmek, izhârında mübâlağa için müteharrik kılmak, harf-i mufahhâmın mākablinde müteharrik oldukta tefhîm etmek.”

²¹³ Eskicizâde, *Terceme*, s. 26 “(ن) Nûn sâkin olup vāv'a, fâ'ya uğradıkda şiddetini vermeyüb ihfâ yâ izhâr eyleyüb idgām etmek, makâm-ı ihfâda izhâr etmek, (يَعْلَمُونَ) mişillüde vaqfında ihfâ etmek, müteharrik oldukta tefhîm etmek, tekerrür eyledikte beyânında i'tinâyı terk etmek.”

²¹⁴ Eskicizâde, *Terceme*, s. 26 “(و) Vāv'ın her halde terkîki lâzımdır.”

hemze varmış gibi durmamalıdır.²¹⁵ Ya harfi harekeli olduğunda mahrecinden çıkarmaya özen göstermeli, mükerrer olduğunda ortaya çıkmasına çalışmalıdır.²¹⁶

TERCEME-İ DÜRR-İ YETİM ADLI ESERİN TRANSKRİPSİYONU

TERCEME-İ DÜRR-İ YETİM Lİ - ESKİCİZÂDE²¹⁷

لله الحمد و المنة و على نبيه الصلاة و التحية و على آله و أصحابه الطيبة الطاهرة²¹⁸

Pes bu ‘ilm-i tecvîd zātında ‘ilm-i şerîf ve fenn-i latîf olup her kâriye bilmesi ehemmi-i mühim ve ri‘âyeti farz-ı lâzım olduğundan bu ‘abdi za‘îf ve kâilü'l-biđâ‘a Seyyid ‘Alî bin Hüseyin’den ba‘zı ihvân, seyyidimiz Muhammed el-Birgivî rahîmehü’llâhü te‘âlâ hazretleriniñ bu fende te’lif eylediği ehemmi-i mesâil-i tecvîdi müştemil “Dürr-i yetîm” risâlesini Türkiye terceme daği ba‘zı fevâ’idiñ zımnı iltimâslarıyla ve me’müllerine müsâ‘ade ve nef‘in ‘umûmuna müsâra‘at için tercemeye teşaddi olundu.

BEYÂNÜ’T-TECVİD

Tecvîd, diye her harfe şıfatından hakkını ve müsteħakkını vermeye derler.

Şıfat iki kısımdır. Birisi harfden ayrılması mümkün olmayan şıfatdır. Ya’nî ol şıfat bulunmasa zāt-ı harf daği bulunmaz. Buña şıfat-ı zâtiye ve lâzime denilür; Tağyirine lahn-ı celî denilür. Bunlar on altıdır: Maħrec, cehr, hems, şiddet, rehâvet, beyniye, isti‘lâ’, inhiñâd, itbâk, inñitâh, kâlkale, şafir, ğunne, tefeşşi, tekrîr, istiñâle.

Ve birisi daği harfden ayrılması mümkün olan şıfatdır. Buna şıfat-ı ‘arîza denilür; tağyirine lahn-ı hafî denilür; zāt-ı harfî tağyîr etmediğinden. Ol şıfat bunlardır: Tefhîm, terkîk, idġâm, ihfâ, izhâr, kalb, med, vaġf, sekte, hareke, sükûn.

²¹⁵ Eskicizâde, *Terceme*, s. 26 “(ه) Hâ-i te’nîşi, vaġfında taħrîk, vaġfında mâba’dine hemze-i sâkine ziyâde etmek, vaġfında beyânını terk etmek, Hâ-i mühmele gibi telaffuz.”

²¹⁶ Eskicizâde, *Terceme*, s. 26 “(ي) Yâ’yı müteħarrîk oldukta luġf ile ihrâcına i’tinâyı terk etmek, harf-i med oldukta temekkününü ħüsn etmemek bâ-ħuşuş mâba’dinde müteħarrîk ola (الذي يوسوس) gibi. Müşedded oldukta ondan teħaffuzu terk etmek, mükerrer oldukta ‘adem-i izhâr, ‘adem-i beyân (ولي الله، حبيبت) gibi. Bâ-ħuşuş evvelkisi müşedded ola (يُحْيِي، نستحي) gibi.”

²¹⁷ Seyyid ‘Alî b. Hüseyin Eskicizâde, *Terceme-i Dürr-i Yetîm*, y.y., İstanbul, Matbaai Âmire, 1253 /1837, 1-28.

²¹⁸ Ĥamd ve minnet Allah’a, şalât ve selâm onun nebisine, pak ve temiz âline ve aşġâbına olsun.

Şıfat-ı hurûf kırk dört yâ daha ziyâdedir. Emmâ bu kitapda zikrolunan tâliye ehem ve meşhûr olanlarıdır.

BĀBU'Ş-ŞIFĀTİ'Z ZĀTİYYE

1 - MEĤĀRİCÜ'L-ĤURŪF: Ma'lûm ola ki yirmi dokuz hurûf-i hecânîñ maĥrecleri İmâm Ca'biri kavli üzere ekseriñ muĥtârı on altıdır. Maĥrec diye ĥarfîñ çıkub belürdigi yere derler. Bunu bilmeniñ tarîki oldur ki ol ĥarfi, sâkin yâ müşedded kılub evveline bir hemze getürübde telaffuz eyledikde ses ĥanğı yerde dokunur ise maĥreci ol yerdir.

Mesela bâ'nın maĥrecini bilmek murâd eyledikde "eb" deyüp sukût olunsa dudaklar birbirine ĥapânup ĥalur. Ma'lûm olur ki bâ'nın maĥreci şefeteyn imiş. Bâki ĥarfler daĥi buna ĥıyâsıdır.

Ve daĥi ma'lûm ola ki cemî'i meĥâric dört a'zaya münĥasırdır: Boğaz, dil, dudak, hayşûm.

Boğaz maĥreci

Boğaz maĥreçleri üçdür.

Evvelkisi: Boğaz dibidir ki göğüse muttasıl olan yeridir; bunun ibtidâsından hemze, sonrasından hâ daĥi sonrasından elif çıkar.

Sual olunursa ki: - Bu maĥreç, üç maĥreç olmak lazım gelür?

Cevap oldur ki: - Bu maĥreç, ĥaĥikatde üç maĥreci cüz'iyedir. Emmâ ol maĥreçler birbirlerine ĥayet yakın olup temyizleri asir olduğundan bir maĥreç kılındı.

Bu sebepten ba'zıları bu tertibi ve ba'zıları aşılılarını inkâr edüp maĥreci vâhiden çıkan ĥarflerin ihtilâfları ancak şıfât iledir; maĥreç ile deĥildir dediler. Aşağıda gelecek maĥreçler daĥi böyledir.

Yaĥud bu üç ĥarfın birbirinden imtidâdları olduğundan böyle mürettep oldular.

el-Ĥâşıl maĥreci vâhiden çıkan ĥarflerde ol maĥrecin eşkâli tebeddül ettiğinden her ĥarfın maĥreci cüz'isi kendüye maĥşûş oldu. Emmâ maĥreci küllide müşterekdirler.

İkincisi: Boğaz ortasıdır. Bundan evvela 'ayn sonrasından hâ çıkar.

Üçüncüsü: Boğaz evvelidir ki ağıza yakın olan yeridir. Bundan ğayn ile hā tertip üzere çıkarlar.

Dil maḥreci

Dil mahreçleri ondur.

Evvelkisi: Qāf maḥrecidir ki büyük dil dibinin üstü ile onun karşısı üst damağdır.

İkincisi: Kāf maḥrecidir ki kāf maḥreci gibidir. Lākin ondan bir parmak miktarı aşağıdır.

Üçüncüsü: Tertip üzere cīm, šīn, yā mahreçleridir ki büyük dilin ortasıyla beraber üst damağdır.

Dördüncüsü: Ḍād maḥrecidir; yā maḥrecinin māba‘dicengizi beraber olan soldan yā sağdan dil yanıyla anın karşısı olan üst dişlerdir ki āzū dişin üzerindeki diş gelincedir. Bu mahreçten Ḍād’ı ihrācın tārīki budur ki alt çeneyi bir miktar aşağı çeküp dilin ortasını üst damağa kapayup ol yanı mezkur olan dişlere azacık dayar gibi iderek dilinin ucunu boşta bırakıp tekellüfsiz sesini çıkarmak ile olur.

Bunda azacık fişilti ve vızilti peyda olur amma zā harfinden azdır. Zira Ḍād harfi kavidir. Cehrde, ıtbakda ve isti‘lāda zā’dan aqvādır. Reḥāvette ekaldır. Bunun muktezāsı Ḍād’da şavt kavî, vızilti za‘if olmaştır.

Beşincisi: Lām maḥrecidir. Bu daḥi sağdan yā soldan Ḍād maḥrecinin nihāyetinden dil ucuna varınca olan yanı ile anın karşısı olan üst damağdır ki dāḥik ve nāb ve rubā‘iye ve şeniyye dişlerini üstcegizleridir. Bu mahreç vūs‘atlıdır emmā mukavves olup şavtın akacağı tarafına añı kılup şavt cümle yerden çıktığından Ḍād gibi müsteḥil olmadı.

Altıncısı: İhfā olmayan nūn maḥrecidir ki dil ucuyla karşısında iki üst ön dişlerin altlarıdır.

Yedincisi: Rā maḥrecidir ki dilin ğayet ucu bir miqdar dilin arkasıyla karşısı olan ön dişlerinin üstcegizleri olan damağdır. Ma‘lūm ola ki dil ucu mukavvesdir. Tūlī ḥaṭ mukavves, ‘arzi şaṭḥ mukavvesdir. Ol şaṭḥdan ol ḥaṭtın üst cānibi dil ucunun zahrıdır. Alt cānibi dil ucunun baṭnıdır. Pes imdi lām maḥrecinin nihāyetinden dilin

ğayet ucuna gelince ol şaḥı muḳavves karşıyla nūn maḥrecidir. Dilin ğayet ucu karşıyla rā maḥrecidir. Bu Ebū ‘Amr’ın ḳavlidir; Ebu Şāme’niñ muḥtārlarıdır. Emma ekseriñ ḳavli evvelkidir ki dilin ğayet ucu bir miḳdar dilin arḳasıyla karşı dediğimizdir.

Dilin arkası demekten murād dil ucunun ḳahrı dediğimize muttaşıl dil üstüne doğru dilin bir miḳdar arkasıdır. Muşannifin murādı ikiye daḫi muḥtemeldir. Bu iki ḳavl üzere ma‘lūm oldu ki rā’niñ maḥreci nūn maḥrecinden mütea’ḥḥirdir. Ba‘zıları muḳaddemdir dediler. Murādları budur ki ḳavl-i evvel üzere dilin bir miḳdar arḳasının medḫali olduğundan dilin arḳasıyla nūn maḥrecinden muḳaddemdir. Bu itibarla rā’niñ maḥreci muḳaddem olmuş olur.

Sekizincisi: Ale’t-tertib tā, dāl, tā maḥrecidir ki dil ucuyla iki üst ön dişleriñ nişflarından yukarısidir ki etlerine varıncasıdır. Etlerine ğayet yakın olan yerden tā çıkar; azācık aşağısından dāl çıkar; nişflarına yakın olan yerden tā çıkar.

Dokuzuncusu: Ale’t-tertib şād, sīn ve zē maḥrecidir ki dilin ince ucuyla iki alt ön dişlerin nişfi a‘lālarıdır. Nişflarına yakın olan yerden şād çıkar; daḫi yukarısından sīn çıkar; başlarından zē çıkar. Ba‘zıları diliñ ince ucuyla üst ön dişleri ve alt ön dişleriñ başlarıdır derler. Ebū Şāme’niñ taḥḳiḳi budur ki üst ön dişleriñ başları tarafına olan nişflarıdır. Nişflarına yakın olan mevzi’inden şād, daḫi başlarına yakın olan yerlerinden sīn, tam başlarından zē çıkar.

Onuncusu: Ale’t-tertib zā, zēl ve sē maḥrecidir ki dil ucunuñ yukarı yüzüyle üst ön dişleriniñ başlarıdır. Dilin ğayet ucunuñ arkasından zā çıkar; azacık ardından zēl çıkar; onun da azacık ardından sē çıkar. Bunların tertibi dil ucunuñ taşraya çıkmasıylaadır. Zā’da ğayet azdır; zēl’de daha ziyādededir; sē’de daha ziyādedir.

Dudaḳ maḥreci

Dudaḳ maḥreçleri ikidir.

Evvelkisi fā maḥrecidir ki iki üst ön dişleriñ başlarıyla alt dudağın içidir.

İkincisi iki dudaḳ arasındadır. Bundan tertib üzere bā, mīm ve vāv çıkar. İbtidā dudaḳların içleri birbirine ḳuvvetli ḳapanmakla bā çıkar; sonra yine içlerinden bir miktar uçlarına yakın yerleri birbirine za‘ifçe ḳapanmakla mīm çıkar; daḫi ziyāde uçlarına yakın olan yerleri birbirine ḳapanmayarak zām olunmakla vāv çıkar. Bu tertib

İmām Mekkî'nin Ri'āye'sinde mezkūr olandır; muşannıfıñ muhtārıdır. 'Aliyyü'l-Ḳārî rahîmehü'llāhîñ daḥî muhtārıdır. Diyāri Rum'da okunan vāv budur.

İmām Şātîbî ve İbnü'l-Cezerî vāv'ı taḳdîm ettiler; Bu, İbn-i Ḳāsîḥ'ıñ muhtārıdır ve diyār-ı 'Arap'da okunan vāv'dır emmā ḳalın okurlar; vāv'ın şıfatı ise terḳîḳdir.

Ḥayşūm maḥreci

Ḥayşūm maḥreci birdir. Ḥayşūm diye geñiz kovuḡuna derler. Bundan nūn-u muḥfāt ile ḡunne çıkar. Nūn-u muḥfāt diye iḥfā bābından olan nūnlardır ki zātıları gidüp ḡunneleri bāki kalmışdır. Nūn-u Muḥfāt ile ḡunne zāten birdir; i'tibāran müteḡāyir derler.

Emmā izḥār bābından olan nūnların kendülerin maḥreçleri yukarıda ma'lūm oldu. Ḡunnelerin maḥreci yine ḥayşūmdur.

2- CEHR: Cehr diye ḥarf ḥareke ile nuḥḳ olunduḡda maḥreçte aralık ḳalmayıp nefesin küllisî yā ekşerisî ḥabs olup şavtın āşikāre olmasına derler.

3- HEMS: Hems cehriñ zıddıdır. Ḥarfleri bunlardır: (ستشحك خصفة) mā'adāsı mechūradır.

4- ŞİDDET: Şiddet diye ḥarf iskān ile nuḥḳ olunduḡda şavtın asla aḳmamasına derler. Ḥarfleri bunlardır: (أجك قطبت)

5- RAḤĀVET: Raḥāvet diye şavtın kemāliyle aḳmasına derler. Ḥarfleri bunlardır: (خس حظ شص هز ضغث فذ)

6- BEYNIYE: Beyniye diye şavtın kemāliyle aḳmak ve kemāliyle aḳmamak beyninde olmasına derler. Ḥarfleri bunlardır: (لم يرو عنا)

7- İSTİ'LĀ': İsti'lā diye ḥarf nuḥḳ olunduḡda lisānın üst damaḡa kalkmasına derler. Ḥarfleri bunlardır: (خص ضغط قط)

8- İNHİFĀD: Bu İsti'lā'nın zıddıdır. Ḥarfleri isti'lā harflerinin ma'adāsıdır.

9- İTBĀḲ: Ḥarf nuḥḳ olunduḡda lisānın üst damaḡa kapanmaḡa derler. Harfleri: Şād, ḡād, tā, zā'dır.

10- İNFİTĀH: İnfītāh, itbākın zıddıdır. Harfleri itbāk harflerinin mā'ādāsı hūrūfu hecādan yirmi beş harftir.

11- KALKĀLE: Şiddet ile cehr şıfatlarının ictimā'ıdır. Ya'nī ikisinden mürekkep bir şıfat-ı lāzımedir. Şiddet ile Cehr şıfatı kavıyyedendir. Hağlarını vermek için iki şavta muhtaçtır. Lākin şiddet şavtıñ aqmasına mani', Cehr daği nefesin aqmasına mani', bu ecilden ictimā'ında su'übet olup sākin olan harf de harfi hafī olduğundağ harfi kalkāle sākin olduğda yapanda tekellüfe muhtaç olup müteharrike belki müşeddede şebih kılına ki, tā ki zātı ve şıfātı ma'lūm ve vāzıh ola. Bu sebepten ba'zı kurrālar kalkāle diye şavtın maħreçde tahrikidir; ba'zıları maħreci tahriktir; ba'zıları maħreci şavt ile kal' 'anīfden hāsıl olan şavtı zāidī kavī cehrīdir ve kalkāle sākin maħşuştur dediler. Hūrūfu kalkāle: (قطب جد) harfleridir.

Hemze'de daği cehr ile şiddet müctema'dır. Lākin kendisine tahfif ve i'lāl ve tağyir 'arız olup daği kalkālesi öksürük ve kuşmak şavtlarına şebih olduğundan hūrūf-u kalkāleden kılınmadı.

12- ŞAFİR: Harfīñ şavtının şakalığa şebih olmasına derler. Harfleri, şād, sīn ve zā'dır.

13- ĞUNNE: Harfin şavtının genizden gelmesidir. Harfleri nūn ile mīm'dir.

14- TEKRİR: Rā'ya maħşūşdur. Nuṭku vaq̄tinde lisānın sürçmesidir. Tarīkī budur ki dilin ucu üst damağa yapışıp damağdan ayrılmaksızın serçer gibi ditreyup durmağdır. Ditremedikçe rā çıkmaz. Lākin damağdan ayrılarak segrekdirir ise tekrir-i izhārdır. Bu, laħndır. Müte'addid rā'lar peyda olur.

15- TEFEŞŞİ: Şin'e maħşūşdur. Nuṭku vaq̄tinde şavtı ağız içine dağılıp zā'i mu'ceme maħrecine varınca uzatmağdır.

16- İSTİTĀLE: Dād'ın maħrecinin uzunluğu şavtın aqdığı cihete olduğundan istitāle diye dād'ın şavtı maħrecinin evvelinden āhirine varınca mūmteđ olup çekilmesine derler. Kılıç kınına girer gibi.

BĀB-U ŞIFĀTİ'L- 'ĀRİZA

1- TEFHİM: Tefhīm diye harfi kalın oqumağa derler.

2- TERKİK: Terkik diye harfi ince oqumağa derler.

Tefhîm harflerinin ‘adedi ondur. Bunlar: İsti‘lâ harfleriyle lām, rā, elif’dir. Hurûf-u isti‘lâda tefhîm vâcipdir.

Hurûf-u inhiḫâdda lām, rā ve elif’in mā‘adāsında terķik vâcipdir.

Emmā hükmü’l-lām kaçan lafzatü’llāh’ın māḫabli meftūḥ ğayri mūmāl²¹⁹ yā maẓmūm olursa lām’ını tefhîm vâcipdir; meftūḥ mūmāl olursa tefhîm ve terķik cā’izdir. Māḫabli meksūr olursa terķik vâciptir.

Emmā sāir lām’lar meftūḥ olup māḫabli şād, ṭā, zā olursa (ظَلٌّ، طلاق، صلاة) gibi yā beynlerinde elif olursa (فِصَال) gibi yā bunlardañ sonra lām, vaḳf ile sākin kılınsa (أَنْ) gibi yā şādeyn-i meftūḫayn beyninde lām sākin olarak bulunsa (صَلُّوَال) gibi tefhîm ve terķik cā’izdir.

Bu suretlerin maadasında lām’ın terķiki vâcipdir.

Emmā hükmü’r-rā kaçan rā imālesiz meftūḥ yā revm ile revmsiz maẓmūm olup evvel kelimedede māḫablinde aşlen meksūr yā yā-i sākine bulunmasa tefhîmi vâcipdir.

Emmā (بِشْرَر) vaḳfında ve vaşlında rā-i evvelin tefhîm ve terķiki cā’izdir; ikinci rā-i şāniyesi bilā revm vaḳfında rā-i ūlāsına tābi’dır. Emmā evvel kelimedede māḫablinde bilā hāil meksūr yā²²⁰ yā-i sākine bulunsa (دِرَاسْتَهُم، صَابِرُونَ، حَيْرَان، سَيْرُوا) gibi rā’nın tefhîm ve terķiki muḫtelefun fihdir.

Emmā meksūr ile rā beyninde bir sākin hāil bulunur ise kelime-i a‘cemiyede (ابْرَاهِيم، اسْرَائِيل، عِمْرَان) gibi tefhîm vâciptir. Kelime-i ‘arabiyyede evvel sākin hāil şād yā ṭā yā ḳāf olup (اَصْرَاء، قَطْرَاء، وَقْرَاء) gibi yaḫud rā mükerrer olsa (مِدْرَارَاء، اسْرَارَاء) gibi yine tefhîm vâcipdir. Emmā hāil bu harflerin ğayrı olup rā daḫi mükerrer deĝil ise rā’nın māba‘dinde ḳāf-ı meksūranın ğayrı harf-i isti‘lâ bulunur ise (اعْرَاضَاء) gibi yine tefhîm vâcipdir; bulunmaz ise yā ḳāf-ı meksūra bulunur ise (اَشْرَاق) gibi tefhîm ve terķik muḫtelefun fihdir.

Emmā rā bilā revm sākin olup māḫabli maẓmūm yā meftūḥ olupda bir sākin de hāil olmazsa (اِرْكُض، وَاذْكُر، وَبِرْق، وَاَنْحَر) gibi yā hāil, yā ile elif-i mūmālın ğayrı olursa tefhîm vâcipdir (لَيْلَةُ الْقَدْرِ، الْفِ شَهْر، عَسْرَالَيْسِر) gibi. (بِشْرَر) de rā-i şāniyenin hükmü yukarıda ma‘lūm oldu. Bundan müsteşnâdır rā-i ūlāsı evvelki ḳā‘ideden müsteşnâ olduĝu gibi.

²¹⁹ imālesiz

²²⁰ veya

Eğer hāil yā yaḥud elif-i mūmāl olursa (السير، دار، نار) gibi tefhīm ve terķik muḥtelefun fiḥdir.

Emmā rā-i sākinenin mākabli meksūr olup da kesrası ‘ārız olursa (ارجعي، ارجع،) (اركي، اركب، ارتضى) gibi yaḥud aṣli olup da rā’nın māba‘dinde ğayrı meksūr ḥarf-i isti‘lā bulunur ise (فرطاس، ألبالمرصاد) gibi tefhīm vācipdir. Meksūr olan ḥarfi isti‘lā bulunur ise (فرقي) gibi vaṣlında ve vaḳfında tefhīm ve terķik cā’izdir.

Ve daḥi rā kelimeniñ aḥirinde bulunup kesra ile rā’nın beynine ḥarf-i isti‘lā sākin olarak hāil olsa (من مصر، عين القطر) gibi bilā revm vaḳfında yine tefhīm ve terķik cā’izdir. Bu zikrolunan şüretlerin mā‘adāsıniñ cemi‘sinde rā’nıñ terķiki vācipdir.

Ma‘lūm ola ki rā’nıñ revm ile vaḳfi hāli tefhīm ve terķik vācip ya cā’iz olmada vaṣli hāli gibidir.

Keşir kurrālar mīm-i zāide-i meksūradan sonra rā-i sākineyi tefhīm ederler (مرفقا) gibi. Bunu ‘Aliyyü’l-Ḳāri, İbn-i Şüreyḥ’den naḳl eylemiştir.

Emmā hükmü elif, elif’in tefhīm ve terķikin vucubu²²¹ cevāzı mākabline tabi‘dir. Tefhimi yā terķiki vācip olan ḥarfden sonra vāki‘ olsa onun daḥi tefhimi yā terķiki vācipdir; cā’iz olan ḥarfden sonra vāki‘ olsa onun daḥi tefhimi yā terķiki cā’iz olur.

İdgām: Kaçan ḥarf-i meddiñ ğayrı bir ḥarf ki sākin olup yine kendi mişline uğrasa idgāmı vācip olur (فاضرب به، ربحت تجارتهم، ماليه هلك) gibi. Emmā (ماليه هلك) de muḥtār olan vaḳf olunmaktır. Ve daḥi rā’nıñ ğayrıya uğrayan lām-ı ğayrı ta‘rīf ile ḥurūf-u ḥalkıñ mā‘adā mütekāribinden birisi sākin olup āḥara uğrasa yine idgām vācip olur (اتقلت دعوالله، قالت طائفة، قد تبين، اذظلمتم، قل رب) gibi. Emmā (يلهت ذلك) de izhār da cā’izdir. Ve daḥi (الم نخلفكم) de idgām vācipdir; emmā kāf’da isti‘lā ve ‘adem-i isti‘lā cā’izdir. Ve daḥi (احطت، بسطت، فرطت) da idgām da itbāk da vācipdir.

Ve daḥi kaçan lām-ı ta‘rīf bu (ن، ط، ظ، ن) on üç ḥarfden birine uğrasa yine idgām vācip olur.

Ve daḥi tenvīn ve nūn-u sākin, lām ile rā’ya uğrarsa **idgām bilā ğunne** vācip olur. Ba‘zı kurrā ‘indinde **idgām me‘al ğunne** de cā’iz olur.

²²¹ veya

- Emmā mīme uğrasa idgām me‘al ğunne vācip olur; vāv ile yā’ya uğrasa idgām vācip olur; emmā me‘al ğunne evlādır.

(طسم، يس والقران، ن والقلم)

Emmā nūn-u sākīn ile vāv yaħut yā bir kelimedede vāķi‘ olsa izhār vācip olur (صنّوان، فنّوان، بُنّيان) gibi.

İhfā, izhār ile idgām beyninde bir şıfatdır. Kaçan tenvīn ve nūn-u sākīn bu on beş ħarfden birine uğrasa ihfā muħtār olur: (ت، ث، ج، د، ذ، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ف، ق، ك).

Emmā ħā (خ) ile ğayn (غ)’a uğrasa ihfā cā’iz olur. Ve daħi mīm-i sākīn bā’ya uğrasa yine ihfā muħtār olur.

Ma‘lūm ola ki tenvīn ile nūn-u sākīniñ ihfāsı zatlardı bi’l-küllīyye gidip ğunne şıfatı bāķi ħalmaqđır. Onun iħin dil ucu boşta olmalıdır. Emmā mīm’in ihfāsı zātını bi’l-küllīyye gidermeyip dudaklarını bir birine basmayarak zātını fi’l-cümle setr etmektir. Bāb-ı iķlāb’da daħi böyledir.

İzhār, ma‘lūm ola ki her ħarfde ve her şıfat-ı lāzıme ve ‘ārızada aşıl olan izhār olunmaqđır. Emmā māni‘ bulunur ise ki: idgām, ihfā, iķlāb, ħazf, ħalb, naql, teshīl, imāle, iħtilās gibi izhār olunmazlar. Bu mani’ler vācip yā cā’iz olduđu mevzi’leriñ ğayrıda izhār vācipdir; cā’iz olduđu mevzi’lerde izhār da cā’izdir; mercūħ oldukları mevzi’de izhār muħtārdır; vācip oldukları mevzi’de izhār mūmteni‘dir. Meşelā mīm ile nūn-u müşeddede olduklarında ğunnelerini izhār vācipdir. Ve daħi tenvīn ve nūn-u sākīn řu dōrt ħarfden birine uğrasa hemze, hē, ‘ayn, ħā izhār vācip olur. Ğayn ile ħā’ya uğrasa izhār cā’iz olur.

Mīm-i sākīn, mīm ile bā’nın ğayrına uğrasa (عليهم غير، عليهم ولا الضالين، لكم دينكم،) gibi izhār vācip olur. (الحمد)

(يا ابت) de yā-i maħzūfeyi, (قال) de vāv-ı maķlūbeyi (يقول) de kāf’iñ sūkūn-u aşlısını ve vāv’ın ħareke-i menķūlesini (اعجمي، انكم، اؤنبنكم) mişillülerde hemze-i’ müsehheleyi; (موسى) mumālde elif-i ħālīşayı ve daħi fetha-i ħālisi; (ينصركم، بارئكم) misillülerde iħtilās ħarekesini izhār cā’iz yā mūmteni‘ olur.

İhtilas diye harekeyi şavtı hafî ile nuṭṭa etmeye derler. Buna vakf halinde **Revm** denilir. Ba‘zıları harekenin ekşerini nuṭṭa dediler; eḳallini nuṭṭa revm dediler.

Ḳalb,²²² tenvîn yā nūn-u sākin, bā‘ya uğradıkda ḡunne ile mīm-i muḥfat ḳalmaqdır.

Med, bir sebep içün ḥarf-i medlerde bir elifden ziyāde; ḥarf-i lınlerde bir elifden eḳal üzerine ziyāde çekmekdir. Ba‘zıları ḥarf-i linde medd-i aşli yoḳdur dediler.

Ma‘lūm ola ki sebep-i med ikidir: Ma‘nevî ve lafzî. Ma‘nevî de ikidir: Biri ta‘zīm ile mübālaḡadır; du‘āda istiḡāsede kelime-i tevḥidde olduḡu gibi. Ve biri yalnız mübālaḡadır. Lā-i tebri‘e ile bir şeyi nefy ettikde olur (لاَ رَبِّ، لاشيئة، لأمردٌ له، لاجرم له،) (لاشريك) gibi.

Lafzî de ikidir: Evvelkisi ḥarf-i medden sonra vāḳi‘ olan hemzedir; bir kelimedede vāḳi‘ olsalar **Medd-i Muttaşıl** olur (جاء، سوء، جيء) gibi. Verş rivāyetinde (موتلا) ile (موودة)niñ ḡayrıda ḥarf-i linde böyledir (شيء، سوء) gibi. Başka kelimedede vāḳi‘ olsalar **Medd-i Munfaşıl** olur (ياأيها، إني أخاف توبوا إلى الله) gibi.

Ve daḡi ḥarf-i medden evvel hemze vāḳi‘ olupda mākabli evvel kelimedede sākin şahih olmayıp evvel ḥarf-i med daḡi (شيئا)gibi ḥāleti vakfında tenvinden mübeddel olmazsa Verş ḳırā‘atında evvel hemze yine sebep-i med olur. Buna **Medd-i Bedel** tesmiye olunur; (إيماناً، اوتوا، نبينين، سواتهما، قل أمتنا) gibi. Emmā (بواخذ، اوحى) bundan müsteşnādır. Bu bābın bu bābın tafşilî muṭavvelātdadır.

İkincisi ḥarf-i med [ve]ya ḥarf-i linden sonra vāḳi‘ olan sukūndur. Gerek sukūnu lāzım olsun (دابة، الان، الم، الر، كهيعص، حم عسق) gibi; gerek sukūnu ‘ārız olsun (يعلمون،) (رحيم، ملك، قال لهم) gibi. Daḡi Ebū ‘Amr ḳırā‘atında (والصيف)

Pes ma‘lūm oldu ki med dokuz kısım imiş; sebep-i ma‘nevî ile medd-i muttaşıl meddî, medd-i munfaşıl meddî, medd-i bedel, sākin-i lāzım meddî,²²³ sākin-i ‘ārız meddî,²²⁴ muttaşıl linî, sākin-i lāzım linî, sākin-i ‘ārız linî.

Ve daḡi ma‘lūm ola ki bu sebep-i lafzî olan hemze ve sukūn müteḡayyir olsalar yine med cā‘iz olur. Hemze’nin teḡayyürü gerek beyne beyne ile (هؤلاء ان كنتم) teshil ḳırā‘atında olduḡu gibi gerek i‘bdāl ile olsun vāv ile mersūm olan (جزاؤ) gibi, gerek naḳil ile olsun Verş rivāyetinde (من آمن) gibi. Gerek ḡazif ile olsun (هؤلاء ان كنتم) hazf-i

²²² iḳlāb

²²³ medd-i lāzım

²²⁴ medd-i ‘ārız

hemze kırā'atında olduğu gibi. Sākinin teğayyürü müteharrik olmakla olur (الم الله) da mīm'iñ teharriki gibi.

Ve daği ma'lūm ola ki med iki mertebedir. Tūl, tevessuṭ. Tūl dört elif, tevessuṭ üç elifdir; yā tūl beş elif, tevessuṭ dört elifdir.

Ve daği bu dört mertebe daği gelmiştir: Aṭvel, tūl, tevessuṭ, mā fevka'l-kaṣr, beş elif, dört elif, üç elif, iki elif yaḥut üç elif, iki buçuk elif, iki elif, bir buçuk elif yaḥut iki elif, bir elif- üç rubu', bir elif - iki rubu', bir elif- bir rubu'.

Elif diye bir parmak kaldırarak kadardır yā bir kere 'ā' diyecek kadardır yaḥut 'elif' diyecek kadardır.

el-Hāşıl tūl, tevessuṭ daği merātibi erba'aniñ taḳdirāti muḥtelefün fiḥdir.

Haḳīḳati müşāfehe ile keyfiyyeti edā ile ma'lūm ve vāzıḥ olur.

Pes imdi sākin-i lāzım-i meddilerde cem'i i ḳurrā 'indinde tūl vācipdir. Muttasıl-ı meddilerde cumhūr ḳurrā 'indinde tūl vācipdir. Ba'zı ḳurrādan tūl ile tevessuṭ ve ba'zı ḳurrādan merātib-i erba'ada daği gelmiştir. Emmā bākī yedi kısımda med cā'izdir. Emmā ma'nevīde yalnız tevessuṭdur. Munfasıl-ı meddide tūl tevessuṭ daği merātib-i erba'a gelmiştir. Sākin-i 'arız-ı meddilerde daği medd-i bedelde daği (سوات) lafzında tevessuṭ müte'ayyindir. Sākin-i 'arız-ı līnīde tūl ile tevessuṭ ḳalīldir. Emmā tūl daği tevessuṭdan eḳaldır.

Ma'lūm ola ki "Medd-i līnlerde tūl iki elif yā üç elifdir. Tevessuṭ, terk-i med ile tūlun beynindedir" diye Şatıbī işāret eyleyüb Ebū Şāme taşriḥ etmiştir. Lākin medd-i līnde medd-i aşlīnin inkārına mebnīdir.

Vaḳf tenefüs ile şavtı ḳat' etmektir. Vaḳfda aşıl olan sūkūn üzere olmaḳdır. Emmā zammelerde işmāmda revmde gelmiştir. Kesrelerde ancak revm gelmiştir. Ehli edā 'indinde ikisi de müsteḥapdır. Emmā revmin istiḥbābı, ākiddir. Emmā (المنخنة، همزة) misillülerde hā-i te'nīş ehli şıla 'indlerinde mīm-i cem', vaşıllarında ḥareke-i 'arıza ile müteharrikler (قم الليل، هم العدو، ولا تنسوا الفضل، انتم الاعلون، يومئذ، حينئذ) gibi bunlarda işmām da revm de cā'iz deḳildir. Ve daği müfred müzekker zāmīri olan hā-i zāmīrin māḳabli maẓmūm yā meksur yā vāv-ı sākinē yā yā-i sākinē olsa muḥtār olan işmām ve revm cā'iz olmamaḳdır. Bunların mā'adāsında işmām ve revm cā'izdir (له، منه، واجنبيه،) (ويتقه) gibi.

TEFRİ'- Harf-i mevķūfun māķabli harf-i med yā harf-i lın olsa maźmūmlarda yedi vech cā'iz olur:

Ṭūl, tevessuṭ, ķaṣr, ṭūl ile iṣmām, tevessuṭ ile iṣmām, ķaṣr ile iṣmām, ķaṣr ile revm (نستعين، خير);

Meksūrlarda dōrt vecih cā'iz olur:

Ṭūl, tevessuṭ, ķaṣr, ķaṣr ile revm (يوم الدين، من خوف) gibi.

Meftūhlarda ūç vecih cā'iz olur:

Ṭūl, tevessuṭ, ķaṣr (العالمين، لاخير)

Emmā (نعبد) misallūlerde iskān da revm de cā'izdir. (ان البقر) misallūlerde yalnız iskān cā'izdir.

Ma'lūm olaki **vaķf** dōrt nev'idir.

Evv elkisi māba'dsiz ma'nā tamam olmayandır. Buna vaķf-ı ıztırārī denilür. Hāl-i ıztırārīñ ğayrıda bu kabihdir. Muźāf, fi'il, mübtedā ūzerlerine vaķf daħi ķavl ile meķul beynine; fa'il ile mef'ul beynine vaķf gibi.

İkincisi vaķf-ı ħasendir. Māba'dsiz vaķf tamam olub da ancak lafzan māba'dine müte'allik ola; mevşūf ile şıfat beyninde bedel ile mübdel-i minhu beyninde vaķf gibi vaķf-ı ıztırārī nev'iyile vaķf-ı ħasen nev'inde māba'dleri āyet-i ūlā ise māba'dleriyle ibtidā olunur.

Ūçüncüsü vaķf-ı kāfidir. Ma'nā tamam olub da māba'dinde ancak ma'nā müte'allik ola (ومما رزقتناهم ينفقون، من قبلك، على هدى من ربهم) ūzerlerine vaķf gibi.

Dōrdüncüsü vaķf-ı tāmdir. Ma'nā tamam olub da māba'dine lafzan da ve ma'nen de müte'allik olmaya (ماليك يوم الدين، نستعين) ūzerine vakf gibi. Bu iki nev'ide māba'diyle ibtidā olunur.

TEZYİL

Ve daħi ma'lūm ola ki Ḥafs ķırā'atında hālet-i vaķfında yedi kelimenin āħirīne bir şeyden bedel olmayarak elif lāħık olmuştur. Elif ūzerine vaķf olunur. Biri mütekellim vaħde zamīrī olan "انا" ene'dir. Cemi' mevzı'lerinde elif ūzerine vaķf olunur. Biri daħi (لكن هو الله) dır. Bu ikisinde sā'ir ķurrālar daħi Ḥafs'a muvāfıkdır. Biri daħi (الظنوننا) dır. Biri daħi (الرسولا) dır. Biri daħi (السيلا) dır. Bu ūçünde İbn-i Keşir

Ḥafs'a muvāfıkdır. Biri daḥi (سلاسل) dir. Ḥafs'dan bir rivāyette daḥi lām-ı iskān ile vaḳfdır. Biri daḥi evvelki (قواريرا) dır. İkincide sukūn üzere vaḳfdır.

Sekte, tenefüssüz şavtı kat' etmektir. Emmā zamānı vaḳf zamānından az ola. Vaḳfin zamānı nefes alacak ḳadardır. Pes sekte vaşla maḥsūsdur. Sektenin ḥükmü iskānda, revmde, işmāmda, ibdāilde daḥi ḡayrıda vaḳf gibidir. Ru'ūsu āyatta sekte gelmişdir. Gerek māba'dine te'alluk ola gerek olmaya. Emmā ru'ūsu āyātın ḡayrıda Ḥafs'dan dört mevzı'de gelmişdir (عوجا قيما، من مرقدنا هذا، من راق، بل ران).

Ve daḥi Ebū Ca'fer'den evāil-i sūre olan huruf-u mu'cemedede gelmiştir (الم، المص، (الر، المر، كهيعص، طه، طسم، طس، يس، ص، حم، حم عسق، ق، ن izhār lāzım olur.

Ve daḥi Ḥamza ḳırā'atında hemzenin māḳablindeki sākinlerde sekte gelmiştir (قال الله على ما نقول) Ba'zı ḳurrādan (من آمن، خلوا الى شياطينهم، ابني آدم، ءأذرتهم، والارض) de (وكيل (قال) üzerine sekte mervīdir. Emmā ḳavl ile meḳūl beyninde vaḳf ḳabih olduğu gibi sekte daḥi kabihdir. Evlā budur ki ḳuvve-i naḡme ile Allah lafzının (قال) ye fā'il olmak tevehhümünü def' etmelüdür. Bunu şāhib-i Medārik zıḳr buyurmuşlardır. Ve daḥi hā-i sektelerin vaşılılarında ba'zı ḳurrā 'indinde vaḳfe-i yesira lāzımdır. 'Āşım cem'i mevzı'da vaşlında hā'yı işbāt eyledi. Ba'zıları (كتابه، حسابيه) lafızlarını ḡayrıda işbāt etmediler. Emmā vaḳf halinde hā-i sektelerin işbātı müttefekun 'aleyhdır.

ḤĀTİME FĪ KEYFİYYETİ' T- TİLĀVE

Seb'ayı 'aşera ḳurrālarınıñ tilāvetde üç ḫarikleri vardır. Taḫḳik ve tedvir ve ḫadr. Taḫḳik tertile derler. Bu, 'Āşım, Ḥamza ve Verş'in muḫtārlarıdır. Ya'nı ḳırā'atta teennī eyleyub her ḫarfe ziyādesiz noksansız ḫakkını vermektir. Meşelā medleri kendu ile böyle ceryü nefesten ve ifrātdan sālim ḳılub ve daḥi teşdidleri iki ḫarf izhārından eşkal olmadan muḫaffefleri i'timāddan, sākinleri taḫrıkden, ḫarekātı tevlid-i ḫarfden, rā'yı tekrirden, nūn'u taḫninden sālim ḳılmakdır. Ve daḥi hemzeleri taḫḳik etmek, ḫarekātı sekenātı itmām eylemek, izhārları i'timād ḳılmakdır. Ve daḥi ḫurūfi birbirine ḳaruşdurmayub vuḳūfdan cā'iz olanı mülāḫaza idüp ihfāları ḫarfeynden eşkal ḫarf-i vāhiddan ekşer ḳılmakdır. Daḥi ḡāliben ḳaşr ve ihtilasdan ḫazer eylemektir.

Emmā tedvîr, taḥkîk ile ḥadr beyninde vaṣatdır. Bu ṭarîk İbn-i ‘Amr, Kesâi, ḥalef mezhebîdir. Cemî‘i e’immeden mervîdir. Emmā ḥadr, İbn-i Keşîr, Ebû ‘Amr ve Kâlûn ve Ebû Ca’fer, Ya’kûb’un muḥtârlarıdır. Sür‘at ile kırâ’atdır. Meşelâ kaşr ile, teskîn ile, ihtilâs ile, idgām-ı kebîr ile, taḥfif-i hemezât ile, daḥi bunların ğayrı mervî olanlar ile kırâ’atdır. Lâkin vaşlı ihtiyâr eyleyüb lafzî ḥurûf-i i‘râbı tağyîrden, ḥarfi ḥarfe ḳaruşdurmaḳdan ḥazer idüp daḥi iḥfâdan ḥurûf-i meddin medlerini giderüp ebter ḳılmakdan ekşer ḥarekâtta ihtilâsdan fevât-ı ğunmeden bi’l-cümle rivâyeti şaḥîḥ olmayanlardan ḥazer etmelüdür.

Ma‘lûm ola ki bu üç ṭarîk ile kırâ’at cā’izdir. Emmā tedvîr ehl-i edâ ‘indinde muḥtârdır. Ve daḥi kırâ’atta, cehr de isrâr da cā’izdir; mervîdir; niyyet-i şâlihâya muḳârin olanı a‘lâdır. Emmā ehl-i fısk ve ehl-i kitâbın elhânı ki neğamât-ı mûsikîyyedir; ondan taḥzîr, rivâyet-i şaḥîhadır. “Fî zemâninâ lühûn-u ‘acemiyye ile olan tilâvetler menhiyyün anhu olmağa şebîhdır.” diye ‘Aliyyü’l- Ḳârî Şerḥ-u Mişkât’ında Câmî‘u’l-usûl’den naḳl eylemişdir. Elfâz-ı ḥurufun şîḥhatini muḥâfaza ile olursa mekrûhdur; olmazsa ḥaramdır. Muğayyir-i ma’nâ ise müfsid-i şalâtıdır. Laḥn bahşinde gelür. Hemân tâliye lâyıḳ olan ḥüsn-i şavt ile elhân-ı ‘Arab ile tilâvet eylemekdir. Bu me’mûrun bihdır. ‘Elhân-ı ‘Arab’dan murâd nağamâtı tekellüfsüz hükümü ṭabî‘at ve eşvât-ı selîḳa ile kırâ’atdır. Nitekim ‘Arab’ın halleri budur. Tilâvetlerinde kendülere ṭabî‘at olan esvât-ı tayyibeleriyle tilâvet ederler; ğayrini taḥşin edemezler.

Pes tâlinin şavti ḥasen değil ise mümkün mertebe şavtını taḥşin ve ṭabî‘atine terk eyleyüb ğinâ, tehzîz, temfîṭ, ter‘îd ve terkîş ve tetrib ve teḥzinden şâfi ve kendü ile ceryi nefesten ve revnakini nefes ile tekdirden âri ve ḥurûf-u meddin şavtlarını daḥi dağıtdan sâlim ḳılıp daḥi bunların emşâli ki kırâ’atte ṭibâ‘ın nefret eylediği ve ḳulûb ve esmâ‘ın mec eylediği ḥâlâtdan şavtını tecrid ederek ve edâ-i meḥâricde ve beyân-ı şîfâtda mübâlağayı terk ederek tecvîde riâyet ile kırâ’at-ı sehle-i azbe-i hulve-i laṭife taḥşil ede ki aşlen evvel kırâ’atta maşğ, vülûk, ve te‘assüf ve tekellüf ve tesannu‘ ve tenettu‘ olmayub vücûhu edâdan bir vecihle kelâm-ı fuşhâ ṭibâ‘ı ‘Arab’dan ḥâriḳ olmaya sem‘ler mültezze ve ḳalbler ḥâşi‘a ola.

Ve daḥi ma‘lûm ola ki ehl-i edâ ‘indinde **laḥn** iki nev‘idir. Biri celi ve birisi ḥafidir.

Laḥn-ı celi ḥurufda yâ ḥarekede yâ sukûnda ḥaṭâdır; gerek ma‘nen müteğayyir ola gerek olmaya.

Hurūfda ḥaṭā, zāt-1 ḥarfī yā şıfat-1 lâzimesini tebdil etmek yâ ḥarf ziyâde etmek kalkalede hemze ziyâdesi gibi yâ ḥarf nokşân etmektir. Medd-i tabî'ileri terk etmek gibi harekede ḥaṭā bir harekeyi bir harekeye yâ sukûna tebdildir. Sukûnda ḥaṭā sukûnu harekeye tebdildir.

Laḥn-1 ḥafî şıfât-1 'arızada ḥaṭâdır.

Laḥn-1 celî iki kısımdır. Biri hem ma'nen müteğayyir hem 'örfi 'Arab'a muḥâlif olandır.

Biri daḥî ancak 'örfe muḥâlif olandır.

el-Hâşıl ma'nâyı tağyir eden laḥnlar celîdir. Laḥn-1 ḥafide ma'nen müteğayyir olmaz; ancak 'örfe muḥâlifdir. Laḥn-1 ḥafide iki kısımdır. Biri 'avâmîñ ma'lûmlarıdır; ihfâyı, kalbî, izhârî, idgâmî, terkîkî, tefhîmî, meddî, kaşrî terk etmektir. Biri daḥî ancak ḥavâşşîñ ma'lûmlarıdır; rā'yı tekrîr, nûn'u tetnîn, daḥî maḥallîñîñ gayrıda lām'ı tağlîz, rā'yı terkîk, daḥî maḥrecî vâhid-i küllî zımnında olan maḥâricî cüz'iyede ḥaṭā gibi bu ḥaṭā şıfâtı bâkî oldukça tağyirî hurûfa müeddî değıldir. Emmâ maḥâricî mütemeyyizede şıfât bâkî olarak ḥaṭā kahca mümkün olmaz; dâl'i 'ayn maḥrecinden ve bi'l- 'aks ihrâç gibi. Kahca tekellûf-i keşîra ile mümkün olur; eğer maḥreceyn beyninde ḳurb bulunur ise lahn-1 ḥafiniñ kısmı şânîsinden olur. Râ-i mühmeleyi tâ'yî mühmele maḥrecinden ve bi'l-'aks ihrâç gibi ve eğer maḥreceyn beyninde bu'd bulunur ise dâl'î mühmeleyi zâl'î mu'ceme maḥrecinden ve bi'l-'aks ihrâç gibi bu lahn-1 celiden olur. Lahn-1 celî ḥarâm-1 kaṭ'îdir; 'ikâb-1 şedide müsteḥâḳdır. Kur'an-1 Kerim'i lahn-1 celiden ḳurtaracak kadar tecvide riâyet etmek her kârî'in üzerine farz-1 'ayındır. Lahn-1 ḥafînin kısmı ülâsı mekrûh-u taḥrimîdir; üzerine ḥavf-1 'ikâb vardır. Ḳur'an-1 Kerim'i bundan taḥlîş edecek kadar tecvide ri'âyet etmek vâcipdir. Kısmı şânîsî mekrûh-u tenzîhidir. Şevâbı nâḳış olur bundan teḥalluş için tecvide ri'âyet müsteḥâḳdır.

Emmâ fesâd-1 şalât ḥaḳḳında ḥükmü lahn budur ki 'ulema-i ḳirâ'at 'indinde muṭlak lahn-1 celîsî, ḥafîsî müfsid-i şalâtdır. Zirâ Ḳur'an-1 Ḥakîm tecvîd ile nâzil oldu. Lahn ile revnakî feşâḥatî gider, ḳur'âniyyetden çıkar. Muṭlak lahndan teḥaffuz farz-1 lâzımdır.' dediler. Emmâ fuḳahâ-i 'izâm 'indlerinde ḳâ'ide-i mer'iyye budur ki i'râbda ḥaṭā ya'nî ḥarekât sekenâtta ḥaṭā, taḥfif-i müşedded, kaşr-1 memdûd ve 'aksleri daḥî i'râbda ḥaṭâdandır.

Ve daḥî hurūfda, kelimâtda, cümlelerde ḥaṭā gerek aḥiriñ mevzî'inde vaz' ta'rikiyle ola ve gerek ziyâde ve nokşân ta'rikiyle ola ve gerek taḳdîmî te'hîr ta'rikiyle ola.

Ve dağı vaşlda, vağfda ھاٲa bu ھاٲalar ma'nayı tağyir idup i'tikadi kufre mueddi olursa kırā'atta ve đayride mufside řalātdır. Vağf-ı tām ile mefsul olan tebdil-i cümel bundan müstesnādır; mufsid değildir.

Hađ budur ki ma'rifet-i vuğuf fazilet bābindandır. Muđlakā vağfda ve terk-i vağfda ma'nen teğayyür fāhiř ile müteğayyir olsa bile 'ālim-i bi'l-ma'nādan 'amden dağı olursa bile müftā bih olan "adem-i fesād-ı řalātdır" diye "Zıyā-i ma'neviyye"de ve đayrida muşarrağdır. şarih-i "Minye" dağı itlak üzere "adem-i fesād zikreledi. Ve eđer evvel ھاٲalarda teğayyür ma'nen kufre mueddi olmazsa evvel lafzın řur'an'da mişli olmayup ma'nası dağı lafzı řur'an'ın ma'nayı murādından đayet ba'id olupda ma'nen teğayyürü fāhiř-i kavī ile müteğayyir olursa ya'ni ma'neyeyn beyninde ařlā münāsebet olmazsa "đurāb" mevzi'inde "đubār" lafzı gibi yağud ol lafız için ařlā ma'nā olmazsa yine mufsid-i řalātdır. Emmā ol lafzın řur'an'da misli olup ma'nası dağı lafz-ı řur'an'ın ma'nayı murādından ba'id olup emmā ma'nayı murād teğayyürü fāhiř ile müteğayyir olmasa İmāmeyn kavlinde yine mufsidir. İmām Yūsuf kavlinde mufsid değildir; 'umūmi belvādır dedi. Eđvađ olan İmāmeyn kavlidir. Ve dağı ol lafzın řur'an'da mişli olmayup emmā ma'nayı murād müteğayyir olmasa (فَوَامِين) bedelinde (قِيَامِين) lafzı gibi ĩlāfı 'aksinedir. İmām Yūsuf 'inde mufsidir. İmāmeyn 'inde mufsid değildir. Bu kā'ide fuđahā-i müteđaddimīn zelletü'l-kāri bābinda kā'ideleridir.

Emmā fuđahā-i müte'ehhirīn kā'ideleri budur ki i'rābda ھاٲa muđlakā mufsid deđildir; gerek i'tikadi kufre mueddi ola gerek olmaya. Emmā ĩurūfda ھاٲa ya'ni bir ĩarfı harf-i 'āđara ibdāl eđer beynlerini meřađđatsiz temeyyüz mümkün olan ĩarflerden ise řād-ı mühmele ile řā-i mühmele gibi, mufsidir: (الصالحات) bedelinde (الطالحات) gibi. Ve eđer meřađđatsiz beynleri temeyyüz mümkün deđil ise đād'ı mu'ceme ile zā-i mu'ceme gibi ve řād ile řān gibi ve te ile řā gibi bu muđtelefün fiđdir. Ekřerin 'inde 'umūmi belvādır; mufsid deđildir. Müteđaddimīn kā'ideleri azbađdır ve ađvađdır. Ađzühü evlādır. Müteāđđirīn kavilleri evsa'dır diye Kāđđān dađı đayri meřāyđdan menkūldür.

Ve dađı ma'lūm ola ki řalātda ve ĩārici řalātda kırā'atta đālip olan nefesini ĩĩrāđ eder ikendir. Emmā nefesini ĩeriye idđāl ederken kırā'ati 'asiredir; ceĩr ile olan kırā'atta řavtı kabīđ olur mekrūđdur. İđfā ile olan kırā'atta kerāhet olmađdır. Emmā bu iki řürette tařđđ-i ĩurūf bulunmayup ĩurūfu mesmū'a ĩāřıl olması kırā'at 'ad olunmaz; řalātı cā'iz olmaz. Kütüb-ü fetevāda muřarrađdır ziyāde sür'at ile olan kırā'atlarda dađı ĩüküm böyledir.

TENBĪHĀT

Tālî tilâvetinde ħurûf ħaḳ ve müsteħakkını edâda teyaḳḳuz ve murâḳabe ve mübâlağa üzere ola ki ħurûf-i müteħâlifenin tecâvüzleriyle ‘usr-i nuṭḳ ve zelel ve ħalelden maşûn ola. Zirâ terkîb ħâli infirâd ħâli gibi deĝildir. Bu ecilden denildi ki:

(مَنْ أَحْكَمَ صَحَةَ التَّلْفِظِ حَالَةَ التَّرْكِيبِ حَصَلَ حَقِيقَةُ التَّجْوِيدِ بِالِإِتْقَانِ وَ التَّدْرِيبِ)²²⁵

Pes tâlî teħaffuz ve tevaḳḳî üzere olduğu mevzî’ler bunlardır ki icmâlen zikrolunur.

(أ - ا): Sür‘at ile kırâ’atlarda hemzeleri hazf yâ teshîl, ħarf-i mufeħḥamîñ mâkablînde tefhîm, elifât-ı murâḳḳakayı tefhîm, mâkablîlerini tefhîm, terkîklerinde imâle-i suĝrâ haddine deĝin mübâlağa, mufeħḥamîñ mücāviri olan ħurûf-u münḥafîzayı tefhîm, (علیما) mişîllünün vaḳfî ħâlinde medd-i mâba’dine hemze getürmek; Sebeb-i medsiz medleri haddi tecavüz.²²⁶

(ب): Bâ’nın cehrini giderup bâ-i Fârisî gibi telaffuz. Ĥurûf-u ḳalḳale sâkin oldukda ḳalḳaleyi ‘‘adem-i izhâr; ħareke yâ teşdîd haddine deĝin kalkalede mübâlağa; ħurûfunuñ ĝayride kalkale.

(ت) tâ’nın şiddetini giderup ħarf-i rıḥvet gibi ḳılmak; şiddetinde mübâlağa eyleyüp müteħarrîk gibi ḳılmak; hemsini giderup dâl gibi ḳılmak.

(ث) sâ’yı sîn gibi telaffuz.

(ج) Cim’i bila cehr cimi farisi gibi telaffuz şiddetini gidermek.

(ح) ħâ’yı hâ, ħâ gibi telaffuz (یانوح اهبط , بحر حزه) misallülerde idĝam; (50/40) da فسبحه “adem-i beyân.

(خ) ħâ’yı terkîk vakti sükûnunda ĝayn-ı mucemedden ħaliş kılmamak.

(د) dâl’ı sükûnunda tâ gibi ḳılıb cehrini gidermek, ḳalḳalesini gidermek.

(ذ) Zâl’i ze , zâ gibi teleffuz.

(ر) Râ’nın tekrîrini izhâr mahallinin ĝayrıda tefhîm ve terkîk tekrîrini ihfâda mübâlağa edub müşeddîdinde ṭâ-i mühmele gibi telaffuz.

(ز) Ze’yi zel , zâ gibi bilâ safir telaffuz cîm, dâl, tâ’nın mâkabi’lerinde ‘adem-i beyân

²²⁵ “Kim, ħarfleri (sadece yalnız başına deĝil, bir kelime içinde) yanyana buldukları sırada doĝru telaffuz ederse saĝlamlık ve uygulamada tecvidi gerçekteşirmiş olur.”

²²⁶ Olmamalıdır.

(س) Sīn'i s̄ā gibi bilā safir telaffuz, şād gibi tefhīm, cīmden evvel 'adem-i beyān.

(ش) Şīn'in tefeşşisini giderub sīn gibi kılmak, cīm'in mākablinde 'adem-i beyān.

(ص) Sād'ın safirini iṭbākını gidermek.

(ض) Dād'ı maḥrecinden 'adem-i ihrāc; terķik etmek; s̄ā'nın mākablinde 'adem-i beyān; Zā-i mu'ceme ile cem' oldukda beyānında 'adem-i ihtimām.

(ط) Ṭā'yı tā gibi kılub iṭbākını tefhīmını giderub hems vermek,

(ظ) Zā'ya safir verub zā-i mufaḥḥam gibi kılmak.

(ع) 'Ayn'ı hemze gibi şiddet verub aḳsāyı ḥalkdan çıkarmak; cehrini giderub ḥā-i mūhmele gibi kılmak; tekerrüründe izḥārlarını muhafaza etmemek; elif'in mākablinde ḥarfī şedīd gibi bi'l-külliyeye ḥabs-i savt etmek; elif'in mākablinde tefhīm etmek; Hā'nın mākablinde izḥārını terk etmek.

(غ) Ġayn'ı terķik, 'ayn'ın, kāf'ın, şīn'in, dād'ın mākabi'lerinde 'adem-i beyān, izḥārında gargara etmek.

(ف) Fā'yı vāv gibi telaffuz, (أفواجا) mişillüde idgām, vāv'dan imtiyāz için ḳalkale yā sekte etmek. Mīm ile vāv'ın mākabi'lerinde 'adem-i izḥār, tekerrür eyledikte beyānında 'adem-i ihtimām.

(ق) Qāf'ı terķik kāf gibi kılmak.

(ك) Kāf'ın şiddetini giderub icrā'i şavt etmek, şiddetine hemsine ihtimām eylemeyüb kāf'ı 'acemī gibi kılmak, tefhīm etmek.

(ل) Lām'ı (جَعَلْنَا، ظَلَّلْنَا) mişillüde idgām etmek, iḥfā etmek, beyānında ḳalkale edüb mübālağa etmek, ḥarf-i mufaḥḥamıñ mākablinde yā māba'dinde terķikine ihtimāmı terk etmek.

(م) Mīm sākin olup fā'ya, vāv'a uğradıkda iḥfā yā idgām etmek, izḥārında mübālağa için müteḥarrik kılmak, ḥarf-i mufaḥḥamıñ mākablinde müteḥarrik oldukta tefhīm etmek.

(ن) Nūn sākin olup vāv'a, fā'ya uğradıkda şiddetini vermeyüb iḥfā yā izḥār eyleyüb idgām etmek, makām-ı iḥfāda izḥār etmek, (يعلمون) mişillüde vaḳfında iḥfā etmek, müteḥarrik oldukta tefhīm etmek, tekerrür eyledikte beyānında i'tināyı terk etmek.

Emmā (لا تَأْمَنَّا) da Ebū Ca'fer'in mā'ada 'aşera kurrāları için iki vecih vardır. Biri idgāmı saḥihle işmām, biri daḥi bilā idgām revm, emmā Ebū Ca'fer işmāmsız revmsiz

idgāmı maḥẓ eyledi. Vāv'ı (يعلمون) mişillüde tefhîm mākablını tefhîm mufahḥamıñ māba'dinde terķikına i'tināyı terk etmek.

(و) Vāv'ın her halde terķiki lāzımdır.

(ه) Hā-i te'nisi, vaḳfında taḥrîk, vaḳfında māba'dine hemze-i sākine ziyāde etmek, vaḳfında beyānını terk etmek, Hā-i mühmele gibi telaffuz.

(ي) Yā'yı müteḥarrik oldukta luḫf ile iḥrācına i'tināyı terk etmek, ḥarf-i med oldukta temekkünini ḥüsn etmemek bā-ḥuşuş māba'dinde müteḥarrik ola (الذي يوسوس) gibi. Müşedded oldukta ondan teḥaffuzu terk etmek, mükerrer oldukta 'adem-i izḥār, 'adem-i beyān (يُحْيِي، نستحي) gibi. Bā-ḥuşuş evvelkisi müşedded ola (ولي الله، حبيتم) gibi.

TEŞDİD

Her ḥarf-i müşeddediñ teşdidini itmām etmemek, vaḳfında teşdidini izḥār için taḥrîk.

SÜKÜN

Sükün (علم) mişillülerin vaḳfında daḫi (انعمت، المغضوب) da itmām eylemeyüp ḥarekeyi iḥfā ve iḥtilās etmek izḥār için üzerine sekte eylemek.

HAREKE

Ḥarekeyi iḥtilās cā'iz olmadığı mevzı'de bā-ḥuşuş kesrateyn-i mütecāvirateyn yā ḍammeteyn-i mütecāvirateyniñ şānilerinde iḥtilās ile telaffuz eyleyüp itmām etmemek, meksür ile maẓmüm cem' oldukta ikisinde meksür ya maẓmüm telaffuz etmek, fethanın māba'di yā-i sākine oldukta kesraya imāle etmek (يَدِيه) gibi. Fethayı daḫi mahallini imāleden ḥavf için tefhîm etmek, fethayı işba' eyleyüp elif-i mümāl tevellüt ettirmek, bā-ḥuşuş (يوم، خير) mişillülerin ḥālet-i vaḳfında ola.

VAKF

Ḳat'ı şavt etmeden vaḳfın ḥükmü olan teskini vermek, tā-i te'nisi hā'ya ḳalbsiz vaḳfın ḥükmünü vermek, tenvini elif'e ḳalbsiz vaḳfın ḥükmünü vermek, revmsiz yā işmāmsız medd-i 'ārızsız vaḳfın ḥükmünü vermek, daḫi bu zikrolunan şeylerin emşālinde ve bu mevāzı'da tāli mezkur olan mahzurat ve halel ve zeleden tevakkı ve hazer üzere ola, ta ki tecvidi huruf bulunup her ḥarfın ḥaḳ ve müsteḥaḳḳını edā eyleyüp Ḳur'ān-ı Ḥakim kendüye şefi' ola biizni'llāhi te'ālā.

تم الكتاب بعون الله الملك الوهاب (Allah'ın yardımıyla tamamlandı)

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerim'in nazil olduğu ilk günlerden bu yana doğru ve güzel okunabilmesi için çok büyük gayretlerin ortaya konulduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Bu uğurda gösterilen son derece şükranla layık gayretler yalnız Kur'ân hâfiz ve okuyucusu yetiştirme alanında kalmamış bu ilmin temellerini ortaya koyan eserler verme şeklinde de temayüz etmiştir. Bilim adamlarının bu hususta yaptıkları araştırmalar sonucunda Tecvit ilmine dair ilk müstakil eserin Musa b. Ubeydullah el-Hakani (325/937) tarafından kaleme alınan *el-Kasîdetü'r-Râiyye* veya *el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye* adlı 51 beytlik manzume olduğu kabul edilmektedir.²²⁷ Bundan sonra da ardi arkasına yazıldığını gördüğümüz Tecvit ilmini konu alan çalışmaların günümüze kadar büyük bir titizlikle sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin en parlak devrinde yaşayan İmam Birgivî ve O'ndan yaklaşık iki yüz yıl sonra O'nun Tecvit ilmiyle alakalı eserini Türkçeye tercüme ederek ilim erbabının faydasına sunan Eskicizâde, bu ilimde temayüz etmiş şahsiyetlerdir. Biz bu çalışmamızla her ikisinin de kıymetli eserlerini ilim erbabının istifadesine sunmuş olduk.

Tecvid ilmi, Kur'ân-ı Kerim okunmaya devam ettiği sürece önemini koruyacak ve aranan, öğretilen bir ilim olmaya devam edecektir. Tecvit ilmi yalnızca nazari yönü bulunan bir ilim değil aynı zamanda Kur'an okuyucusunun uygulama yönünü de geliştirmesini tavsiye eden bir ilimdir. Çünkü kitabın iki kapağı arasında hapsolan bilginin pratik alanda uygulanıp Kur'an okuyucusunda yerleşik bir hal almaması durumunda Tecvit ilminin asıl maksadı gerçekleşmiş olmayacaktır. Bundan dolayı kitaplarda yazılı bilgileri doğru öğrenmek ve öğretmek için Kur'an üstadlarından müşâfehe yoluyla ders almak gerektiği açıktır. Müşâfehe, hocanın öğrencisine, öğrencinin de hocasına okuyarak Kur'an'ı öğrenmesine denir ve Kur'ân-ı Kerim'i öğrenmedeki en etkili yol budur. Daha önemlisi Arapça harflerin telaffuzları mahreç ve sıfatları ancak 'fem-i muhsin' olarak adlandırılan kişilerin tensip ve irşatlarıyla olmalıdır.

²²⁷ Çetin, *Kuran Okuma Esasları*, s.86.

KAYNAKÇA

Ahmet b. Hanbel, Ebu Abdullah, *el-Müsned*, C. I-VI, el-Mektebetü'l-İslami, Beyrut, 1984.

Altıkulaç, Tayyar, *Tecvidü'l-Kur'ân*, yayımcı yok, Ankara, 1982.

Arslan, Ahmet Turan *İmam Birgivi Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1992.

Ayni, Mehmet Ali, *Türk Ahlakçıları*, İstanbul, Marifet Basımevi, tarih yok.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-Kübra*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003.

Birgivi, Muhammed b. Pir Ali *Dürrü'l-Yetîm*, Hafız Nuri Matbaası, İstanbul, 1301/1883.

Buhâri, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhâri*, C. I-VIII, yayımcı yok, İstanbul, 1979.

Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, C. I-III, yayımcı yok, İstanbul, 1333/1915.

Çetin, Abdurrahman, *Kuran Okuma Esasları*, Emin Yayınları, Bursa, 2015.

Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezeri, *el-Mukaddime*, yayımcı yok, İstanbul, 1308/1890.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. I-IX, Eser Neşriyat, İstanbul, tarih yok.

Eskicizâde Ali Mehdi b. Hüseyin, *Terceme-i Dürr-i Yetîm*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1253 /1837.

Karaçam, İsmail, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010.

Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, yayımcı yok, İstanbul, 1971.

Muhammed el-Mer'aşi Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukil*, yayımcı yok, Konya, 1873.

Dâni, Osman b. Said, *et-Tahtîd fi'l-İtkani ve't-Tecvid*, yayımcı yok, Bağdat, 1988.

Pakdil, Ramazan, *Talim Tecvid ve Kıraat*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016.

Sağman, Ali Rıza, *İlaveli Yeni Sağman Tecvidi*, Yayımcı Yok, İstanbul, 1964.

Sarı, Mehmet Ali, *Kur'an-ı Kerim'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013.

Sarı, Mehmet Ali, "Harf", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XVI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, ss.163-165.

Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *ed-Durru'l-Mensûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, tarih yok.

Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm* (I-IV), Mihran Matbaası, İstanbul, tarih yok.

Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul, tarih yok.

Ünlü, Demirhan, *Kur'ân-ı Kerim'in Tecvidi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003.

Yenen, Halit, *İmam Birgivi'nin Avâmil ve İzhâru'l-esrâr'ının İncelenmesi*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana 2010.

Yüksel, Emrullah, "Birgivi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, ss.191-194.